

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Filozoficzny
INSTYTUT PEDAGOGIKI
Studia niestacjonarne

Magdalena Drobot

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA MIESZKAŃCÓW TARNOWA

Praca magisterska
napisana pod kierunkiem
dr Anny Gawęł

Opracowano zgodnie z Ustawą o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r. (Dz.U. 1994 nr 24 poz. 83) wraz z nowelizacją z dnia 25 lipca 2003 r. (Dz.U. 2003 nr 166 poz. 1610) oraz z dnia 1 kwietnia 2004 r. (Dz.U. 2004 nr 91 poz. 869) z późniejszymi zmianami

Kraków 2012

Spis treści

Wstęp	3
I. Świadomość w ujęciu filozoficzno-psychologicznym	6
1.1. Zarys historii pojęcia świadomości oraz klasyczne i współczesne metody badania świadomości	7
1.1.1. Pojawienie się terminu świadomość oraz poprzedzające to wydarzenia debaty na jej temat	7
1.1.2. Założenia introspekcjonizmu jako metody analizy fenomenu świadomości	9
1.1.3. Negacja klasycznego rozumienia świadomości przez behawiorystów	11
1.1.4. Znaczenie kognitywizmu dla postępu w rozumieniu zjawiska świadomości	12
1.1.5. Świadomość jako funkcja umożliwiająca integrację organizmu ze środowiskiem	14
1.2. Internalistyczne i eksternalistyczne sposoby wyjaśniania zjawiska świadomości	15
1.2.1. Świadomość jako wewnętrzny stan biologiczny	16
1.2.2. Świadomość jako zewnętrzny stan fizyczny, do którego uzyskujemy dostęp	16
1.3. Racjonalność jako czynnik kształtujący ludzkie działania	17
II. Świadomość ekologiczna	21
2.1. Ekologia – ewolucyjny rozwój pojęcia oraz inkorporacja przedmiotu jej zainteresowań do życia społecznego i nauki	21
2.1.1. Naukowe i potoczne wykładnie terminu ekologia	21
2.1.2. Antropocentryczny wymiar ekologii - ekologia człowieka	24
2.1.3. Źródła inspiracji i rozwój ekologicznych koncepcji w naukach filozoficznych	26
2.1.3.1. Ekofilozofia - filozoficzne interpretacje istnienia człowieka w świecie przyrody	27
2.1.3.2. Etyka ekologiczna jako przejaw konstytuowania praw moralnych oraz roli i obowiązków człowieka na rzecz ekosystemu	29
2.2. Pojęcie świadomości ekologicznej i proces jej kształtowania	32
2.2.1. Definityjne ujęcie świadomości ekologicznej	32
2.2.2. Proces kształtowania świadomości ekologicznej	33
2.3. Zrównoważony rozwój jako przejaw świadomości ekologicznej w wymiarze politologicznym	35
2.3.1. Idea zrównoważonego rozwoju – definicje i koncepcje	35
2.3.2. Dokumenty normatywne wspierające ideę zrównoważonego rozwoju	37
2.4. Przegląd badań dotyczących świadomości ekologicznej Polaków	39
III. Edukacja ekologiczna w procesie kształtowania świadomości ekologicznej	44
3.1. Edukacja ekologiczna – odniesienia historyczne i definicja pojęcia	44
3.2. Akty prawne wyznaczające cele i zakres edukacji ekologicznej	46
3.3. Cele edukacji ekologicznej	48
3.4. Metody edukacji ekologicznej	49
3.5. Formy edukacji ekologicznej	49
3.5.1. Edukacja formalna	50
3.5.2. Edukacja nieformalna	51
IV. Założenia metodologiczne badań własnych	53
4.1. Przedmiot i cel badań	53
4.2. Problematyka badawcza	54
4.3. Zmienne i wskaźniki	55
4.4. Metoda, techniki i narzędzie badawcze	57
4.5. Opis badanej grupy i terenu badań	59

V.	Poziom świadomości ekologicznej tarnowian w świetle wyników badań własnych	62
5.1.	Poziom wiedzy mieszkańców Tarnowa na temat środowiska naturalnego i czynników prowadzących do jego degradacji	62
5.1.1.	Stan środowiska naturalnego	62
5.1.2.	Zagrożenia środowiska naturalnego	65
5.1.3.	Priorytety polityki ekologicznej	66
5.1.4.	Sposoby poprawy stanu środowiska naturalnego	69
5.1.5.	Segregacja odpadów	70
5.1.6.	Znajomość terenów objętych ochroną przyrody	72
5.1.7.	Znajomość organizacji ekologicznych	73
5.1.8.	Źródła wiedzy o stanie środowiska naturalnego	75
5.2.	Poziom poczucia odpowiedzialności mieszkańców Tarnowa za stan środowiska naturalnego	77
5.2.1.	Indywidualne działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska	77
5.2.2.	Deklarowane motywy troski o środowisko naturalne	84
5.2.3.	Przekonania na temat podmiotów odpowiedzialnych za stan środowiska	86
5.2.4.	Przynależność do organizacji ekologicznych	89
5.2.5.	Udział w kampaniach dedykowanych środowisku naturalnemu	89
VI.	Wnioski z badań – podsumowanie	93
	Bibliografia	101
	Aneks	107
	Kwestionariusz ankiety	107
	Spis tabel	114
	Spis wykresów	115

Wstęp

Na liście kluczowych terminów lub nośnych haseł charakteryzujących kierunki rozwoju współczesnej cywilizacji o rodowodzie zachodnim, znalazłoby się z pewnością miejsce dla terminów: świadomość i ekologia. Ich zestawienie jest tym ciekawsze, że odnoszą się one do dwóch, mogłoby się wydawać skrajnie odmiennych środowisk, w których funkcjonują istoty rozumne jakimi jesteśmy: środowiska wewnętrznego – wyższych stanów umysłowych oraz środowiska zewnętrznego – przestrzeni fizyczno-biologicznej. Można zaryzykować nawet stwierdzenie, iż miarą dokonującego się zrównoważonego rozwoju pozostaje dostrzeżenie przez ludzi z coraz większym przekonaniem, iż oba te środowiska pozostają w silnym związku. Zdecydowanie łatwiej wyobrazić sobie świat bez ludzi, niż ludzi bez Ziemi.

W przedstawianej pracy zawęzam powyżej zarysowaną globalną perspektywę do wymiarów lokalnych, podejmując analizę teoretyczną i empiryczną w zakresie określenia poziomu świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące poziomu świadomości ekologicznej oraz stopnia zaangażowania w działalność korespondującą z tą wiedzą przez mieszkańców Tarnowa ma dla mnie znaczenie praktyczne. W ramach *Planu gospodarki odpadami województwa małopolskiego* założono bowiem budowę na terenie Małopolski takich form instalacji przekształcania odpadów komunalnych, które znacząco i w zgodzie z obowiązującym prawem ograniczą ich składowanie na wysypiskach. Wśród tych instalacji znajduje się m.in. budowa pięciu spalarni odpadów komunalnych w województwie małopolskim, spośród których jedna ma zostać zlokalizowana w Tarnowie. Podmiotem prowadzącym starania o jej budowę i eksploatację, w celu m.in. odzysku energii skumulowanej w odpadach, jest Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej S.A. w Tarnowie. Z ramienia tej spółki jestem odpowiedzialna za organizację konsultacji społecznych budowy instalacji termicznego przekształcania odpadów w Tarnowie. Wiedza dotycząca poziomu świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa była dla mnie nieodzowna w procesie organizacji wspomnianych konsultacji oraz ukierunkowania ich zakresu i form. Znaczący w tym względzie był również fakt, iż nie badano wcześniej poziomu świadomości ekologicznej tej grupy społecznej.

Przeprowadzone przeze mnie badania świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa nabierają pełnej wymowy i mogą zostać właściwie zinterpretowane po umieszczeniu ich w szerszych kontekście. W prezentowanej pracy podjęłam w związku z tym również

próbę zarysowania takich ram naukowych, społecznych i politycznych dla omawianego zagadnienia. Celem moich wysiłków stał się również namysł nad kierunkiem procesów edukacyjnych, które okażą się najbardziej skuteczne w kształtowaniu postaw proekologicznych. Wyniki badań i analiz świadomości ekologicznej, prowadzone na przestrzeni ostatnich lat pokazują bowiem, iż poziom wiedzy, wyobrażeń i społecznej odpowiedzialności Polaków za środowisko naturalne, mimo iż z roku na rok wydaje się wzrastać, wciąż pozostaje na stosunkowo niskim poziomie. Niestety, jako społeczeństwo nie jesteśmy aktywni i zaangażowani w podejmowanie inicjatyw oraz działań mających na celu troskę o środowisko, zarówno w przestrzeni życia osobistego, jak i publicznej.

Na zasadność podjęcia problematyki niniejszej pracy wskazuje szereg czynników. Między innymi zmieniające się przepisy tzw. ustaw środowiskowych i odpadowych, jak również dyrektywy unijne, które będą wymuszać na naszym społeczeństwie radykalną zmianę postaw wobec środowiska naturalnego. Przykładem następujących obecnie dynamicznych zmian jest znowelizowana *Ustawa o utrzymaniu porządku i czystości w gminach*, która zobowiązuje podmioty samorządowe do wdrożenia takich rozwiązań w zakresie gospodarki odpadami, które w rezultacie doprowadzą do redukcji ilości składowanych na wysypiskach biodegradowalnych odpadów komunalnych o 50% w 2013 roku, zaś w 2020 roku o 65% w stosunku do roku 1995. Niedostosowanie się do powyższych przepisów, o których stanowi również Dyrektywa 1999/31/EC, skutkować będzie nakładaniem kar pieniężnych na gminy.

Kompozycja prezentowanej pracy odzwierciedla wskazaną powyżej teoretyczno-praktyczną specyfikę związaną z określeniem poziomu świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa. W pierwszych trzech rozdziałach przedstawiłam zagadnienia teoretyczne konieczne do przeprowadzenia w rozdziałach od IV do VI analizy wyników badań empirycznych.

Rozdział I pracy poświęcony został analizie koncepcji konstytuowania się pojęcia świadomości w dyskursach filozoficzno-psychologicznych, poczynając od arystotelesowskich rozważań nad tzw. „zmysłem wspólnym”, kończąc zaś na współczesnych teoriach opierających się na wynikach badań nad neurofizjologicznymi podstawami procesów poznania. W Rozdziale II przedstawione zostały naukowe i potoczne interpretacje terminu ekologia, ich wymiar antropocentryczny oraz proces przenikania założeń leżących u podstaw ekologii do nauk filozoficznych. Rozdział ten obejmuje również opis współczesnych koncepcji kształtowania się świadomości ekologicznej oraz idei zrównoważonego rozwoju, będącej politologiczną egzemplifikacją świadomości ekologicznej. Kolejna część pracy

prezentuje akty prawne, cele, metody oraz formy edukacji ekologicznej, jako niezbywalnego procesu w kształtowaniu świadomości ekologicznej w wymiarze społecznym. W Rozdziale IV ujęte zostały założenia metodologiczne przeprowadzonych badań świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa. Rozdział V zawiera wyniki tych badań wraz z ich interpretacją. Podsumowanie oraz zestawione wnioski z rozdziału poprzedniego zostały zawarte ostatnim rozdziale pracy. Pracę zamyka bibliografia oraz aneks zawierający zastosowany w badaniach kwestionariusz ankiety.

I. Świadomość w ujęciu filozoficzno-psychologicznym

Dekada mózgu zamykająca XX wiek, stała się okresem intensywnych poszukiwań odpowiedzi na pytania dotyczące natury świadomości. Pomimo niewątpliwych osiągnięć prowadzonych wówczas badań, świadomość pozostaje nadal tajemnicą, a jej poznanie stanie się źródłem trudnych do wyobrażenia przemian cywilizacyjnych dopiero w bliżej nieokreślonej przyszłości.

Odnosząc się do problemu świadomości zdajemy sobie zatem coraz lepiej sprawę, iż chociaż własna świadomość, to najbardziej podstawowy ze znanych nam faktów, to niewiele możemy powiedzieć na temat jej natury. Thomas Nagel zwraca między innymi uwagę, iż w kwestii wspomnianej natury nie posiadamy nawet zarysu właściwej teorii świadomości. Cała nasza wiedza sprowadza się natomiast do wzrastającej sukcesywnie liczby danych empirycznych, których jednak nie jesteśmy w stanie uporządkować w spójny sposób. Najogólniej mówiąc świadomość pozostaje częścią życia zwierząt uwarunkowaną ich zachowaniami oraz aktywnością systemów nerwowych. W sferze przypuszczeń pozostają natomiast odpowiedzi na pytania: Dlaczego takie związki pojawiają się, jakie są ich zależności przyczynowe, a także czym uwarunkowana jest wyjątkowość ludzkiej świadomości¹?

Podobnych pytań jest o wiele więcej: „Czy moja świadomość jest taka jak wasza? Czy nasza jest taka jak świadomość zwierząt? Czy maszyny mogłyby stać się świadome? Czy jest możliwa świadomość oddzielona od ciała?”². Udzielenie przynajmniej częściowej odpowiedzi na te i inne pytania wymaga odniesienia się do różnych koncepcji świadomości, poczynając od modelu Teatru Kartezjańskiego, w którym nasze „ja” pozostaje widzem w tym teatrze, do modeli, które potrzebę takiego centrum świadomości wprost podważają.

Jedną z konsekwencji zarysowanej sytuacji problemowej pozostaje także utrzymująca się wieloznaczność pojęcia świadomość. Jak pisze Jerzy Bobryk „po niemal trzech tysiącach lat rozwoju filozofii i przeszło 120 latach rozwoju naukowej psychologii nie wiemy dokładnie, co mamy na myśli używając tego terminu”³. Niemniej wyróżnia on trzy znaczenia tego terminu:

- świadomość rozumianą jako zespół aktów psychicznych, prowadzących do prywatnie dostępnych wytworów;

---

¹ Zob. T. Nagel, Świadomość a obiektywna rzeczywistość, ZNAK, luty (2) 2006, s. 73.

² S. Blackburn, Oksfordzki słownik filozoficzny, Książka i Wiedza, Warszawa 1997, s. 392.

³ J. Bobryk, Świadomość człowieka w epoce mediów elektronicznych, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa 2004, s. 10.

- świadomość rozumianą jako treści, czyli wspomniane powyżej wytwory;
- neurofizjologiczne podstawy świadomości.

Upraszczając nieco ten podział w dalszej części rozdziału odniosę się do kilku propozycji opisu fenomenu świadomości zarówno od strony jej podstaw fizjologicznych, jak i analiz jej przeżywania z punktu widzenia naszego „ja”. Następnie zaś zajmę się zagadnieniem treści, wytworów, czy też w innej nomenklaturze zawartości treściowych świadomości. O ile pierwsza grupa zagadnień będzie przede wszystkim koncentrować się na metodach, które umożliwiają badanie stanów umysłowych, o tyle zagadnienie związane z zawartością treściową tych stanów, stanowić będzie punkt wyjścia do dalszych analiz podejmowanych w prezentowanej pracy, a dotyczących świadomości ekologicznej.

1.1. Zarys historii pojęcia świadomość oraz klasyczne i współczesne metody badania świadomości

Od ponad stu lat, które minęło od założenia pierwszego laboratorium psychologicznego przez Wilhelma Wundta w 1879 r., kwestie związane z naturą oraz przeżywaniem świadomości są badane w ramach psychologii. Nauka ta, stosunkowo więc późno osiągnęła dojrzałość metodologiczną, a fakt jej wcześniejszych ścisłych związków z filozofią, nie pozostaje bez wpływu na zakres podejmowanych przez nią zagadnień. Problem świadomości należy zaliczyć właśnie do grupy tych zagadnień, które analizowane psychologicznie, ujawniają szczególnie silne uwikłanie filozoficzne.

1.1.1. Pojawienie się terminu świadomość oraz poprzedzające to wydarzenia debaty na jej temat

Termin świadomość do powszechnego użytku wprowadził dopiero Christian Wolff "jako odpowiednik łacińskiego słowa *conscientia*"⁴. Uproszczeniem byłoby jednak myśleć, że przed czasami nowożytnymi nie interesowano się świadomością. Sam łaciński termin *conscientia* (sumienie) odnosił się zresztą do wprowadzonego przez Arystotelesa terminu, który nazywał „zmysłem wspólnym”. Ten dodatkowy zmysł służył, zdaniem tego filozofa, jako narzędzie konieczne do łączenia wyników działania poszczególnych zmysłów w całość. Zatem początki greckiej filozofii, były już okresem stawiania podstawowych pytań dotyczących ludzkiej umysłowości. Już wtedy filozofowie próbując wyjaśnić różne formy poznania zmysłowego i intelektualnego, zajmowali się tym, co my nazywamy obecnie świadomością.

---

⁴ J. Dębowski, Świadomość. Poznanie. Naoczność poznania, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001, s. 14.

Nasze współczesne rozważania na temat świadomości byłyby z pewnością mniej zaawansowane, gdyby przez wieki filozofowie nie stawiali kolejnych fundamentalnych kwestii związanych z pracą umysłu. Były one podnoszone w średniowieczu na przykład we fragmentach dzieł Tomasza z Akwinu dotyczących władz poznawczych duszy, czy w czasach nowożytnych w ramach toczącego się wówczas sporu pomiędzy racjonalistami i empirystami na temat źródeł poznania. Nagel przestrzega, że sporym uproszczeniem może okazać się utożsamianie takich pojęć jak greckie *psyche*, czy łacińskie *mens* ze współczesnym rozumieniem, które łączymy z terminami umysł, czy świadomość⁵. Niemniej jednak stanowią one milowe kroki w historii refleksji nad umysłowością.

W podobny sposób można spojrzeć na powstające na przestrzeni wieków koncepcje funkcjonowania umysłu. Jedną z nich, szczególnie ważną z punktu widzenia współczesności, pozostaje koncepcja Kartezjusza. Ten nowożytny myśliciel i uczonec uznał świadomość za najbardziej samo oczywisty fakt, punkt wyjścia w badaniu nie tylko świata wewnętrznego ale i świata zewnętrznego. Dla Kartezjusza umysł był szczególną rzeczą „najlepiej znaną ze wszystkich, która może stać się przedmiotem szczególnego doświadczenia”⁶. Metodą, którą posłużył się badając umysł była introspekcja, obarczona dużą dawką subiektywizmu, lecz intuicyjnie bardzo sugestywna.

Kartezjańska interpretacja umysłowości została poddana krytyce przez przedstawicieli szkoły empirycznej. Podążając za myślą Johna Locke’a, upatrywali oni bowiem źródeł wiedzy, nie w wewnętrznych wrodzonych ideach, lecz w doświadczeniach. W ramach tego podejścia natrafiono również na szereg trudności związanych z opisem sposobu funkcjonowania umysłu. Jedną z nich było podanie przekonujących argumentów, że mechanizm asocjacyjny jest w stanie porządkować doświadczenia w sposób prowadzący do powstania świadomości.

Zgodnie z założeniami asocjacionizmu nie posiadający żadnej wewnętrznej organizacji umysł ludzki za sprawą doświadczeń zmysłowych wypełnia się stopniowo ideami. Idee te stają się wewnętrznymi, choć pochodzącymi z zewnątrz zawartościami treściowymi, coraz bardziej złożonymi i wzajemnie ze sobą kojarzonymi. Zewnętrzne bodźce w tej koncepcji wywołują idee, które pozostają w związku z innymi ideami, dzięki czemu stopień złożenia procesu myślowego pozostaje uzależniony od ilości i relacji pomiędzy elementami tego systemu. Sformułowana przez Locke i rozwijana przez jego następców koncepcja

---

⁵ Zob. H. Putnam, *Z dziejów umysłu*, ZNAK, luty (2) 2006, s. 32-34.

⁶ M. Hetmański, *Umysł a maszyna. Krytyka obliczeniowej teorii umysłu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000, s. 20.

asocjacji wywarła istotny wpływ na późniejsze teorie psychologiczne, szczególnie na wpływowy w pierwszej połowie XX behawioryzm⁷.

Spór pomiędzy racjonalistami i empirystami dotyczący natury samej umysłowości, skoncentrował się jednak w pierwszym rzędzie na uwiarygodnieniu skuteczności metod dostępu do zawartości naszej świadomości za pomocą introspekcji lub obserwacji behawioralnych. W ramach współczesnych dyskursów naukowych odżywa on zresztą wciąż na nowo. Odnosząc się do współczesnych prób rozwikłania zagadki świadomości, warto natomiast odwołać się także do stosowanego między innymi przez Stewarta Hameroffa podziału na dwa współzawodniczące ze sobą poglądy, które określa on jako: Sokratejski i Demokrytejski.

W poglądzie Sokratejskim umysł pozostaje produktem aktywności mózgowej, świadomość bowiem „wynurza” się z warunkującego ją podłoża biologicznego. Takie, emergencyjne podejście spotykamy w modelach umysłu określanych jako: funkcjonalizm, materializm, redukcjonizm, czy komputacjonalizm. Rozumiana w ten sposób świadomość będąca efektem działania materii mózgu, która ewoluowała na drodze doboru naturalnego istnieje w świecie fizycznym oraz pozostaje „efektem fizycznym”⁸. W poglądzie Demokrytejskim przyjmuje się natomiast, że świadomość pozostaje fundamentalną cechą wszechświata. Nie wytwarzamy więc indywidualnej świadomości, lecz pozostajemy świadomi, gdy uzyskujemy dostęp do określonego poziomu rzeczywistości np. świata Platońskiego, czy świata Plancka. Rozwiązanie to, intuicyjnie mniej przekonujące od pierwszego, rozwija między innymi Roger Penrose w swoim modelu kwantowej świadomości⁹.

1.1.2. Założenia introspekcjonizmu jako metody analizy fenomenu świadomości

Introspekcja (od łac. *spicere* - patrzeć i *intra* - wewnątrz) jako metoda umożliwiająca analizę wewnętrznych stanów świadomości znalazła uznanie nie tylko w filozofii ale i w psychologii. Jej stosowanie możliwe było przy założeniu, iż istnieją podlegające introspekcji reprezentacje umysłowe oraz stany umysłowe wyższego rzędu z poziomu, których introspekcji się dokonuje. O znaczeniu introspekcji dla współczesnej filozofii świadczą mogą sukcesy fenomenologii Edmunda Husserla, który w swoich badaniach metodycznie skoncentrował się na analizie zawartości strumienia świadomości.

---

⁷ Zob. S. Pinker, *Tabula rasa. Spory o naturę ludzką*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 38.

⁸ A.G. Cairns-Smith, *Ewolucja umysłu. O naturze i pochodzeniu świadomości*, Amber, Warszawa 1998, s. 248.

⁹ Zob. Mikrotubule, anestetyki i świadomość kwantowa: wywiad L. Gabory ze S. Hameroffem, *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce XXVIII/XXIX*, 2001, ss. 118-141.

Wpływ introspekcji na powstanie psychologii obrazuje natomiast fakt, że wspomniany już Wilhelm Wundt uznawał ją za przydatną metodę eksperymentalną, którą stosował w swoim laboratorium w Lipsku. Prawdopodobnie też bez uznania introspekcji za przydatną metodę badawczą, psychologia nie wyzwoliłaby się z filozofii i nie uzyskałaby samodzielności metodologicznej. Z czasem znaczenie introspekcji w badaniach psychologicznych jednak osłabło i przestała być ona szeroko stosowana, chociaż także obecnie nie sposób całkowicie pominąć w psychologii danych pozyskiwanych np. za pomocą wywiadu, czy różnych form psychoanalizy¹⁰.

Na zmianę nastawienia do introspekcji wpływ miały coraz większe sukcesy nauk przyrodniczych i postęp technologiczny. Na początku XX wieku pod ich wpływem zaczęły dominować koncepcje filozoficzne takie jak: pozytywizm, fizykalizm i weryfikacjonizm. Podważały one przydatność introspekcji w badaniu świadomości, ze względu na jej nienaukową metodologię. Zgodnie z obowiązującymi wówczas trendami wskazywano bowiem, że psychologia chcąc spełniać standardy naukowe, musi podlegać takim samym standardom obiektywizacji uzyskiwanych wyników badawczych jak nauki przyrodnicze. Tymczasem introspekcja jako metoda psychologiczna nie poddawała się z natury rzeczy podobnej obiektywizacji, a wyników osiągniętych z jej pomocą nie podlegały sprawdzaniu eksperymentalnemu.

Obrazując trudności w stwierdzeniu, czy w ogóle introspekcja pozostaje jakąś formą percepcji, LeDoux przytacza badania Richarda Nisbetta i Timothy Wilsona z 1977 r. Stanowią one jedne z wielu przesłanek wskazujących na to, że często ludzie błędnie sądzą, że ich zachowania warunkują jakieś wewnętrzne racjonalne przesłanki, podczas gdy w rzeczywistości podejmując konkretne decyzje zgadując lub kierując się prawdopodobieństwem. Grupa kobiet, która wzięła udział we wskazanych badaniach była przekonana w ten właśnie sposób, że decydując się na zakup pończoch danej marki, czyniła tak na podstawie wewnętrznych sądów o jakości pończoch. Autorzy badań wykazali tymczasem, iż „powody te nie wynikały bynajmniej z uprzywilejowanego dostępu do procesów, które leżały u podłoża decyzji, lecz z konwencji społecznych, wyobrażeń o tym, co normalnie dzieje się w takich sytuacjach, albo były po prostu zwykłym zgadywaniem”¹¹.

---

¹⁰ Zob. M. Hetmański, *Umysł a maszyny*, dz. cyt., s. 27.

¹¹ J. LeDoux, *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*, Media Rodzina, Poznań 2000, s. 36.

1.1.3. Negacja klasycznego rozumienia świadomości przez behawiorystów

Postawiona przed psychologami poprzeczka wymogów związanych z metodą naukową nie była łatwa do pokonania. Badanie stanów świadomości za pomocą metod empirycznych, wydawała się wprost niemożliwa, ze względu na naturę umysłu, któremu tradycyjnie przypisywano inny status istnienia, niż pozostałych rzeczy. W tej sytuacji „behawioryści, widząc konieczność wyboru między uprawianiem nauki a zajmowaniem się zjawiskami umysłowymi, zaprzeczyli istnieniu umysłu i potraktowali wrażenia, które opisują procesy umysłowe jako – w najlepszym razie – skróty opisujące związki między bodźcem a reakcją”¹².

Pomiędzy tymi dwoma dostępnymi dla obiektywnego oglądu zdarzeniami, według założeń behawioryzmu, zamiast umysłu i świadomości znalazła się koncepcja łuku odruchowego. Mówienie w tych standardach o stanach umysłowych sprowadzało się zatem do eliminacji dotychczasowego jego rozumienia, w którym to właśnie zawartość treściowa, świadomych stanów mentalnych określała sposób reakcji na bodźce. Twierdzenia o umyśle lub „czarnej skrzynce”, jak go obrazowo nazywano, zgodnie ze standardami behawioryzmu miały się opierać wyłącznie na obserwacji zachowań oraz dyspozycji do nich. Pierwszoosobowy punkt widzenia charakterystyczny dla metody introspekcyjnej, został w ten sposób zmieniony na tzw. punkt widzenia trzecioosobowy.

Behawioryzm stał się z czasem najsilniejszym paradygmatem psychologii obowiązującym do lat sześćdziesiątych XX wieku. Na dziesięciolecia zdeterminował sposób uprawiania tej dziedziny badawczej, jak i formułowane w jej ramach wnioski. Najważniejszy z nich odnosił się do świadomości, której klasyczne rozumienie podważali główni architekci tego podejścia. John Broadus Watson stwierdzał na przykład, że „świadomość nie tylko jest ‘pojęciem i niedefiniowalnym, i niepotrzebnym’, ale też, że ‘wiara w istnienie świadomości sięga dawnych czasów zabobonów i magii’”¹³. Natomiast Burrhus Frederick Skinner był „zainteresowany wyeliminowaniem z psychologii bytów umysłowych (‘wyjaśniających fikcji’)”¹⁴. Stopniowo założenia behawioryzmu stały się jednak przedmiotem coraz silniejszej krytyki, której autorami byli zarówno psychologowie, jak i przedstawiciele innych dyscyplin naukowych.

Już przeprowadzane przez Edwarda C. Tolmana eksperymenty na szczurach, które musiały pokonywać w specjalnych labiryntach przeszkody i znajdować drogę do wyjścia

---

¹² K. Domańska, Metafora komputerowa w psychologii poznawczej, w: Psychologia i poznanie, red. M. Majerska, T. Tyszka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 12-13.

¹³ M. Macphail, Ewolucja świadomości, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2002, s. 113.

¹⁴ Tamże, s. 121.

wskazały, że są one zdolne do „mapowania” środowiska zewnętrznego, a więc tworzenia sobie jakiejś wewnętrznej reprezentacji otoczenia i praktycznego wykorzystywania tej wiedzy. Równie istotne wnioski związane z tymi eksperymentami dotyczyły umiejętności szczurów w zakresie tzw. uczenia utajonego¹⁵. Chodziło o przypadki, gdy pozornie lekceważone przez najedzone szczury informacje dotyczące zdobywania pożywienia, w sytuacjach kryzysowych były przywoływane i wykorzystywane.

Twierdzenie, że umysł to „czarna skrzynka”, której zawartość nie ma wpływu na wybory i zachowania, było zatem kwestionowana z coraz większą siłą. Duże znaczenie w obalaniu założeń behawioryzmu miała również psychologia postaci, wskazująca np. za pomocą odwołań do tzw. figur dwuznacznych (np. kaczk-zajac), że dokonującym interpretacji tych samych fizycznych obrazów jest właśnie umysł.

Dla samych psychologów stawało się w ten sposób jasne, że żeby zrozumieć zachowanie trzeba wiedzieć co się dzieje w środku, w świadomości działającego, nie wystarczą zaś do tego tylko odniesienia do środowiska zewnętrznego. Wpływ na podważenie „wierzeń” behawiorystów miały również coraz prężniej rozwijające się w II połowie XX wieku dyscypliny takie jak: teoria informacji, cybernetyka i sztuczna inteligencja, logika, lingwistyka i neurologia. Z pomocą tych dyscyplin z czasem utworzono interdyscyplinarną strategię badawczą określaną, jako nauka poznawcza (Cognitive Science). Z perspektywy osiągniętych w jej ramach wyników, znaczenie behawioryzmu ortodoksyjnego znacząco zmalało. Jak zauważa jednak Steven Pinker duża część związanych z nim poglądów i założeń przetrwało. Przykładem pozostaje asocjacionizm, który nadal „stanowi podstawę wielu matematycznych modeli uczenia się oraz modeli sztucznych sieci neuronowych”¹⁶.

1.1.4. Znaczenie kognitywizmu dla postępu w rozumieniu zjawiska świadomości

W obrazowy sposób wskazuje się, iż tzw. rewolucja kognitywnej przywróciła psychologii umysł, co oznaczało powrót do badań świadomości. Nie był to jednak powrót łaskawy dla metod introspekcyjnych. Nowe podejście, podobnie jak w przypadku behawioryzmu, cechował radykalizm metodologiczny, a więc odwoływanie się jedynie do naukowych metod badawczych. Postęp techniczny przyniósł w tym zakresie sporo nowych możliwości, związanych między innymi z nieinwazyjnymi metodami obserwacji stanów mózgu np. za pomocą tomografii komputerowej lub rezonansu magnetycznego.

Joseph LeDoux w następujący sposób charakteryzuje przewrót, jaki wówczas nastąpił w psychologii: „Jedną z najbardziej ekscytujących rzeczy jaka kiedykolwiek przydarzyła się

¹⁵ E.C. Tolman, http://www.naukowy.pl/encyklopedia/Edward_Tolman#, 2012-02-12

¹⁶ S. Pinker, *Tabuła rasa*, dz. cyt., s. 41.

badaniu umysłu było pojawienie się CS (nauk kognitywnych). To interdyscyplinarne podejście bazujące na pojęciu przetwarzania informacji pochodzącego z funkcji komputerowej, dostarczyło nowego sposobu myślenia o umyśle i prowadzenia nad nim badań. Przede wszystkim wyzwoliło ono umysł z kajdan behawioryzmu, który wyeliminował badanie procesów umysłowych z psychologii na ponad połowę XX wieku¹⁷.

Z czasem zwrócono uwagę, iż nauki kognitywne w początkowym okresie przesadnie koncentrowały się na badaniu części umysłu związanej z myśleniem, rozumowaniem, intelektem. Stopniowo w modelowaniu pracy umysłu zaczęto dostrzegać również ograniczenia metafory komputerowej. Wykorzystując technologię sieci neuropodobnych wskazano ponadto, iż ludzki mózg przetwarza informacje w sposób równoległy, a duża ich część „nie jest zlokalizowana w odrębnych obszarach mózgu, ale jest rozproszona w różnych jego obszarach”¹⁸. Nowe perspektywy w badaniu umysłu zaczęły w tym względzie wyznaczać zarówno odkrycie wpływu emocji na zachowanie, przeżywanie i działanie, jak i dostrzeżenie ograniczeń klasycznej metafory komputerowej. Jedną z konsekwencji tych odkryć jest docenienie znaczenia inteligencji emocjonalnej¹⁹.

Współczesna wiedza naukowa wskazuje zatem dobitnie, że umysł istnieje, a świadome przeżycia w zasadniczym zakresie, to nie złudzenia, lecz konieczne dla właściwej interakcji z otoczeniem zdarzenia mentalne. W jednym z opisów korespondującym z takim rozumieniem świadomości autorstwa Edwarda O. Wilsona, przedstawiona jest ona jako równoczesne przetwarzane informacji zakodowanych w ogromnych ilościach sieci neuronowych. „Wiele z nich jest połączonych za pomocą zsynchronizowanych wyładowań komórek nerwowych z częstością 40 cykli na sekundę, co umożliwia symultaniczne wewnętrzne mapowanie złożonych wrażeń zmysłowych. Część tych wrażeń to napływające stale spoza układu nerwowego wrażenia dotyczące zewnętrznej rzeczywistości, inne są przywoływane z banków pamięci w korze mózgowej. Razem składają się na scenariusze, które realistycznie wybiegają w przeszłość i przyszłość. Scenariusze tworzą wirtualną rzeczywistość. Mogą albo ściśle odpowiadać fragmentom zewnętrznej rzeczywistości, albo całkowicie od niej odbiegać”²⁰.

---

¹⁷ J. LeDoux, *Mózg emocjonalny*, dz. cyt., s. 36, 38?

¹⁸ R.J. Sternberg, *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2001, s. 173.

¹⁹ Zob. D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina of Poznań, Poznań 1997.

²⁰ E.O. Wilson, *Konsilijencja. Jedność wiedzy*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 165-166.

1.1.5. Świadomość jako funkcja umożliwiająca integrację organizmu ze środowiskiem

Ostatnie dwie dekady stały się kolejnym etapem badań, w wyniku których zmienił się sposób rozumienia pracy mózgu, a co za tym idzie i świadomości. Przede wszystkim został ostatecznie obalony mit świadomości postrzeganej w kategoriach Teatru Kartezjańskiego. Nastąpiło jednak także odejście od rozumienia mózgu jako automatu odruchowo-warunkowego na rzecz postrzegania go jako zamkniętego systemu wytwarzającego własne wizje świata zewnętrznego. „W systemie takim wejście sensoryczne nie jest już wyłącznym dostarczycielem informacji, lecz raczej katalizatorem zmian wewnętrznego stanu mózgu”²¹. Świadomość jest więc związana z aktywnością organizmu, która umożliwia mu integrację ze środowiskiem. Środowisko i organizm wzajemnie na siebie oddziałują. „Jeśli pomiędzy ciałem i mózgiem zachodzi intensywna interakcja, organizm, który tworzą wchodzi w przynajmniej równie intensywną interakcję z otoczeniem. Relacje pomiędzy organizmem i jego otoczeniem weryfikowane i modyfikowane są poprzez jego ruchy oraz systemy sensoryczne”²².

W kontekście powyższych osiągnięć badawczych powraca także kwestia wyjaśnienia natury świadomości. Czym jest bowiem świadomość, jeżeli nie powinniśmy już postrzegać jej w kategoriach wewnętrznego oglądu wyobrażeń, myśli, zgromadzonych w pamięci zawartości treściowych itp., a na nasze działanie i wybory o wiele większy wpływ mają emocje i nieświadome procesy przetwarzania informacji w mózgu?

Część środowisk związanych z działalnością proekologiczną odwołuje się w tym względzie do panpsychizmu. W swojej słabszej wersji pogląd ten zakłada, iż pewna własność świata fizycznego w połączeniu ze złożonymi strukturami – takimi jak np. mózgi – tworzy świadomość. Nie pojawia się ona jednak „we wszystkich złożonych systemach, lecz tylko w takich, które przetwarzają informację w specyficzny sposób”²³. Jednym ze zwolenników rozwiązań problemu świadomości w duchu panpsychizmu jest James J. Gibson, autor tzw. podejścia ekologicznego.

Koncepcja tego podejścia podważa założenia paradygmatu kognitywistycznego, zakłada bowiem, że praca umysłu i powstawanie świadomości nie są efektami wewnętrznego przetwarzania informacji w mózgu, lecz specyficznymi reakcjami na informacje zawarte w środowisku zewnętrznym. Organizm odnajduje właśnie tutaj wszystkie potrzebne do funkcjonowania dane. Zamiast poszukiwać zatem skomplikowanych modeli operacji

---

²¹ A. Wróbel, W Poszukiwaniu integracyjnych mechanizmów działania mózgu, w: T. Górski, A. Grabowska, J. Zagrodzka, Mózg a zachowanie, PWN, Warszawa 1997, s. 484.

²² A.R. Damasio, Błąd Kartezjusza. Emocje, rozum i ludzki mózg, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1999, s. 111.

²³ W. Duch, Neurokognitywna teoria świadomości, w: Subiektywność a świadomość, Studia z kognitywistyki i filozofii umysłu, 1/2003, red. W. Dziarnowska, A. Klawiter, Zysk i S-ka, Poznań 2003, s. 137.

symbolicznych, w których praca umysłu przedstawiana jest w analogiczny sposób do pracy komputera, należy zwrócić uwagę na mechanizm „dostrajania się” organizmu do środowiska. Świat zewnętrzny wyznacza bowiem ramy naszych możliwości, a jego własności determinują sposoby naszego działania. Mniejsze znaczenie mają natomiast np. nasze planowanie i określanie celów własnych działań. W tym ujęciu percepcja ma charakter bierny, a praca umysłu sprowadzona zostaje do minimum, świadomość zaś jako element systemu poznawczego umożliwia przede wszystkim lepsze dostosowanie się do otoczenia²⁴.

1.2. Internalistyczne i eksternalistyczne sposoby wyjaśniania zjawiska świadomości

Omówione powyżej zagadnienia pozwalają na wniosek, iż metodologia zastosowana do badania zjawiska świadomości zarówno przez sympatyków Kartezjusza, jak i behawiorystów okazała się ostatecznie poznawczo nieskuteczna. W związku z tym, może wydawać się, że pytanie o to, czy świadomość potraktować jako wewnętrzny fenomen, pozostający cechą wyłącznie ludzką, czy też jako skutek zewnętrznych oddziaływań, traci swoją zasadność. W świetle przytoczonych danych nie można wykluczyć, iż odnoszenie się do problemu świadomości w kategoriach mocnego stanowiska internalistycznego lub eksternalistycznego obarczone jest bowiem jakimś błędnym założeniem. Internaliści w kwestii świadomości uznają, iż świadomość pozostaje autonomicznym wytworem, swoiście ludzkich, wewnętrznych stanów umysłowych, eksternaliści kładą natomiast nacisk na uwarunkowania zewnętrzne świadomości.

Zestawienie dwóch popularnych modeli świadomości autorstwa Johna Searle’a i Rogea Penrose’a pozwala dostrzec specyfikę toczących się obecnie w tym zakresie dyskusji. Obaj ci myśliciele są naturalistami i odcinają się od łączenia naszej zdolności do myślenia, z jakimiś nadprzyrodzonymi uzdolnieniami. Uznają również, iż myślimy i jesteśmy świadomi, ponieważ takimi uczyniła nas ewolucja biologiczna, jak i nasza przynależność do ludzkiego kręgu kulturowego. Jedną z zasadniczych różnic w ich stanowiskach dotyczy wagi metafory komputerowej dla zrozumienia świadomości. Searle uważa, że złudzeniem jest, iż metafora komputerowa w badaniu umysłu przyniosła istotny postęp. Nasze mózgi nie są maszynami liczącymi, nie operują językami symbolicznymi ujętymi w algorytmy. Penrose przyjmuje natomiast, że przestrzeń umysłową należy rozumieć w kategoriach słabszej wersji sztucznej inteligencji.

Zarówno Searle jak i Penrose wskazują natomiast, że odpowiedź na pytanie: „Czy świadomość jest w nas, czy poza nami?”, staje się współcześnie bardziej złożona. W pewnym

---

²⁴ Zob. F. Crick, *Zdumiewająca hipoteza czyli nauka w poszukiwaniu duszy*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, s. 107.

sensie, można również stwierdzić, że samo to pytanie narzuca pewne rozumienie rzeczywistości (rozdarłej i dualistycznej), które się już zdezaktualizowało.

1.2.1. Świadomość jako wewnętrzny stan biologiczny

Searle zaznacza, że przyczyną zjawisk umysłowych są procesy neurofizjologiczne zachodzące w mózgu, a same zjawiska umysłowe są właściwościami mózgu. Ludzkie stany umysłowe odznaczają się jednak wewnętrzną intencjonalnością. Oznacza to, że to my korzystając z pewnej właściwej nam zdolności jesteśmy w stanie nadawać znaczenia. Nie potrafią tego robić np. komputery. Jeżeli czasami można spotkać się z opinią, że komputery myślą, to tylko w znaczeniu, że przejawiają jakąś formę intencjonalności pochodnej, tzn. np. umieją wykonywać określone działania, gdyż tak zostały zaprojektowane przez człowieka. Świadomość to dla Searle'a zatem stan podobny do oddychania, trawienia, czy krążenia krwi. Jeżeli umysł pozostaje ujęty kategorii stanu biologicznego, czym jest jego zawartość, zawartość treściowa stanów mentalnych? Otóż pozostaje pewną funkcją dopasowania się umysłu do świata. „Pokazuje to wyraźnie Searle'owska koncepcja percepcji wzrokowej. Zawartość umysłu, będąca tu treścią percepcyjną uzyskana jest przez to, że podmiot percypujący nakierowany jest na znajdujący się w jego otoczeniu przedmiot, który oddziałuje przyczynowo na jego zmysły, powodując w jego układzie nerwowym wywołanie odpowiednich reakcji, prowadzących do uzyskania treści mentalnej dopasowanej do treści spostrzeganego stanu rzeczy”²⁵.

W ujęciu Searle'a zachowany zostaje klasyczny podział na to co wewnątrz (świadomość) i to, co na zewnątrz, czyli świat. Reprezentacja rzeczywistości zewnętrznej w nas odbywa się dzięki wrodzonym predyspozycjom, w tym dużą rolę odgrywa w tym wypadku język, który jest nośnikiem znaczeń. Chociaż stany świadome, to stany wewnętrzne, jednak do ich zaistnienia konieczna jest relacja przyczynowa z otoczeniem zewnętrznym.

1.2.2. Świadomość jako zewnętrzny stan fizyczny, do którego uzyskujemy dostęp

W przypadku modelu świadomości Penrose'a wspomniany podział na sferę doznań (świat wewnętrzny) i powiązanych z nimi zdarzeń (świat zewnętrzny) znika. Rzeczywistość bowiem według tego autora jest fizycznie jednorodna. Świadomość nie jest własnością emergentną, jakością powstającą na podłożu zdarzeń fizycznych, „stwarzaną” w głowie. Świadomość jest częścią świata, do której uzyskujemy dostęp, podobnie, jak częścią świata pozostają stany kwantowe. Trudno nam nawet wyobrazić sobie, jak wygląda rzeczywistość na

---

²⁵ U. Żegleń, *Filozofia umysłu. Dyskusja z naturalistycznymi koncepcjami umysłu*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 77.

poziomie niższym, niż poziom makroskopowy, w którym żyjemy i który jesteśmy w stanie poznawać zmysłowo. Świadomość natomiast pozostaje efektem przeskoku do innego wymiaru tej samej rzeczywistości, do świata Plancka.

Automatycznie powstaje pytanie, w jaki sposób dochodzi do wspomnianego przeskoku, że będąc w jednym wymiarze fizycznym, w którym obowiązują konkretne prawa przyrody, zostajemy zarazem przeniesieni do wymiaru fizycznego, w którym ewidentnie się one załamują. Prostym przykładem obrazującym tę prawidłowość stanowi subiektywne przeżywanie upływu czasu, który obiektywnie mierzony, ani nie przyspiesza, ani nie zwalnia. W wielu sytuacjach wydaje się nam natomiast, że albo czas się nam dłuży, albo ucieka²⁶. Penrose uważa, że możemy być świadomi, gdyż neurony, podstawowe „cegiełki”, z jakich zbudowane są nasze mózgi posiadają specyficzną budowę. W ich cytoszkielecie znajdują się mikrotubule, w których dochodzi do kwantowania. "Moje koncepcje związane są właśnie z budową i działaniem mikrotubul. Niewykluczone, że wyjaśnienie zachodzących w nich procesów wymaga odwołania się do mechaniki kwantowej. Szczególnie intryguje mnie, że mikrotubule to rurki. Skoro tak, to wolno przypuszczać, że ich ścianki izolują procesy zachodzące wewnątrz od otoczenia (...) Wydaje się dość prawdopodobne, że wewnątrz wspomnianych rurek zachodzą koherentne procesy kwantowe w dużej skali, podobnie jak w nadprzewodniku"²⁷.

1.3. Racjonalność jako czynnik kształtujący ludzkie działania

Podejście interdyscyplinarne, jako jeden ze współczesnych trendów naukowych, skutecznie stosowane jest także w badaniach świadomości. Pomimo tego natrafiamy nadal na sporo trudności, które wiążą się z przepływem informacji pomiędzy przedstawicielami różnych dyscyplin. Edward Nęcka zauważa: „Psycholog ma zgromadzoną dużą wiedzę na temat przetwarzania nieświadomego i automatycznego w funkcjonowaniu poznawczym człowieka. Filozof może się odwołać do Kanta i jego koncepcji kategorii wrodzonych, ma natomiast słabą wiedzę dotyczącą tego, które kategorie poznawcze są naprawdę wrodzone, bo na przykład ujawniają się u kilkumiesięcznych niemowląt w postaci niemalże gotowej. Psycholog dysponuje wynikami obserwacji empirycznych, które są bardzo kantowskie, chociaż najprawdopodobniej o Kancie zbyt wiele nie wie”²⁸.

Pytanie o neurofizjologiczne podstawy świadomości oraz o strukturę przeżywania stanów świadomych poprzez akty psychiczne, pozostaje w istotnym związku z zagadnieniem

---

²⁶ Zob. A.G. Cairns-Smith, *Ewolucja umysłu*, dz. cyt., s. 222.

²⁷ R. Penrose, *Makroświat, mikroświat i ludzki umysł*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, s. 133.

²⁸ E. Nęcka, J. Sowa, *Człowiek – umysł – maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2005, s. 129.

zawartości świadomości. Chodzi w tym wypadku o wiedzę, motyw, emocje itp. stany umysłowe, które określają kierunki naszych działań, wybory, indywidualne i zbiorowe zachowania. „Chcielibyśmy wiedzieć, które części mózgu muszą być aktywne, byśmy mogli doświadczać barw, smaków, dźwięków i tak dalej, a mówiąc ogólniej – świadomie zdawać sobie sprawę z tego, co się wokół nas dzieje. Dalej zaś chcielibyśmy wiedzieć, co zachodzi w mózgu, kiedy wykonujemy świadome działania. (...) Kwestie te komplikuje fakt, że tylko część naszego zdawania sobie sprawy, i tylko niektóre z naszych działań, są świadome”²⁹.

Pomimo rosnącego znaczenia nauk biologicznych, które wskazują jak bardzo jesteśmy w naszym całym życiu „zaprogramowani” przez naturę, trudno nam równocześnie zgodzić się, że to co i jak myślimy to efekt wyłącznie oddziaływań środowiskowych. Nadal silny oświeceniowy kult rozumu podtrzymuje w nas bowiem przekonanie, że o wiele większe znaczenie ma w tym wypadku kultura, jako wytworzone przez człowieka środowisko „sztuczne”. Powstaje w związku z tym pytanie: „Co jest zatem bardziej znaczącym dla nas punktem odniesienia, czynnikiem determinującym np. nasze wybory, biologia, czy kultura?”. Tak sformułowane pytanie stanowi ważne odniesienie również dla zagadnień poruszanych w dalszej części pracy. Jeżeli bowiem również w przypadku tzw. świadomości ekologicznej, na jej zawartość i będące jej efektem działania wpływ mają zarówno czynniki biologiczne jak i kulturowe, powstaje kolejna kwestia: „jaki proces edukacyjny jest w stanie kształtować tę świadomość”? Jej pełne rozwinięcie wymaga odniesień do takich zagadnień jak: mechanizm powstawania znaczeń, określenie podstaw i natury racjonalności, a także powiązanych z nimi procesów podejmowania decyzji. Zagadnienia te wykraczają znacznie poza ramy prezentowanej pracy, z tego też względu ograniczam się jedynie do kilku praktycznych refleksji z tego obszaru problemowego.

Popularyzacja wiedzy na temat dewastacji środowiska naturalnego i negatywnych skutków tego zjawiska, nie oznacza, że zmieniamy łatwo swoje nawyki. „Dewastacja środowiska wynika z dysproporcji pomiędzy skalą możliwości człowieka a skalą jego wyobraźni i wiedzy. Każdy trzyma we względny porządku własny ką, mieszkanie czy obejście i choć niektórzy śmieć i bałaganą ponad miarę, każdy od czasu do czasu opróżnia śmietnik, nie mówiąc o zbiorniku na fekalia. Problem polega na braku wyobraźni i wiedzy na temat globalnych skutków naszych indywidualnych działań”³⁰. Przewidywania różnych opiniotwórczych gremiów dotyczące skutków efektu cieplarnianego, powinny stać się silnym bodźcem do zmiany konsumpcyjnego stylu życia, oszczędzania zasobów naturalnych, troski o czystość środowiska naturalnego. Dzieje się mimo wszystko inaczej, co wydaje się

---

²⁹ A.G. Cairns-Smith, Ewolucja umysłu, dz. cyt., s. 166.

³⁰ E. Nęcka, J. Sowa, Człowiek – umysł – maszyna, dz. cyt., s. 134.

wskazywać, iż ujmując całościowo ludzkość nie osiągnęła poziomu racjonalności, który nakazywałby traktować serio ostrzeżenia naukowców. Jak zauważa Nęcka: „Tego poziomu racjonalności rzeczywiście jeszcze nie osiągnęliśmy. Jesteśmy natomiast racjonalni na miarę skromnych możliwości intelektualnych i wyobraźni przeciętnego człowieka. Niestety we współczesnym świecie to za mało. Problem dewastacji środowiska istnieje zresztą od niepamiętnych czasów. Dzisiejsze pustynie to dawne bujne lasy tropikalne, wytrzebione ręką człowieka, któremu nigdy nie było dość żywności, paliwa, gleby uprawnej i innych zasobów”³¹.

Przytoczone uwagi mogą wskazywać na ograniczone możliwości kształtowania świadomości ekologicznej za pomocą odniesień do przesłanek racjonalnych. W takim ujęciu bowiem decyzje postrzegane są jako efekt rozumowych wyborów, a więc stany umysłu polegające na odnoszeniu się do konkretnych treści wydają się mieć pierwszoplanowe znaczenie. Jak zauważa jednak Antonio R. Damasio, podobny zdroworozsądkowy pogląd stanowi przejaw tradycyjnego podejścia do „procesów decyzyjnych jako procesów ‘wysocze rozumowych’”³². Drugie podejście wiąże się natomiast z hipotezą „markera somatycznego”, wskazując na rolę procesów emocjonalnych w działaniu. „Markery somatyczne to specjalne rodzaje uczuć generowanych na podstawie wtórnych emocji. Te emocje i uczucia zostały połączone w procesie uczenia się z przewidywalnymi przyszłymi skutkami pewnych scenariuszy rozwoju wypadków. Gdy negatywny marker somatyczny zostaje zestawiony z określonym przyszłym skutkiem danego działania, staje się dzwonkiem alarmowym. Kiedy natomiast dokona się takie zestawienie z markerem pozytywnym, staje się on bodźcem zachęty”³³.

Próba nowego spojrzenia na klasycznie rozumianą racjonalność ludzkich działań wskazuje na możliwość nowej syntezy tego zagadnienia. W jej ramach uwzględnione powinny bowiem zostać zarówno znaczenie zawartości treściowych świadomości, jako istotnych czynników warunkujących podejmowanie konkretnych działań, jak również czynników, które nie podlegając uświadomieniu w równie istotny sposób determinują zachowania.

Stosowana w psychologii praktyka pomijania treści przekonań i emocji okazuje się zatem błędna. Jak zauważa między innymi Pinker, nie brano bowiem pod uwagę możliwości, że „w toku ewolucji ludzki umysł zaczął odmiennie traktować biologicznie istotne kategorie.

---

³¹ Tamże, s. 134-135.

³² A.R. Damasio, Błąd Kartezjusza, dz. cyt., s. 197.

³³ Tamże, s. 200-201.

W teoriach pamięci i myślenia nie dokonywano rozróżnień na myśli dotyczące ludzi i myśli na temat skał czy domów. W teoriach emocji nie odróżniano strachu od gniewu, zazdrości czy miłości. W teoriach związków społecznych jednakowo traktowano rodzinę, przyjaciół, wrogów i nieznajomych”³⁴.

Nowe spojrzenie na racjonalność wymaga w równej mierze uznania, iż „działanie popędów biologicznych, stanów ciała oraz emocji jest prawdopodobnie konieczną podstawą racjonalności”³⁵. W tym przypadku pojawiły się dane wskazujące, iż te same struktury systemów nerwowych oraz ich sposób funkcjonowania pozostają odpowiedzialne zarówno za sferę stanów umysłowych określanych jako racjonalne, jak i za emocje i w ogóle funkcjonowanie całego organizmu w środowisku, które umożliwia mu przetrwanie. Jak podkreśla Damasio te „niższe poziomy kierują bezpośrednimi, wzajemnie powiązаныmi pomiędzy mózgiem i ciałem właściwym, umieszczając ciało w łańcuchu operacji, które pozwalają na osiągnięcie wyżyn intelektualnych i twórczych. Racjonalność, nawet jeśli dokonuje działań najbardziej wysublimowanych, jest prawdopodobnie kształtowana i modulowana przez sygnały pochodzące z ciała”³⁶.

---

³⁴ S. Pinker, *Tabula rasa*, dz. cyt., s. 41.

³⁵ A.R. Damasio, *Błąd Kartezjusza*, dz. cyt., s. 228-229.

³⁶ Tamże.

II. Świadomość ekologiczna

W porządku historycznym pierwszorzędny wpływ na rozwój *gatunku homo sapiens* miały uwarunkowania biologiczne, w dalszej zaś kolejności pojawiły się dopiero czynniki kulturowe, jako zasadnicze determinanty tego rozwoju. Oznacza to, że ludzie nie byłiby sobą, nie będąc wytworem nieukierunkowanych procesów biologicznych, a zarazem o naszej specyfice decydują wytwory kulturowe będące efektem samoświadomości, nie zaś sił natury. Nasza pozycja, z dzisiejszej perspektywy, nie uprawomocnia jednak poglądów, według których człowiek stoi ponad naturą i ma prawo totalnie ją sobie podporządkować. Rosnąca świadomość ekologiczna uzmysławia nam natomiast, że pozostajemy w istotnej symbiozie ze środowiskiem naturalnym, którego stan ma wpływ zarówno na jakość naszego życia, jak i w ogóle na jego trwanie. W prezentowanym rozdziale zostaną przedstawione okoliczności powstania oraz koncepcje świadomości ekologicznej, mechanizmy odpowiedzialne za kształtowanie się świadomości ekologicznej oraz praktyczne przejawy świadczące o jej rosnącej roli w funkcjonowaniu współczesnych społeczeństw.

2.1. Ekologia – ewolucyjny rozwój pojęcia oraz inkorporacja przedmiotu jej zainteresowań do życia społecznego i nauki

W pierwszym rozdziale niniejszej pracy przedstawiono filozoficzno-psychologiczne koncepcje świadomości. W celu zrozumienia czym jest świadomość ekologiczna jako stan umysłowy, który ma wpływ na ludzkie zachowania i który można modelować przy pomocy różnych technik, w tym również edukacji, należy wskazać, co rozumiemy przez ekologię oraz ekologię człowieka.

2.1.1. Naukowe i potoczne wykładnie terminu ekologia

Wieloznaczność, potoczne rozumienie, a także różnorodność naukowych wykładni terminu ekologia skłaniają do podania jego wstępnej definicji, jeszcze przed przystąpieniem do rozważań dotyczących świadomości ekologicznej. Nie ulega bowiem wątpliwości, że rzeczownik „ekologia” oraz pochodzący od niego przymiotnik „ekologiczny” cieszą się aktualnie niesłabnącą popularnością w języku potocznym, a także w różnorodnych specjalistycznych dyskursach: medialnym, marketingowym, czy politycznym. Z tymi zastosowaniami w odmiennych kontekstach związane są różne znaczenia terminu ekologia, często obarczone dużą dozą emocjonalności, co dodatkowo oddala nas od jego systematycznego, naukowego pogłębienia³⁷.

---

³⁷ Zob. J. Weiner, Ekologia, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój – pojęcia, idee, znaczenia, w: Ekologiczne wyzwania na progu XXI wieku, red. G. Węglarczyk, Wydawnictwo MCDN, s. 11.

Nawet jednak przyjmując właściwą dla naukowego podejścia metodologię okazuje się, że zmuszeni jesteśmy charakteryzować ten termin w bardzo ogólnych kategoriach. W jednej z takich szerokich definicji za ekologię uznaje się całokształt wiedzy człowieka o: środowisku naturalnym; zjawiskach przyrody, ich wzajemnych zależnościach i przyczynach; skutkach globalnych procesów gospodarczych i działalności industrialnej; wpływie codziennych zachowań konsumenckich na środowisko; kompetencjach i postawach na rzecz ochrony świata naturalnego oraz poszanowaniu przyrody; jak również o wieloaspektowym pojmowaniu jakości życia na ziemi³⁸.

Do literatury naukowej termin ekologia wszedł w 1869 roku za sprawą Ernsta Haeckla, profesora Uniwersytetu w Jenie, zwolennika i popularyzatora teorii ewolucji Karola Darwina³⁹. „Ökologie” (gr. oikos – dom, mieszkanie, gospodarstwo) interpretował on „jako wiedzę o związkach organizmu ze środowiskiem”⁴⁰. Termin ten szybko znalazł uznanie w środowisku naukowym, czego przejawem stało się stosowanie go w „coraz to nowych formach i rozszerzonych znaczeniach”⁴¹.

Za twórców ekologii jako nauki uznaje się natomiast dwóch uczonych: Amerykanina Friderica E. Clements’a oraz Anglika Arthura G. Tansley’a. W 1905 roku, niezależnie od siebie, badacze ci ogłosili teoretyczne podstawy wyodrębniającej się subdyscypliny biologii definiując jej metody, ogólną teorię oraz zadania. Dwa obszary eksploracji, jakie w początkowej fazie stawiano przed ekologią związane były z „sporządzaniem charakterystyki i opisem zespołu organizmów” oraz z „wytłumaczeniem tego, co zostało opisane, czyli w jaki sposób te organizmy znalazły się razem i razem dają sobie radę na określonej przestrzeni i w specyficznych warunkach środowiska”⁴².

Współcześnie, w związku z ponad stuletnim rozwojem i bogatym dorobkiem naukowym ekologii, a także powiązaniem tej dyscypliny z wieloma dziedzinami nauki i życia, ekologię można generalnie ujmować jako naukę przyrodniczą „o wzajemnych związkach między organizmami żywymi oraz nimi a środowiskiem, w którym żyją”⁴³. Ujęcie to implikuje równocześnie mnogość innych bardziej szczegółowych definicji. January Weiner proponuje na przykład takie jej rozumienie: „to pewien aspekt biologii – nauki o życiu; nie należy jej traktować jako osobnej domeny. Jak cała biologia, zajmuje się opisem

---

³⁸ Zob. W. Sobczyk, Edukacja ekologiczna i prozdrowotna, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 16 oraz D. Zaręba, Ekoturystyka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 31.

³⁹ Zob. N. Wolański, Ekologia człowieka. Podstawy ochrony środowiska i zdrowia człowieka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 2, 32.

⁴⁰ A. Kalinowska, Ekologia wybór przyszłości, Editions Spotkania, Warszawa 1993, s. 13.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 13-14.

⁴³ N. Wolański, Ekologia człowieka, dz. cyt., s. 3.

i wyjaśnianiem przejawów życia na Ziemi, z tym, że jej dociekania dotyczą zjawisk na poziomie ponad organizmalnym: interakcji między organizmami a środowiskiem, pomiędzy osobnikami wzajemnie, pomiędzy grupami osobników (populacjami). Obiektami dociekań ekologii są złożone układy, takie jak cała biosfera i jej fragmenty: ekosystemy czy bytujące w nich zespoły organizmów (biocenozy)”. Autor ten dostrzega zarazem metodologiczno - teoretyczne powiązania ekologii z m.in. geologią, hydrologią, klimatologią, genetyką czy fizjologią. Dążąc do precyzyjnego określenia przedmiotu jej zainteresowań podkreśla zarazem, iż wobec dyscyplin o praktycznym zastosowaniu takich jak ochrona środowiska, ochrona przyrody i gospodarka zasobami naturalnymi, ekologia pełni rolę służebną, nie czyniąc ich bezpośrednim przedmiotem zainteresowań własnych⁴⁴. Natomiast Honorata Cyrzan w rozszerzonej interpretacji ekologii stwierdza, że pozostaje ona również „teorią i praktyką ochrony środowiska (sozologia), społecznym światopoglądem wszystkiego, co zdrowe, bezpieczne, zgodne z naturą biosfery”⁴⁵.

Odmienne, niekiedy rozbieżne, interpretacje zarówno terminu ekologia, jak desygnowanej przez niego dyscypliny naukowej, w literaturze przedmiotu pojawiają się często. Zawieszając spory metodologiczne, przyjmowane założenia i punkty widzenia, za celowe wydaje się zaakceptować proponowane przez Napoleona Wolańskiego dzisiejsze rozumienie terminu „ekologia”, które nie zawłaszcza go wyłącznie dla nauk biologicznych. „Współcześnie terminu ekologia używa się nie tylko w stosunku do działu biologii. Gospodarka zasobami naturalnymi i kontrolowany rozwój gospodarczy określane są mianem ekologii w geologii, geografii i ekonomii. Ekologia zajmuje się także badaniami toksycznych wpływów środowiska na organizmy, a krążeniem skażeń w środowisku zajmuje się ekotoksykologia. Powstał z jednej strony termin biologia środowiskowa (tu wchodzi także ekologia środowiskowa badająca relacje organizm – środowisko), a z drugiej nauki ekologiczne (poziom populacji i środowiska abiotycznego oraz biotycznego). Oba mają znaczenie szersze aniżeli klasyczne pojmowanie ekologii wśród biologów”⁴⁶. Odwołując się do systematyki znaczeń terminu ekologia zaproponowanej przez Z. Hulla w przypadku znaczenia wąskiego mamy do czynienia z ekologią jako nauką przyrodniczą, natomiast w ramach szerokiego znaczenia mieszczą się pojęcia ekologii

---

⁴⁴ Zob. J. Weiner, Ekologia, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój, dz. cyt. s.12.

⁴⁵ H. Cyrzan, O czym mówimy, gdy mówimy o ekologii, czyli o roli języka w kształtowaniu obrazu świata, w: Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku – materiały VI Olsztyńskiego Sympozjum Ekologicznego Olsztyn – Giżycko 8-10 września 2000, J. Dębowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2001, s.14-15.

⁴⁶ N. Wolański, Ekologia człowieka, dz. cyt., s. 4.

jako: środowiska (biosfery), tego, co zgodne z naturą (zdrowe), ochrony środowiska (sozologia) oraz światopoglądu i ideologii⁴⁷.

Należy równocześnie podkreślić, że odnosząc termin ekologia do dyscyplin pozabiologicznych mamy do czynienia z humanizacją ekologii, która przejawia się w promowaniu jej podstawowych założeń. Zdzisława Piątek wskazuje na dwa silne nurty będące następstwem wspomnianej humanizacji ekologii. Pierwszy nurt to ekologizm – społeczny ruch o charakterze ideologicznym, którego członkowie „spod znaku Ruchu Wyzwolenia Zwierząt, Greenpeace, czy tzw. Ruchy Zielonych, działając w przestrzeni politycznej walczą o prawa zwierząt, protestują także przeciwko zanieczyszczaniu naturalnego środowiska i organizują wiele spektakularnych akcji na rzecz ochrony środowiska”. Drugi ze wskazanych przez Piątek ruchów to ekofilozofia, która „koncentruje się na poszukiwaniu filozoficznego uzasadnienia harmonijnej koegzystencji albo inaczej – kohabitacji gatunku ludzkiego z Przyrodą”⁴⁸.

2.1.2. Antropocentryczny wymiar ekologii - ekologia człowieka

Wraz z rozwojem nauk społecznych i przyrodniczych, jak również z dynamicznym postępem ekonomicznym i przemysłowym już w drugiej połowie XIX wieku w sferze rozważań i zainteresowań badawczych zaczęto podnosić kwestie związane z funkcją środowiska w życiu człowieka⁴⁹. Zainteresowania te dały początek jednej z dyscyplin ekologii – ekologii człowieka.

Terminu „ekologia człowieka” po raz pierwszy użył geograf Ellsworth Huntington w 1916 roku⁵⁰. Niedługo później, bo w latach dwudziestych ubiegłego wieku w socjologii zastosowali go uczeni amerykańscy z tzw. szkoły chicagowskiej. W ich interpretacji „ekologia człowieka” bezpośrednio odnosiła się do „społecznych rezultatów procesów związanych z uprzemysłowieniem i urbanizacją”. W tym samym okresie Florian Znaniecki, przedstawiciel socjologii humanistycznej (a także współtwórca szkoły chicagowskiej), poprzez ekologię człowieka rozumiał potrzebę „uwzględnienia świata ludzkich znaczeń i wartości, jako elementów środowiska regulujących zachowanie człowieka”⁵¹. Termin ekologia człowieka został włączony kolejno w obszar badań m.in. epidemiologii, psychologii, ekonomii, politologii i teorii zarządzania⁵².

---

⁴⁷ Zob. Z. Hull, Problemy filozofii ekologii, w: Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii, A. Papuźniński (red.), Bydgoszcz 1999, s. 66-67.

⁴⁸ Z. Piątek, Czy społeczeństwo „opętane ekologią” stanowi zagrożenie ludzkiej wolności i demokracji?, Problemy Ekorozwoju 2001, vol. 6, No 1, s. 84.

⁴⁹ Zob. N. Wolański, Ekologia człowieka, dz. cyt., s. 32.

⁵⁰ Zob. Tamże.

⁵¹ A. Kalinowska, Ekologia wybór przyszłości, dz. cyt., s. 18-19.

⁵² Zob. N. Wolański, Ekologia człowieka, dz. cyt., s. 32-35.

W dzisiejszym ujęciu ekologia człowieka pozostaje interdyscyplinarną nauką o gatunku *homo sapiens* i cywilizacyjnym rozwoju jako elemencie ekosystemów. W ujęciu N. Wolańskiego ekologia człowieka bada ludzkie populacje i ich środowiska biologiczne, społeczne i kulturowe oraz wzajemne powiązania pomiędzy tymi populacjami i środowiskami. Z tego też względu ekologia człowieka wykracza poza zainteresowania ekologii rozumianej jako nauka biologiczna, uwzględnia bowiem również metody badawcze oraz wyniki uzyskiwane w ramach psychologii, socjologii czy etnologii. Ekologia człowieka przy pomocy skonfigurowanej w ten sposób metodologii bada wpływ człowieka i ludzkich populacji na środowisko, jak i zwrotne konsekwencje tych działań wynikające z modyfikowania, zanieczyszczania lub bezpowrotnej utraty pewnych własności przyrodniczych⁵³.

Człowiek ekologiczny, zdaniem Henryka Skolimowskiego, odkrywa w sobie nowy imperatyw moralny, zarówno racjonalny, jak i sakralny. Imperatyw człowieka ekologicznego uwzględnia zarówno wiedzę naukową, przede wszystkim biologiczną dotyczącą procesów ewolucyjnych, które przyczyniły się do powstania człowieka, równocześnie jednak pozostaje ponadracjonalny i to w sensie religijnym, gdyż nie zgadza się na redukcję człowieka wyłącznie do wymiaru empirycznego. Skolimowski proponuje ujęcie tego imperatywu w postaci następujących reguł, czy też, jak pisze, wskazań:

- „postępuj tak, aby zachować i spotęgować ewolucję w jej rozwoju, albowiem jesteś jej częścią; z tej reguły wynikają reguły bardziej szczegółowe:
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować życie we wszelkich jego formach;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować ekologiczne habitaty, będące podstawą dla kontynuacji życia, świadomości i wrażliwości;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować najbardziej rozwinięte aspekty ewolucji: świadomość, samoświadomość, wrażliwość, twórczość;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować życie ludzkie, które jest arką zawierającą w sobie najbardziej drogie atrybuty ewolucji”⁵⁴.

Termin ekologia człowieka odnosi się również do określenia działań społecznych lub ruchów politycznych odwołujących się do wiedzy ekologicznej. W języku angielskim odróżnia się w związku z tym nauką – *academic human ecology* od stosowanej – *action-oriented human ecology*. Ta druga nazwa obejmuje właśnie działania społeczne i polityczne w ramach różnorodnych ruchów obrony przyrody, zwierząt itp., czy partii politycznych (tzw.

---

⁵³ Zob. Tamże, s. 6-8.

⁵⁴ H. Skolimowski, *Medytacje o prawdziwych wartościach człowieka, który poszukuje sensu życia*, Wrocławska Oficyna Wydawnicza „Astrum”, Wrocław 1991, s. 98.

„zielonych”) odwołujących się do programów silnie akcentujących potrzebę priorytetowego traktowania postulatów ekologicznych⁵⁵.

W dotychczasowych rozważaniach wskazano, że człowiek jako organizm biologiczny obdarzony rozumem pozostaje osadzony w dwóch silnych kontekstach: biosferze i kulturosferze. Nie ma też wątpliwości, że istnieją mocne uwarunkowania, jakie wywierają obie te sfery na siebie nawzajem. Niemniej jednak, to przede wszystkim sfera kultury pozostaje czynnikiem wpływającym na określone interpretacje relacji pomiędzy człowiekiem, a biosferą. Systemy wartości, oceny, przejmowane standardy prowadzą do kształtowania się nie tylko indywidualnej wiedzy na temat świata przyrody, ale także określonego stosunku do niej i będących tego następstwem postaw. Z tego też względu ogromne znaczenie odgrywa kształtowanie pojętego lokalnie i globalnie myślenia ekologicznego ludzi. Myślenie to można określić jako „wielostronne, całościowe i perspektywiczne uświadomienie sobie konsekwencji dla przyrody wszelkich poczynań człowieka w środowisku oraz dalsze planowanie tych poczynań z punktu widzenia ochrony żywych i nieożywionych zasobów naszej planety”⁵⁶. Pozostaje ono też potocznym odnośnikiem technicznego pojęcia świadomość ekologiczna.

2.1.3. Źródła inspiracji i rozwój ekologicznych koncepcji w naukach filozoficznych

Ekofilozofia i etyka ekologiczna bywają postrzegane jako efekt rozwoju europejskiej myśli filozoficznej, której skrajne stanowiska w zakresie stosunku do przyrody określały antropocentryzm i biocentryzm⁵⁷. Pojęte w kategoriach ujęć holistycznych ekofilozofia oraz etyka ekologiczna odznaczają się natomiast wolnością od skrajnych interpretacji, nadmiernie akcentujących autonomię człowieka i jego bycie ponad przyrodą lub przesadne podporządkowanie człowieka jako twórcy kultury prawom i zasadom, których jedynym prawodawcą miałaby być natura. Ekofilozofia to teoria – pewien system, który pozwala na uzasadnienie określonego obrazu świata i umiejscowienie w nim człowieka. Etyka ekologiczna natomiast, to szczegółowe wyprowadzenie z tej teorii pewnych praktycznych zasad określających sposób postępowania człowieka.

---

⁵⁵ Zob. N. Wolański, *Ekologia człowieka*, dz. cyt., s. 5.

⁵⁶ A. Kalinowska, *Ekologia wybór przyszłości*, dz. cyt., s. 24

⁵⁷ Zob. R. Rosa, *Edukacja ekologiczna a filozofia i edukacja do bezpieczeństwa*, w: *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, J. Dębowski (red.), dz. cyt., s. 20.

2.1.3.1 Ekofilozofia - filozoficzne interpretacje istnienia człowieka w świecie przyrody

Początki ekofilozofii już jako skryształizowanej nauki filozoficznej sięgają drugiej połowy XX w. Andrzej Papuziński wskazuje na dwie publikacje, których pojawienie się pozwala na wskazanie, iż początki tej dyscypliny należy datować na lata 1973-1975. Po raz pierwszy pojęcia ekofilozofia użył w roku 1973 norweski filozof A. Naess, aby określić nowy sposób interpretowania stosunku człowieka do przyrody oraz wzajemnych zależności występujących pomiędzy nimi. Rok później w brytyjskim piśmie naukowym ukazał się krótki esej H. Skolimowskiego, który dał początek systemowi filozoficznemu o nazwie *eco-philosophy*⁵⁸. Za prekursorów tego nurtu myślowego, z którego w zaskakująco szybkim tempie wyrosły konkretne programy społeczne i polityczne wpływające na życie coraz większej liczby ludzi na świecie uważa się ponadto Amerykanów D. Thoreau, J. Muira i A. Leopolda.

W ujęciu etymologicznym odnoszącym się do greckich źródeł językowych ekofilozofia oznacza naukę filozoficzną o ekosystemie (tworzonym przez środowiska przyrodnicze i społeczne) i jego otoczeniu. Przedmiotem badań ekofilozofii jest „istota i natura środowiska społeczno – przyrodniczego, jego właściwości ilościowe i jakościowe oraz dwustronne związki przyczynowe między antroposferą a środowiskiem”⁵⁹. Zwolennicy i propagatorzy ekofilozofii stawiają sobie bardzo ambitne cele dążąc „do zmiany mentalności współczesnego człowieka w taki sposób, aby zrozumiał konieczność przeformułowania hierarchii potrzeb i kompensowania swoich działań destabilizujących w środowisku przyrodniczym”⁶⁰.

Na powstanie ekofilozofii bezpośredni wpływ miała teoretyczna i praktyczna refleksja poddająca krytyce osiągnięcia zachodniego racjonalizmu i humanizmu, jak i zbudowana na tych ideałach cywilizacja techniczna. Oświeceniowa wiara w potęgę ludzkiego rozumu, sukcesy nowożytnych nauk przyrodniczych i Kartezjański dualizm z jednej strony stawiały człowieka ponad światem przyrody, z drugiej zaś strony wzmacniały jego przekonanie o możliwości opanowania i podporządkowania sobie całego środowiska przyrodniczego. Podczas, gdy Kartezjusz podkreślał, że „oddalenie człowieka od Ziemi daje społeczeństwu prawo do traktowania jej jako bezdusznej skarbnicy bogactw, które mamy prawo dowolnie eksploatować”⁶¹, zwolennicy ekofilozofii wzywają do radykalnej zmiany podobnych

---

⁵⁸ A. Papuziński, Racjonalność w świetle ekofilozofii: kwestia obiektywnej racjonalności ekologicznej, w: Człowiek wobec wyzwania racjonalności, A. Kiepas (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002, s. 67-68.

⁵⁹ J.M. Dołęga, Ekofilozofia – nauka XXI wieku, Problemy Ekorozwoju 2006, vo. 1, no. 1, s. 19.

⁶⁰ I.I. Akinczic, G. Zajmista, Edukacja ekologiczna i „zielony świat”, Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku, w: J. Dębowski (red.), dz. cyt., s. 85

⁶¹ Tamże, s. 82

poglądów. Wskazują oni między innymi, że stajemy obecnie przed zadaniem, którym jest „przemyślenie na nowo naszego całego dorobku intelektualnego w świetle naszej obecnej sytuacji i obecnych problemów”⁶² oraz podkreślają, iż ludzkość odpowiedzialna za ogromną degradację środowiska wręcz „stanęła przed koniecznością rewizji swojego postępowania i podjęcia próby ponownego zjednoczenia się z naturą”⁶³.

Pomimo określenia zasadniczego przedmiotu badań ekofilozofii spore różnice dotyczą jej koncepcji, metodologii oraz stosowanych w niej teorii. Zróżnicowanie to, które świadczy również o skali zainteresowania problematyką ekofilozoficzną, na przykładzie tylko polskiej literatury przedmiotu ilustruje Józef M. Dołęga. Odnosząc się do konkretnych autorów i ich publikacji wyróżnia on aż piętnaście koncepcji ekofilozofii. Są to: (1) Ekofilozofia jako filozofia ekologii; (2) Ekofilozofia jako ekologia człowieka; (3) Ekofilozofia jako ekologia humanistyczna; (4) Ekofilozofia jako ekologia głęboka; (5) Ekofilozofia jako filozofia ekologiczna; (6) Ekofilozofia jako ekozofia T; (7) Ekofilozofia jako filozofia kryzysu ekologicznego; (8) Ekofilozofia jako ujęcie systemowo-informacyjne ekorozwoju; (9) Ekofilozofia jako ekologia uniwersalistyczna; (10) Ekofilozofia jako praktyczna filozofia przyrody; (11) Ekofilozofia jako część filozofii przyrody; (12) Ekofilozofia jako kulturalistyczna filozofia ekologii; (13) Ekofilozofia jako enwiromentalizm; (14) Ekofilozofia jako samodzielna nauka filozoficzna; (15) Ekofilozofia jako światopogląd o aspektach etycznych, prawnych i moralnych⁶⁴.

Można również wskazać na prostsze systematyki koncepcji występujących w ekofilozofii. Do najbardziej znanych i popularnych należą z pewnością: ekologia głęboka, ekofilozofia, hipoteza Gai i ekofeminizm. Ekologia głęboka zakłada metafizyczną jedność przyrody i człowieka, odwołuje się do naturalizmu i biocentryzmu, neguje istnienie wszelkich własności, które mogą pozycjonować człowieka w sposób akcentujący jego wyjątkową rolę w przyrodzie. Ekofilozofia Skolimowskiego w miejsce skrajnego antyantropocentryzmu ekologii głębokiej umieszcza przekonanie w ewolucyjną jedność człowieka i świata. W koncepcji tej znaczącą rolę odgrywa krytyczny stosunek do współczesnego postępu technologicznego. Z kolei w hipotezie Gai splatają się wątki filozoficzne z teorią naukową. Po pierwsze jest to zatem „w jakimś sensie metafizyczna koncepcja biosfery – żywej istoty, zdolnej do znacznych przeobrażeń i przez to niezniszczalnej”, z drugiej strony naukowy postulat „dalszej rozbudowy technosfery jako sposobu na przedłużenie istnienia ludzkiego

---

⁶² H. Skolimowski, *Technika a przeznaczenie człowieka*, Ethos 1995, s. 113.

⁶³ P. Wasyluk, *Zagrożenia ekofilozofii (Aspekt edukacyjny)*, w: *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, J. Dębowski (red.), dz. cyt. s. 28

⁶⁴ Zob. J.M. Dołęga, *Ekofilozofia – nauka XXI wieku*, dz. cyt., s. 18-19.

gatunku”⁶⁵. Według A. Papuzińskiego propagatorzy ekofeminizmu podkreślają natomiast analogie pomiędzy destrukcyjnością odniesień do środowiska i opresyjnością postaw wobec kobiet, które znamionują tradycyjne, patriarchalne społeczeństwa.

Przedstawiona różnorodność ujęć i koncepcji nie może przesłonić podstawowego problemu, przed którym staje generalnie ekofilozofia. Chodzi w nim mianowicie o określenie charakteru i stopnia racjonalności ekofilozofii, a więc ustalenie na ile jest dyscypliną sensowną, której celem pozostaje osiągnięcie prawdy i rzeczywistego dobra. Przeprowadzane w tym zakresie analizy w znacznym stopniu przekraczają zakres tej pracy, można jednak zgodzić się, że ekofilozofia pozostaje o tyle przedsięwzięciem racjonalnym, o ile człowiek pozostaje jej przedmiotem zainteresowania w całościowym wymiarze.

2.1.3.2 Etyka ekologiczna jako przejaw konstytuowania praw moralnych oraz roli i obowiązków człowieka na rzecz ekosystemu

Oczekiwanie na przełom XX i XXI wieku związane było z wieloma analizami, które dotyczyły też sfery przewartościowań w obszarze wzorców etycznych. Jednym z efektów tego procesu stało się zidentyfikowanie dwóch wyraźnie rywalizujących ze sobą modeli człowieka: konsumerycznego i ekofilozoficznego. Postawy tworzące model pierwszy, określane jako konsumeryzm, wydają się „stanowić coś więcej niż tylko współczesną modyfikację hedonizmu i utylitaryzmu”⁶⁶. Uznawany za wartość samą w sobie konsumeryzm oznacza nie tylko uznanie za korzystną dla wszystkich i społecznie akceptowalną postawę nabywania coraz większej ilości dóbr, lecz także moralnie sankcjonuje otwartość na nowe, silniejsze doznania. Równocześnie relatywizacji poddaje się w tym modelu sensowność odwołań do jakiś wyższych celów, czy misji, które do spełnienia ma ludzkość. Postawy znamionujące człowieka ekofilozoficznego cechuje świadomość głębokiego związku z naturą, potrzeba poznawania tych związków. Człowiek ekologiczny zdając sobie sprawę z realnych zagrożeń, które niesie rozwój cywilizacji, ale i sama natura, pragnie zmieniać otaczającą go rzeczywistość w pozytywny sposób. Równocześnie odczuwa potrzebę rozwoju duchowego, uznaje też, że samoograniczenie konsumpcji jest koniecznym warunkiem dla przetrwania całej ludzkości, ale i sposobem na odkrycie wartości najcenniejszych dla każdego człowieka⁶⁷.

---

⁶⁵ A. Papuziński, Racjonalność w świetle ekofilozofii: kwestia obiektywnej racjonalności ekologicznej, dz. cyt., s. 75-76.

⁶⁶ A. Sebesta, Konsumeryczny a ekofilozoficzny model człowieka XXI wieku, w: Etyka wobec problemów współczesnego świata, H. Promieńska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 113.

⁶⁷ Zob. Tamże, s. 116-119.

Praktyczną pomocą w realizacji celów wyznaczanych sobie przez człowieka ekofilozoficznego pozostaje etyka ekologiczna. Deklaracja Międzynarodowego Towarzystwa Etyki Ekologicznej wskazuje, iż etyka ta powinna obejmować następujące działania i postawy: poszanowanie życia, ochronę bioróżnorodności, równe traktowanie gatunków, uczciwość w realizowaniu powiązanych z sobą zadań ekologii, edukację społeczeństwa oraz wpływanie na decyzje polityków⁶⁸. Włodzimierz Tyburski etykę ekologiczną (nazywaną również środowiskową) umieszcza w szerszym nurcie filozofii ekologicznej. Wyróżnia następnie ujęcie retrospektywne i prospektywne filozofii ekologicznej. W pierwszym przypadku zadaniem filozofii ekologicznej pozostaje zidentyfikowanie uwarunkowań kulturowych, filozoficznych i światopoglądowych odpowiedzialnych za „myślenie skrajnie utylitarne, pozytywistyczno-technokratyczne”, które doprowadziło do obecnego stanu zagrożenia dla ekosystemu. W przypadku natomiast ujęcia prospektywnego filozofia ekologiczna „wnosi swój wkład w dzieło budowania nowego myślenia o człowieku i świecie przyrody, włączając się aktywnie w działania mające na celu projektowanie wizji przyszłości i budowanie modelu cywilizacji zorientowanej na potrzeby ekologiczne”. Przed etyką ekologiczną staje zatem zadanie opracowania modelu „aksjologicznych preferencji w relacjach między człowiekiem a przyrodą, tak by wartości moralne stanowiły ważne kryterium regulujące owe relacje. Miałyby one także tonować możliwe konflikty między działającym człowiekiem a przyrodą oraz umożliwiać dokonywanie takich wyborów, które sprzyjałyby zachowaniu równowagi ekologicznej w sytuacji, gdy człowiek interweniuje w świat przyrody, przystosowując ją do swoich potrzeb”⁶⁹.

Etyka ekologiczna, jak zauważa Tyburski, pojawiła się wraz z głównymi ideami filozofii ekologicznej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. Zasadniczy wpływ na jej rozwój miały prace Ralpha Waldo Emersona, Williama Wordswortha, Henry’ego Davida Thoreau, Theodora Parkera i Margaret Fuller. Przyczyniły się one do ukształtowania poglądu, które Aldo Leopold ujął w formie stwierdzenia, że „interesy istot pozaludzkich powinny być brane pod uwagę ze względu na nie same, a nie jedynie wówczas, gdy służą ludzkim celom i potrzebom. Przyroda zaś powinna być uważana za dobro etyczne i przedmiot zobowiązań człowieka”⁷⁰. W tej szerokiej perspektywie skrajne stanowiska w kwestiach określania zadań i kształtu etyki ekologicznej przyjmują z jednej strony John Passmore, z drugiej zaś Arne Naess. Passmore

---

⁶⁸ Zob. A. Kalinowska, *Ekologia wybór przyszłości*, dz. cyt., s. 24-25.

⁶⁹ W. Tyburski, *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej*, *Problemy Ekorozwoju* 2006, vol. 1, No 1, s.7-8.

⁷⁰ Tamże, s. 9.

pozostaje zwolennikiem antropocentrycznej wersji etyki ekologicznej. Uważając, iż istotom pozaludzkim nie można przypisać równego ludzkiemu statusu moralnego „nie widzi także potrzeby budowy żadnej nowej etyki i zgodnie z tradycyjnymi ujęciami głosi, że sfera moralności związana jest tylko z rodzajem ludzkim”⁷¹. Natomiast Naess propagując idee ekologii głębokiej, podważa możliwość rozwiązywania współczesnych problemów ulegającego biodegradacji świata za pomocą odniesień do tradycyjnych etyk. Odcinając się od etyki zbudowanej na założeniach antropocentryzmu wskazuje on, że „przesądem rasowym jest utożsamienie wszelkich wartości z wartościami dla człowieka”⁷².

Biorąc pod uwagę fakt, że etyka ekologiczna wnosi wiele cennych i ważnych z punktu widzenia przyszłości ludzkości kwestii dotyczących wcześniejszych systemów wartościowań moralnych, równocześnie trudno zgodzić z radykalizmem zwolenników tej etyki odwołujących się do postulatów ekologii głębokiej. Mowa w tym wypadku o stanowiskach ekologów głębokich, głoszących pogląd, iż „ludzie to patologia genetyczna, swego rodzaju wirusy lub jedna z postaci globalnego raka, który zagraża samemu istnieniu naszej planety”⁷³. Formą wypośrodkowania tych skrajnych stanowisk jest holistyczna etyka ekologiczna, która równoważy zarówno prawa jak i obowiązki wynikające z faktu zajmowanego przez człowieka miejsca w ekosystemie. Etyka taka z jednej strony wpisuje się w dotychczasową tradycję etyczną, stanowiąc jej rozwinięcie i uzupełnienie, z drugiej zaś strony nie dopuszcza do relatywizacji takich fundamentalnych pojęć etyki tradycyjnej jak: godność osoby, wolność, czy solidarność międzyludzka. Skolimowski wyraża się dostrzegając właśnie w takiej holistycznej etyce ekologicznej etyki globalnej, niosącej wizję człowieka możliwą do zaakceptowania przez wszystkich mieszkańców naszej planety. Etyka taka postuluje bowiem „człowieka, który jest na miarę biosu albo życia. (...) Jesteśmy istotami biologicznymi. Jesteśmy istotami ewolucyjnymi. Jesteśmy istotami kosmicznymi. W tym też sensie nasza etyka globalna musi być zakorzeniona w tych prawach kosmosu, które kierowały rozwojem wszechświata i ewolucji”⁷⁴. Uznanie całej biosfery za dobro etyczne i przedmiot zobowiązań człowieka sprawia, że „etyka holistyczna nie tylko nakłada na ludzi określone obowiązki wobec świata przyrody, ale wręcz wymaga poświęcenia (wyrzeczeń) na jej rzecz, podobnie jak to jest w układach międzyludzkich. Zgodnie z tym podejściem, człowiek powinien być niejako podległy przyrodzie i wypełniać względem niej swe obowiązki”⁷⁵.

---

⁷¹ Tamże, s. 11.

⁷² Tamże.

⁷³ I.I. Akinczic, G. Zajmista, Edukacja ekologiczna i „zielony świat”, dz. cyt., s. 82.

⁷⁴ H. Skolimowski, Od Etyki Nikomachejskiej do etyki globalnej w: Idea etyczności globalnej, J. Sekuła (red.), Wydawnictwo Seculum, Siedlce 1999, s. 29.

⁷⁵ B. Kryk, Etyka środowiskowa a potrzeby ekologiczne konsumentów, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Nr 405 (Prace Katedry Mikroekonomii nr 10), 2005, s. 145.

2.2. Pojęcie świadomości ekologicznej i proces jej kształtowania

2.2.1. Definicyjne ujęcie świadomości ekologicznej

Pojęcie świadomość ekologiczna, podobnie jak terminy świadomość i ekologia, nie jest wolne od wieloznaczności. Odnosi się ono w bardzo ogólnym ujęciu do zawartości stanów umysłowych obejmujących wiedzę i przekonania na temat środowiska naturalnego, jak do będącego konsekwencją tych treści rozumienia związków pomiędzy wpływem jakości środowiska na jakość życia człowieka. Świadomość ekologiczna posiada zarówno charakter jednostkowy, jak i społeczny, obejmuje więc myślenie poszczególnych ludzi oraz funkcjonujące w tym zakresie standardy społeczne. Najczęściej wyróżnia się wąskie i szerokie ujęcie świadomości ekologicznej.

Określane obecnie, jako przestarzałe, ujęcie wąskie sprowadza się do pojmowania świadomości ekologicznej w kategoriach wiedzy, poglądów i wyobrażeń o środowisku. Natomiast szerokie ujęcie świadomości ekologicznej postrzegane jest jako rezultat „dostrzeżenia i docenienia ważkości związku między gospodarczą działalnością społeczeństwa a procesem dewastacji i degradacji przyrody”⁷⁶. A. Papuziński wskazuje, że szerokie ujęcie świadomości ekologicznej nawiązując do opracowanych pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku idei ochrony przyrody: pragmatycznej i systemowej. Idea pragmatyczna, zdecydowanie bardziej pasywna, zakłada zapobieganie pojawiającym się dla przyrody i człowieka destrukcyjnym skutkom działalności gospodarczej. W obrębie działań mieszczących się w obrębie inicjatyw proekologicznych w pragmatycznym wymiarze mieszczą się inicjatywy zmierzające do likwidacji zanieczyszczeń przemysłowych, wprowadzenie coraz bardziej restrykcyjnych norm emisji zanieczyszczeń, poszukiwanie nowych bardziej przyjaznych dla środowiska technologii produkcji, przeciwdziałanie inwestycjom stanowiących zagrożenie dla środowiska naturalnego itp. Natomiast „idea systemowej ochrony przyrody to mniej czy bardziej utopijny zespół projektów radykalnych przemian w łonie życia społecznego, ma na celu transformację dotychczasowych celów państwa w kontekście ekologicznym; polega na tworzeniu wizji cywilizacji ekologicznej oraz na podejmowaniu i koordynacji działań zmierzających do jej urzeczywistnienia”⁷⁷.

Świadomość ekologiczna, jak podkreśla to A. Papuziński, nie jest „prostym zespołem poglądów, wiedzy i wyobrażeń o środowisku; nie jest nawet grupą idei, wartości i opinii wyrażających relacje człowieka do środowiska”, ponadto zaś „narodziny świadomości

---

⁷⁶ A. Papuziński, Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki. (Zarys politycznego modelu świadomości ekologicznej), Problemy Ekorozwoju 2006, vol. 1, No 1, s. 34.

⁷⁷ Tamże.

ekologicznej, a w ślad za tym określającego ją pojęcia, są ściśle związane z powstaniem ekologicznych ugrupowań społecznych w warunkach radykalnej krytyki społeczeństwa przemysłowego przez ruchy kontrkulturowe lat sześćdziesiątych minionego stulecia⁷⁸.

W ujęciu Z. Hulla świadomość ekologiczna funkcjonuje w podstawowych dwóch sferach: opisowo-technicznej i aksjologiczno-normatywnej. Pierwsza z nich odnosi się stricte do wiedzy i wyobraźni ekologicznej, podczas gdy druga uwzględnia systemy wartości normujące relacje pomiędzy człowiekiem i środowiskiem, które w dojrzałej postaci prowadzą do sformułowania etyki ekologicznej⁷⁹.

Podczas, gdy wiedza ekologiczna, w opisie Beaty Nakoniecznej, polega na znajomości „procesów zachodzących w biosferze i ekosystemach” oraz obejmuje „wiedzę o zależnościach i wzajemnych powiązaniach stanowiących o równowadze systemów, (...) a także wiedzę o zanieczyszczeniach, zagrożeniach ekologicznych, jak też wiedzę o sposobie przeciwdziałania im”, wyobraźnia ekologiczna oznacza „swoistą dyspozycję, umiejętność powiązań między działaniem człowieka a procesami przyrodniczymi, umiejętność projektowania działań zgodnych z wymogami wiedzy ekologicznej”. Natomiast w sferze aksjologiczno-normatywnej świadomości ekologicznej „zostaje wyeksponowany system wartości i norm moralnych dotyczących wzajemnych powiązań człowieka ze środowiskiem”⁸⁰.

2.2.2. Proces kształtowania świadomości ekologicznej

Na proces kształtowania świadomości ekologicznej bezpośredni wpływ mają zarówno jej wewnętrzna struktura, jak i motywatory zewnętrzne w postaci działań edukacyjnych, czy wspomnianych już ruchów społecznych i ugrupowań politycznych odwołujących się do ideologii ekologicznej i kontestujących dotychczasowe formy organizacji społeczeństw w XX w. W strukturze świadomości ekologicznej wskazuje się na następujące poziomy: (1) przekonania intuicyjnego, (2) przekonania intuicyjnego odnoszącego się zarazem do wiedzy na temat powstawania zagrożeń środowiskowych; (3) emocjonalny⁸¹. Przywołana struktura świadomości ekologicznej wskazuje, iż każdy człowiek posiada w pewnym stopniu wrodzone przekonania (poziom 1), iż środowisko naturalne pozostaje ważnym czynnikiem determinującym jakość życia, a w trakcie procesu edukacji i socjalizacji dodatkowo uświadamia sobie głębsze związki pomiędzy działalnością człowieka i środowiskiem naturalnym (poziom 2). W ramach wzrostu

---

⁷⁸ Tamże, s. 35-36.

⁷⁹ Zob. Z. Hull, Świadomość ekologiczna (II), „Aura” 1984, nr 11, s. 24-25.

⁸⁰ B. Nakonieczna, Koncepcja świadomości ekologicznej w aspekcie zdrowotnym w: Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku, J. Dębowski (red.), dz. cyt., s. 170.

⁸¹ Zob. P. Gliński, Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego – dotychczasowe wyniki badań, *Kultura i społeczeństwo* 1988, s. 189-190.

świadomości ekologicznej następuje nie tylko głębsze zrozumienie mechanizmów odpowiedzialnych za np. zanieczyszczenie środowiska, ale rośnie stopień emocjonalnej więzi z biosferą (poziom 3). Na kształtowanie się tych emocjonalnych reakcji wpływ mają zarówno czynniki negatywne, takie jak katastrofy ekologiczne będące następstwem działań człowieka, jak i czynniki pozytywne stanowiące efekt bardziej wysublimowanych potrzeb estetycznych.

Zasadnicze znaczenie dla kształtowania się świadomości ekologicznej posiadają także ruchy proekologiczne, „zielona” polityka, czy konkretne programy mające na celu poprawę stanu środowiska wyrażające się np. w idei zrównoważonego rozwoju. Zdaniem Z. Piątek „troska o środowisko jako cel rzeczywistych działań politycznych i edukacyjnych zmienia niemal wszystko w systemach wartości. Wymaga bowiem zerwania z czysto instrumentalnym traktowaniem przyrody przez gatunek ludzki, a to z kolei wymaga zmiany poglądów na naturę ludzką i na miejsce człowieka w przyrodzie”⁸². W związku z tymi zabiegami pojawia się też spór pomiędzy zwolennikami biocentryzmu (ekologia głęboka) z antropocentryzmem. Dominujący dotychczas na Zachodzie paradygmat antropocentryczny opierał się na przekonaniu o unikalnej pozycji człowieka w świecie, z której to pozycji wyprowadzono szczególne prerogatywy sankcjonujące nadrzędny stosunek człowieka do innych stworzeń. Nowy paradygmat zakłada natomiast, iż człowiek pozostaje częścią biosfery, jego działania mają też bezpośrednie przełożenie na jej kondycję, a jej pogorszenie może przynieść ludzkości katastrofalne skutki. Ani pozycja zajmowana przez człowieka w świecie istot żywych, ani będąca jego wytworem kultura, nie uprawomocniają go do niszczenia natury⁸³. Nowością w tym sporze nie jest sama świadomość przynależności człowieka do dwóch światów – świata przyrody i świata kultury, lecz „waga, albo wartościowanie owych więzów łączących człowieka z oboma poziomami bytu”⁸⁴.

Pytaniem pozostaje, czy potrzeba kształtowania świadomości ekologicznej wynika z głębokiego zrozumienia samego problemu, a nie sprowadza się do realizacji postulatów poprawności politycznej lub społecznej mody. W tym duchu, jak można przypuszczać, Piotr Wasyluk stwierdza więc: „Problemem nie jest dzisiaj brak świadomości ekologicznej – ta wzrasta zwłaszcza w młodym pokoleniu. Podstawowym zadaniem okazuje się dzisiaj obudzenie ludzkiego sumienia, zmuszenie do brania odpowiedzialności za własne postępowanie, pobudzenie krytycyzmu wobec otaczającego świata, a zwłaszcza tak zwanych elit”⁸⁵.

---

⁸² Z. Piątek, Czy społeczeństwo „opętane ekologią” stanowi zagrożenie ludzkiej wolności i demokracji?, dz. cyt., s. 85.

⁸³ Zob. Tamże, s. 86.

⁸⁴ Tamże, s. 87.

⁸⁵ P. Wasyluk Zagrożenia ekofilozofii (Aspekt edukacyjny), dz. cyt., s. 31.

2.3. Zrównoważony rozwój jako przejaw świadomości ekologicznej w wymiarze politologicznym

Podobnie jak etyka ekologiczna, również zrównoważony rozwój oznacza szereg praktycznych działań stanowiących przejaw świadomości ekologicznej. Działania te w coraz większym stopniu są znormalizowane oraz dotyczą nie tyle wyborów indywidualnych, co wyborów, których dokonują całe społeczeństwa poprzez swoich liderów politycznych.

2.3.1. Idea zrównoważonego rozwoju – definicje i koncepcje

Za zrównoważony rozwój uznaje się „harmonijny rozwój społeczeństwa, który przez kontrolę zużycia surowców nieodnawialnych oraz zanieczyszczeń środowiska, prowadzić będzie do eliminacji, a co najmniej ograniczenia, ubocznych skutków istnienia miast, przemysłu oraz chemizacji rolnictwa”⁸⁶. Przywołana definicja zrównoważonego rozwoju pozostaje jedną z możliwych, bowiem w przypadku tego terminu spotykamy wielkie bogactwo koncepcji i różnorodnych ujęć⁸⁷. Przyczyny tych rozbieżności pojawiają się w następstwie odmiennych filozoficznych podstaw przyjmowanych przez naukowców. „To one w odmienny sposób konkretyzują kwestie istotne dla interpretacji zrównoważonego rozwoju, jak np.: podejście do relacji człowieka i przyrody, rozumienie miejsca człowieka we wszechświecie, sposób pojmowania człowieka i ludzkich społeczności, granica między sprawiedliwością wewnątrz – i międzypokoleniową, różnica między rozwojem a wzrostem, w końcu wymóg trwałości rozwoju”⁸⁸.

Idea zrównoważonego rozwoju sprowadza się do integrowania „ładu środowiskowego, gospodarczego i społecznego”⁸⁹. Strategie związane z realizacją tego celu ze względu na przyjmowane założenia filozoficzne przyjmują różny kształt. A. Papuziński dokonuje w tym względzie analizy porównawczej pragmatycznej filozofii zrównoważonego rozwoju i konserwatorskiej filozofii zrównoważonego rozwoju. Pierwsza z nich proponuje „korektę dominującego we współczesnym społeczeństwie systemu aksjologicznego w stronę większego respektowania wartości jakości życia (mierzonej za pomocą takich parametrów, jak wolność, równość, praca, solidarność międzyludzka, powszechny dostęp do podstawowych dóbr, w tym przyrody) kosztem wartości komfortu życia (mierzonej

---

⁸⁶ N. Wolański, *Ekologia człowieka*, dz. cyt., s. 483.

⁸⁷ Zob. B. Piontek w publikacji *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Warszawa 2002, wyróżnia 28 definicji zrównoważonego rozwoju występujących w polskiej literaturze przedmiotu. Za: A. Papuziński, *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, *Problemy Ekorozwoju* 2006, vol. 1, No 2, s. 26.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Z. Piątek, *Przyrodnicze i społeczno-historyczne warunki równoważenia ładu ludzkiego świata*, *Problemy Ekorozwoju* 2007, vol. 2, No 2, s. 5.

wielkością materialnej konsumpcji) i wprowadzenia mechanizmów, przede wszystkim rynkowych, promujących oszczędność surowców i energii oraz zmniejszenie ilości niewykorzystywanych odpadów”⁹⁰. Druga z wymienionych filozofii zrównoważonego rozwoju – konserwatorska, zdaniem Papuzińskiego, charakteryzuje w znaczącym stopniu klasę polityczną i przedsiębiorców, gdzie w pierwszej kolejności znaczenie ma wzrost gospodarczy, nie zaś jakość życia i troska o zachowanie bioróżnorodności ekosystemów.

Przeciwieństwem konserwatorskiej filozofii zrównoważonego rozwoju pozostaje jej wersja systemowa. W proponowanej przez systemową filozofię zrównoważonego rozwoju ujęciu dochodzi bowiem niekiedy wręcz do „zerwania więzów między jakością życia i wzrostem gospodarczym. Przede wszystkim dlatego, że w najbardziej radykalnych ujęciach jakość życia jest pojmowana całkowicie w kategoriach duchowych. Składa się na nią poczucie sensu życia, godności i spełnienia”⁹¹. Papuziński podkreśla ponadto, iż znaczenie idei zrównoważonego rozwoju odznacza się dużą racjonalnością, co podważa zasadność traktowania jej w kategoriach kolejnej utopii społecznej lub politycznej. Na racjonalność tę wskazuje to, iż idea zrównoważonego rozwoju nie jest wiarą w szybką przemianę świata za sprawą rewolucyjnej zmiany ludzkiej mentalności, ani wyłącznie konstrukcją filozoficzną, ani też koncepcją polityczną lub ideologiczną. Pozostaje natomiast: (1) „propozycją wypracowania mechanizmów politycznych, prawnych i ekonomicznych, wyznaczających nowe standardy w relacjach między przyrodą, gospodarką i społeczeństwem”; (2) „koncepcją wykorzystującą, inspirującą i programującą badania naukowe w zakresie tych elementów czy wymiarów rzeczywistości, do których odnoszą się jej propozycje”; (3) „projektem odnoszącym kondycję jednostki i zbiorowości do najbardziej elementarnych podstaw ludzkiej egzystencji, do najważniejszych współczesnych wyzwań i do problemów na miarę sytuacji granicznych”⁹².

O zrównoważonym rozwoju można mówić dopiero w momencie, gdy idea ta przekłada się na działania prowadzące do trwałego integrowania rozwoju ludzkości w wymiarach gospodarczym, społecznym i środowiskowym. Staje się to realne w sytuacji, gdy ideę tę uznajemy za najbardziej zaawansowaną formę realizacji politologicznej koncepcji świadomości ekologicznej. W tym wymiarze zrównoważony rozwój określa zasady „tworzenia procedur osiągania celów z zakresu ochrony środowiska w trakcie podejmowania decyzji w wymiarze życia gospodarczego i społecznego”⁹³. Ostatecznym wyzwaniem, któremu ma sprostać idea zrównoważonego rozwoju, staje się uniknięcie samozagłady przez ludzkość. Stworzona

---

⁹⁰ A. Papuziński, *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, dz. cyt., s. 28.

⁹¹ Tamże, s. 29.

⁹² Tamże, s. 31.

⁹³ A. Papuziński, *Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki*, dz. cyt., s. 34.

i dynamicznie kreowana kultura ludzka powinna pozostać niejako „na usługach” nadrzędnego celu, jakim jest uniknięcie samounicestwienia. „Świat nie zaistniał, ani nie został urządzony dla człowieka. To istoty ludzkie jako podmioty rozwoju historycznego mają tworzyć i utrzymywać warunki odpowiednie dla ludzkiego życia na Ziemi”⁹⁴.

2.3.2. Dokumenty normatywne wspierające ideę zrównoważonego rozwoju

Na przestrzeni ostatnich czterech dekad pojawiło się szereg dokumentów o charakterze normatywnym, politycznym lub społecznym oraz zasięgu lokalnym, jak i międzynarodowym, określających politykę ekologiczną oraz zakres edukacji ekologicznej. Większość z nich odwołuje się do idei zrównoważonego rozwoju, jako specyficznego wyznacznika tych działań. Jedną z pierwszych międzynarodowych konferencji, podczas której podjęto wysiłek całościowego spojrzenia na środowisko naturalne zorganizowana została w 1972 roku w Sztokholmie pod hasłem: „Tylko Jedna Ziemia”. Jej temat przewodni stanowiły zagrożenia płynące z działalności gospodarczej i przemysłowej człowieka oraz ich wpływ na środowisko przyrodnicze i przyszłość naszego świata. Podczas tejże konferencji uchwalony został tzw. Sztokholmski Plan Działania, pierwszy międzynarodowy dokument określający ramy międzynarodowej współpracy i polityki wobec środowiska. Jednym z efektów zobowiązań sztokholmskich stało się powołanie przez ONZ Komisji Ochrony Środowiska. Sam temat konferencji „Tylko Jedna Ziemia” został natomiast międzynarodowym hasłem i mottem działań prawnych i edukacyjnych⁹⁵.

Za kolejne ważne dokumenty o zasięgu międzynarodowym, a nawet globalnym należy uznać *Kartę Belgradzką* – ogłoszoną na konferencji w Belgradzie w 1975 r. oraz *Agendę 21* przyjętą na Szczycie Ziemi ONZ w Rio de Janeiro w 1992 r. Duży wpływ na kształtowanie się polityki ekologicznej i edukacji ekologicznej miały zorganizowana przez UNESCO w 1995 r. konferencja *Edukacja ekologiczna na rzecz zrównoważonego rozwoju*⁹⁶ oraz „ogłoszenie 20 XII 2002 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ *Dekady edukacji dla zrównoważonego rozwoju na lata 2005-2014*”⁹⁷. Wśród dokumentów Unii Europejskiej odnoszących się do omawianych zagadnień należy wymienić: Jednolity Akt Europejski z 1986 r., Traktat z Maastricht (tzw. Traktat Europejski) z 1992 r.⁹⁸

---

⁹⁴ Z. Piątek, *Przyrodnicze i społeczno-historyczne warunki równoważenia ładu ludzkiego świata*, dz. cyt., s. 17.

⁹⁵ Zob. A. Kalinowska, H. Skolimowski, E. Symonides, K. Waloszczyk, *Od edukacji do świadomości ekologicznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995, s. 6.

⁹⁶ Zob. A. Hłobił, *Teoria i praktyka edukacji ekologicznej na rzecz zrównoważonego rozwoju*, *Problemy Ekorozwoju* 2010, vol. 5, No 2, s. 88.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Zob. J. Łaptos, W. Prażuch, A. Pytlarz, *Historia Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Albatros, Kraków 2003, s. 128-129, 154-159, 302-303.

Wśród dokumentów polskich odwołujących się do idei zrównoważonego rozwoju na pierwszym miejscu należy wymienić Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.⁹⁹, Ustawę z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska¹⁰⁰ oraz Narodową Strategię Edukacji Ekologicznej z 2001 roku¹⁰¹, przyjęty w 2003 r. przez Sejm RP dokument „Polityka ekologiczna Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010”¹⁰² oraz analogiczny dokument z roku 2009 „Polityka ekologiczna Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016”¹⁰³.

O znaczeniu idei zrównoważonego rozwoju z perspektywy polskiego ustawodawcy świadczy fakt, iż w art. 5 ustawy zasadniczej czytamy: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”¹⁰⁴. Ujęcie zasady zrównoważonego rozwoju w konstytucji, oznacza, że zasada ta uznawana jest za podstawową i nieodzowną dla właściwego funkcjonowania państwa polskiego.

Wspomniana ustawa Prawo ochrony środowiska w art. 3 pkt. 50 definiuje zrównoważony rozwój, jako „taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń”¹⁰⁵. W ustawie tej zapisano wymóg sporządzenia polityki ekologicznej państwa na najbliższe cztery lata z perspektywą czteroletnią. Pokłosiem tego zapisy pozostają przywołane już dokumenty „Polityka ekologiczna Państwa na lata 2003-2006” oraz „Polityka ekologiczna Państwa na lata 2009-2012”.

W ostatnim z wymienionych dokumentów znalazły się m.in. następujące zadania priorytetowe: wyznaczenie obszarów siedliskowych w ramach ESE Natura 2000 oraz zamknięcie wysypisk niespełniających wymogów UE, a także przyjęcie projektu ustawy o organizmach genetycznie modyfikowanych, wprowadzenie w życie tzw. zielonych zamówień,

---

⁹⁹ Zob. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.

¹⁰⁰ Zob. Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627.

¹⁰¹ Zob. Poprzez edukację do Zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/97b75873145cdf7e7695ed9573147c78.pdf, 2011-05-26.

¹⁰² Zob. Polityka ekologiczna Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/36383d1a880bbc0b65d0a1c501571e73.pdf, 2011-05-26.

¹⁰³ Zob. Polityka ekologiczna Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_11/8183a2c86f4d7e2cdf8c3572bdba0bc6.pdf, 2011-05-26.

¹⁰⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483, Rozdział I, art. 5.

¹⁰⁵ Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627, Dział II, art. 3, pkt. 50.

wzmocnienie kadry inspekcji ochrony środowiska. Ponadto wśród priorytetów polityki ekologicznej znalazły się: wspieranie platform technologicznych i eko-innowacyjności w ochronie środowiska, przywrócenie podstawowej roli miejscowym planom zagospodarowania przestrzennego, jako podstawy lokalizacji inwestycji, zwiększenie retencji wody, opracowanie krajowej strategii ochrony gleb, promocja wykorzystania metanu z pokładu węgla, ochrona atmosfery, ochrona wód, gospodarka odpadami, modernizacja systemu energetycznego¹⁰⁶.

2.4. Przegląd badań dotyczących świadomości ekologicznej Polaków

Instytucją monitorującą stopień świadomości ekologicznej Polaków w najszerszym zakresie jest powstały w 1990 roku Instytut na rzecz Ekorozwoju – organizacja pozarządowa typu think-tank. Instytut ten przeprowadził badania świadomości ekologicznej Polaków, realizowane przez CBOS, w latach 1992, 1993, 1997, 2000, 2004, 2008 i 2009. W dalszej części zostaną omówione wybrane wnioski z badań przeprowadzonych w roku 2008 i 2009.

Badania z roku 2008 miały charakter bardzo kompleksowy i porównawczy. Zawarty w nich materiał pozwolił autorom na analizę danych uzyskanych na przestrzeni lat 1992-2008 w odniesieniu do następujących zagadnień: grupa „proekologiczna”; zagrożenia i stan środowiska przyrodniczego; poczucie odpowiedzialności za stan środowiska; znaczenie działań indywidualnych na rzecz środowiska; wiedza, informacja o środowisku i jego ochronie, środowisko i gospodarka; konflikty na tle ochrony i zagospodarowania środowiska. Poniżej znajdują się wybrane konkluzje z „Wniosków i uwag końcowych” tych badań, które odnoszą się do stanu świadomości ekologicznej Polaków w 2008 roku:

- Prawie trzy czwarte badanych raczej nie interpretuje związku pomiędzy ochroną środowiska a wzrostem gospodarczym w kategoriach konfliktu;
- Organizacje proekologiczne są słabo rozpoznawane w społeczeństwie, niewielki jest również poziom wiedzy o ich działaniu;
- Pomędzy badanymi z różnych regionów kraju występuje duże zróżnicowanie w poziomie wiedzy o środowisku naturalnym oraz zasadach zrównoważonego rozwoju, zauważalne są również znaczące różnice w postawach i zachowaniach w odniesieniu do środowiska;
- Odpowiedzialność za stan środowiska naturalnego spoczywa zdaniem badanych na władzach lokalnych i postawach społecznych;

---

¹⁰⁶ Zob. Polityka ekologiczna Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_11/8183a2c86f4d7e2cdf8c3572bdba0bc6.pdf, 2011-05-26, s. 16-46.

- Zauważalny jest rosnący poziom gotowości społecznej do podejmowania działań indywidualnych na rzecz środowiska. Wartości ekologiczne są dla coraz większej grupy Polaków ważne;
- Przyjęcie środowiska za niezbywalną wartość stanowi motyw do podejmowania pozytywnej aktywności na rzecz przyrody;
- Brak zainteresowania problemem, brak wiary w skuteczność działań oraz niechęć do zmiany przyzwyczajeń to najczęściej wskazywane przez badanych przyczyny niepodejmowania działań na rzecz środowiska;
- Zdrowie własne i rodziny oraz troska o przyszłe pokolenia są dla Polaków motywem aktywizującym do podejmowania działań prośrodowiskowych;
- Stosunkowo wysoki poziom wrażliwości na środowisko zauważalny jest w grupie osób w wieku 39-45 lat, natomiast osoby w wieku 18-24 lata charakteryzuje najniższy poziom postaw proekologicznych;
- W podziale respondentów ze względu na miejsce zamieszkania można stwierdzić, iż najbardziej proekologiczne postawy prezentują mieszkańcy województw: mazowieckiego, łódzkiego, świętokrzyskiego, lubuskiego, zachodniopomorskiego i pomorskiego, zaś najmniej zaangażowane w działania na rzecz przyrody są osoby z województw: małopolskiego i podkarpackiego.
- W im większej miejscowości mieszkają badani, tym częściej wskazywali oni na pojawianie się sytuacji konfliktowych związanych z ochroną środowiska w ich miejscu zamieszkania np. na problemy ze składowaniem odpadów, zajmowaniem terenów zielonych pod budownictwo w miastach, lokalizacją szlaków komunikacyjnych¹⁰⁷.

Badania Instytutu na rzecz Ekorozwoju z roku 2009 stanowiły uzupełnienie badań z roku poprzedniego, nadano im też specyficzny rys poprzez sformułowanie dodatkowego problemu badawczego w postaci pytania: „czy i w jaki sposób na zachowania polskiego społeczeństwa w odniesieniu do środowiska przyrodniczego wpływa coraz bardziej realne zagrożenie recesją gospodarczą?”. Badanie w formie ankiety (16 pytań) skierowanej do dorosłych Polaków w reprezentatywnej grupie 1013 respondentów przeprowadzono w dniach od 26 marca do 2 kwietnia 2009 r. Wśród zaobserwowanych zmian w badaniach z 2009 r. w stosunku do roku poprzedniego zauważono m.in.: niewielki wzrost deklaracji systematycznego oszczędzania

---

¹⁰⁷ Zob. Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r., red. naukowa A. Bołtomiuk, Instytut na rzecz Ekorozwoju, www.ine-isd.org.pl/lang/pl/page/raporty/id/40/, 2011-05-26, s. 1-29.

energii, nieznaczną poprawę w odniesieniu do problemu segregacji odpadów oraz wyraźny zmianę w kwestii używania toreb wielokrotnego użytku podczas zakupów. Ta ostatnia zmiana spowodowana została wprowadzeniem opłat za „reklamówki”, co w ciągu jednego roku zmieniło nawyki jednej czwartej Polaków. W cytowanych badaniach stwierdzono ponadto, że widoczny wpływ na preferencje konsumenckie mają zmieniające się czynniki o charakterze makroekonomicznym. Wybór produktów warunkowany jest kryterium cenowym, mniejszą zaś rolę, w porównaniu z badaniami z poprzedniego roku, mają motywy związane z troską o ochronę środowiska. Zauważono również wzrost przekonania, że indywidualne działania proekologiczne łączą się z pozytywnym odbiorem otoczenia społecznego. Aż dwie trzecie badanych dobrze oceniło też działalność ekologów, grupa tej samej wielkości uznała również, że działalność człowieka posiada duży i bardzo duży wpływ na zmiany klimatyczne. Z punktu widzenia tego opracowania na uwagę zasługuje podkreślenie, że trzy czwarte respondentów podkreśliło potrzebę prowadzenia konsultacji społecznych w odniesieniu do podejmowania ważnych dla kraju decyzji społeczno-gospodarczych¹⁰⁸.

Inne badania posiadają charakter bardziej fragmentaryczny i są sprofilowane pod kątem zapotrzebowań zamawiającego. Przykładem tego typu badań są przeprowadzone na przełomie września i października 2005 roku „Badania świadomości ekologicznej Polaków” zamówione przez Bayer Sp. z o.o. Zostały one przeprowadzone przez GfK Polonia w formie wywiadu bezpośredniego na reprezentatywnej próbie 1000 Polaków. Wśród uzyskanych danych, w kontekście prezentowanej pracy, na podkreślenie zasługują następujące wyniki:

- 87% respondentów stwierdziło, że nie segreguje surowców wtórnych (plastik, szkło, aluminium, papier) i nie wykorzystuje w tym celu specjalnych pojemników;
- 46% respondentów odpowiedziało zdecydowanie tak, a 40% raczej tak na pytanie: „Czy wierzą Państwo, że Państwa zachowanie wpływa na środowisko naturalne (na jego ochronę bądź dewastację)?”;
- 23% respondentów odpowiedziało zdecydowanie tak, a 54% raczej tak na pytanie: „Czy wg Państwa opinii Państwa zachowanie w codziennym życiu można określić jako pro-ekologiczne?”¹⁰⁹.

Prowadzone są również badania świadomości ekologicznej ukierunkowane na problematykę wpływu stanu środowiska na zdrowie i świadomości istniejących w tym

---

¹⁰⁸ Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój – raport z badań 2009 r., red. A. Bołtromiuk, Instytut na rzecz Ekorozwoju, www.ine-isd.org.pl/lang/pl/page/raporty/id/40/, 2011-05-26, s. 3-12.

¹⁰⁹ Badania świadomości ekologicznej Polaków, Raport dla Bayer Sp. z o.o., Październik 2005, http://www.eduskrypt.pl/ebookswiadomosc_ekologiczna_polakow__wyniki_badan_przeprowadzonych_przez_gfk_polonia_we_wspolpracy_z_firma_bayer-487.html, 2011-05-25, s. 5-12.

obszarze zależności. Przykładem tego typu pozostają badania sondażowe zlecone przez Ministerstwo Zdrowia i Ministerstwo Środowiska realizujące w latach 2003-2005 Program Wieloletni „Środowisko a Zdrowie”. Badania te zostały przeprowadzone w 2005 roku na grupie 800 mieszkańców z terenu całej Polski przy współpracy z Instytutem Badania Opinii i Rynku Pentor. Zastosowano metodę wywiadu telefonicznego wspomaganego komputerowo. W podsumowaniu wskazanych badań znalazły się m.in. następujące wnioski:

- Zaledwie jedna piąta respondentów nie dostrzega zależności pomiędzy zdrowiem a stanem środowiska;
- Prawie połowa badanych uznała, że posiada dostęp do informacji o stanie środowiska oraz wpływie zanieczyszczeń na zdrowie człowieka, jednak ponad jedna trzecia z nich uważa, że ma do nich ograniczony dostęp;
- Zdecydowana większość respondentów jest przekonanych, że swoim indywidualnym postępowaniem przyczynia się do poprawy stanu środowiska, a w ten sposób i własnego zdrowia;
- Działania promujące wiedzę o wpływie środowiska na zdrowie powinny być dedykowane całemu społeczeństwu, jak również poszczególnym grupom docelowym. Ich celem powinno być również stymulowanie prowadzenia podobnych przedsięwzięć na poziomie lokalnym¹¹⁰.

Ocenę dynamiki następujących przemian świadomości ekologicznej Polaków, ich kierunki oraz stopień umożliwiają również badania przeprowadzone w listopadzie 2010 roku przez PBS DGA Sp. z o.o. Zlecone one zostały przez Ministerstwo Środowiska i dotyczyły zmian świadomości ekologicznej Polaków w wyniku kampanii edukacyjno-promocyjnej „Nie zaśmiecaj swojego sumienia”. Wspomniane zmiany zdiagnozowano w porównaniu ze stanem świadomości w roku 2008. W badaniach podkreślono m.in.:

- Ponad 80% Polaków uważa, że podejmując indywidualne działania może przyczynić się do poprawy stanu środowiska w swoim miejscu zamieszkania (podobnego zdania w 2008 roku było 10% mniej osób). Dwie trzecie respondentów wskazywało, iż wpływ ten przejawia się w segregowaniu śmieci;

---

¹¹⁰ Środowisko a zdrowie – badania sondażowe, W. Jarosz, J. Bról, B. Jarzębska, Z. Nowińska (red.), Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, Katowice, http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:nNy2ETT_lAkJ:www.ietu.katowice.pl/wpr/Dokumenty/Konferencje/Legnica/Legnica_streszczenie_1.doc+%C5%9Brodowisko+a+zdrowie+badania+sonda%C5%BCowe&hl=pl&gl=pl&pid=bl&srcid=ADGEEsJnNkjHCaV9j9EJHMFfX_QVkJNjNaDovG8gUOBa9epCBeckoWmxIJ4rRz-ViJ9RuvUk9EvMIMTaNr4uJ0O5ounHtNxXHGMpbl7aHXVVyXRUGwiOh38utY_xOQ_bDd75B93cPke&sig=AHIEtbRM9JFgfssdgT9erW5JqpyQ1MS2kw, 2011-05-26, s. 10-11.

- Połowa Polaków zna znaczenie słowa recykling (w 2008 roku wiedzę w tym zakresie posiadał co trzeci Polak);
- Trzy czwarte badanych uznało, iż niestandardowe działania kampanii pro-środowiskowych przyczyniają się do podniesienia poziomu wiedzy o ochronie środowiska i mają wpływ na kształtowanie nawyków i postaw pro-ekologicznych;
- Stwierdzono jednocześnie, iż na podstawie wyników badań nie można stwierdzić, iż właściwe postawy respondentów w postępowaniu z odpadami mają stały charakter¹¹¹.

Zreferowane wyniki badań świadomości ekologicznej Polaków wyraźnie pokazują wzrost poziomu właściwych działań i postaw społecznych w odniesieniu do środowiska naturalnego. Polacy w coraz większym stopniu dostrzegają związek pomiędzy wpływem własnego postępowania na jakość środowiska. Organizowane na przestrzeni ostatnich lat społeczne kampanie ekologiczne takie jak np. kampania „Nie zaśmiecaj swojego sumienia” uświadamiają Polakom coraz bardziej, iż to suma indywidualnych zachowań przekłada się na stan środowiska naturalnego. Jednak mimo, iż poziom wiedzy i społecznych przekonań w tym zakresie jest coraz wyższy, pozostaje wciąż niezadowolający. Z uwagi na ten fakt angażowanie środków publicznych na organizację i prowadzenie kampanii promujących pozostające w symbiozie ze środowiskiem nawyki, postawy i działania powinno stanowić istotny element polityki ekologicznej państwa.

---

¹¹¹ Coraz lepiej z ekologią, <http://www.pbs.pl/x.php/1,973/Coraz-lepiej-z-ekologia.html>, 2012-05-15.

III. Edukacja ekologiczna w procesie kształtowania świadomości ekologicznej

Idea zrównoważonego rozwoju, stanowiąca system wartości i koncepcji politycznych sprzyjających harmonijnemu wzrostowi społeczno-gospodarczemu, które uwzględniają ochronę zasobów środowiska naturalnego, wymaga popularyzacji wiedzy o środowisku, industrialno-społecznych czynnikach zagrażających habitatom organizmów, a także rozwijania wrażliwości na rzeczywistość przyrodniczą i modelowania chroniących ją postaw. Narzędziem realizacji powyższych zadań jest szeroko rozumiana edukacja ekologiczna, która prowadząc do wzrostu społecznej świadomości ekologicznej i wykształcenia właściwych zachowań w relacji człowiek – środowisko, wzmacnia nadzieję na zachowanie bioróżnorodności życia na ziemi¹¹². Niniejsza część pracy poświęcona jest edukacji ekologicznej oraz zagadnieniom związanym z politologicznym zakresem kształcenia w obszarze rozwoju społecznej odpowiedzialności za środowisko.

3.1. Edukacja ekologiczna – odniesienia historyczne i definicja pojęcia

Pojęcie edukacji ekologicznej jako samodzielnej dyscypliny nauczania funkcjonuje dopiero od drugiej połowy XX wieku i związane jest z ogłoszonym w 1969 roku przez Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych Maha Thray Sithu U'Thant'a raportem „Człowiek i jego środowisko”. Wyraźny wzrost wrażliwości na świat przyrody następował już jednak od drugiej połowy XIX wieku „gdy wraz ze wzrostem uczuć patriotycznych i ruchów narodowościowych budziło się uwrażliwienie na piękno ojczystej przyrody i chęć ochrony jej najcenniejszych (pod względem przyrodniczym i estetycznym) krajobrazów i rzadkich gatunków roślin i zwierząt”¹¹³.

W raporcie „Człowiek i jego środowisko” U'Thant wskazał na zagrożenia płynące z industrialnej ekspansji człowieka i groźbę klęski ekologicznej. Raport ten „przyczynił się do upowszechnienia idei ochrony środowiska, a także wytyczył nowy kierunek aktywności państwowej, co pociągnęło za sobą stworzenie wyspecjalizowanych służb administracji publicznej do spraw ochrony środowiska”¹¹⁴. Od tego momentu zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w Polsce, zaczęto wprowadzać do systemów oświatowych elementy edukacji ekologicznej. Nie we wszystkich krajach dostrzeżono, iż aczkolwiek przygotowany w pierwszym rządzie pod wpływem troski o środowisko naturalne, Raport U Thanta

---

¹¹² S. K. Wiąckowski, Zagrożenia XXI wieku wyzwaniem dla edukacji ekologicznej, w: Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku, J. Dębowski (red.), dz. cyt., s. 132.

¹¹³ A. Kalinowski i inni, Od edukacji do świadomości ekologicznej, dz. cyt., s. 5.

¹¹⁴ K. Kafel, W gąszczu definicji zrównoważonego rozwoju, Ministerstwo Edukacji Narodowej, www.ekoedu.uw.edu.pl/download/wyklady/2007/KKafel.doc, 2011-10-07.

obejmował swoim zakresem szereg kwestii daleko wykraczających poza tradycyjnie pojmowane problemy środowiskowe¹¹⁵.

Najogólniej przez edukację ekologiczną, określaną także jako edukacja środowiskowa, należy rozumieć „proces pedagogicznego i wychowawczego oddziaływania na człowieka w celu kształtowania jego świadomości, osobowości, postawy proekologicznej”¹¹⁶. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku edukację ekologiczną definiuje natomiast jako „ogół czynności i procesów pedagogicznych umożliwiających ludziom orientację w otaczającej rzeczywistości przyrodniczej i wpływających na ich stosunek do otaczającego świata”¹¹⁷. Ujęcia te podkreślają zarówno rolę integracji poszczególnych elementów szeroko pojętej edukacji pozwalających na budowanie spójnego obrazu świata, jak i znaczenie wiedzy na temat środowiska połączonej z wrażliwością ekologiczną. Unaoczniają one także przypuszczenie, iż popularyzacja wiedzy ekologicznej nie jest wystarczającym elementem szeroko rozumianej edukacji ekologicznej. Proces edukacji i uwrażliwiania na środowisko naturalne musi być połączony z wewnętrzną przemianą człowieka, nowym samorozumieniem siebie i swojej roli w przyrodzie w perspektywie zagrożeń płynących z działalności ludzkiej¹¹⁸. Istniejący spór pomiędzy zwolennikami terminu „edukacja ekologiczna” i „edukacja środowiska” odzwierciedla, iż nadal pozostajemy na etapie kształtowania się metodologicznej i terminologicznej dojrzałości tej dyscypliny. Poszczególni autorzy zwracają w związku z tym uwagę, iż np. termin edukacja ekologiczna „określa zarazem jej cel: wyrobienie umiejętności holistycznego podchodzenia do zjawisk przyrody i cywilizacji i działanie zgodnie z prawami ekologii”¹¹⁹, natomiast termin edukacja środowiskowa jest terminem szerszym, uwzględniającym „aspekty zarówno przyrodnicze, jak też społeczne i techniczne”¹²⁰.

Wśród istniejących nurtów edukacji ekologicznej wyróżnia się nurty: konserwatywny, radykalny i umiarkowany. W pierwszym z wymienionych nurtów szczególny nacisk położony jest na przekazywanie i dostarczanie wiedzy o środowisku i przyrodzie, bez analizowania aspektów społecznych i gospodarczych, oddziałujących systemowo na środowisko naturalne.

---

¹¹⁵ A. Papuziński, Polska strategia edukacji ekologicznej w świecie doświadczeń edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w Niemczech [w:] Edukacja dla zrównoważonego rozwoju, red. T. Borys, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2006, s. 101.

¹¹⁶ W. Sobczyk, Edukacja proekologiczna i prozdrowotna, dz. cyt., s. 9.

¹¹⁷ Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, t. 1, s. 911.

¹¹⁸ A. Papuziński, Kulturowe determinanty świadomości nieekologicznej a edukacja ekologiczna [w:] Edukacja ekologiczna w Polsce, red. D. Cichy, E.J. Pałyga, Autonomiczny Komitet Ekspertów Ekologicznych, Warszawa 1995, s. 93.

¹¹⁹ A. Kalinowski i inni, Od edukacji do świadomości ekologicznej, dz. cyt., s. 7.

¹²⁰ Tamże.

W nurcie radykalnym podkreśla się „rolę bezpośredniego kontaktu człowieka z przyrodą (ekologia głęboka) kosztem gruntownej wiedzy o środowisku”. Zdaniem Wiktorii Sobczyk, najbardziej popularny wśród popularyzatorów edukacji ekologicznej jest nurt umiarkowany „wiążący wiedzę z wychowaniem i działaniem w myśl filozofii ekorozwoju”¹²¹.

Początków i tradycji edukacji ekologicznej w Polsce można doszukiwać się już w schyłkowym okresie średniowiecza, kiedy to wraz z rozwojem humanizmu, w twórczości ówczesnych myślicieli i literatów, pojawiły się opisy określające związki łączące człowieka ze światem przyrody. Według Edyty Wolter w kolejnych epokach relacja człowiek – przyroda odzwierciedlała ideały swoich czasów „ewoluując od antropocentrycznego ujmowania kultury – poprzez dążenia do emancypacji rozumu, dzięki rozwojowi wiedzy (zwłaszcza przyrodniczej), wyodrębnieniu dyscyplin naukowych – po wolność kultury modernizmu i ponowoczesny pluralizm tolerancyjnego ujmowania egzystencji ludzkiej, w ścisłym związku z otoczeniem przyrodniczym.” Refleksja ekologiczna na gruncie polskim pojawiała się więc zarówno w sferze życia religijnego, wychowania moralno – obywatelskiego, zdrowotnego, patriotycznego, intelektualnego, jak i estetycznego¹²².

Ponownego znaczenia edukacja ekologiczna zaczęła nabierać w Polsce po uzyskaniu niepodległości w 1918 r. Zarówno w zaleceniach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, jak w inicjatywach indywidualnych zwracano uwagę na znaczenie programu ochrony przyrody w programach szkolnych. Na potrzebę wydania zbiorowego „podręcznika metodyki nauczania ochrony przyrody w przedszkolach, szkołach powszechnych, ogólnokształcących i zawodowych z uwzględnieniem wychowania pozaszkolnego w domu, harcerstwie, w przysposobieniu wojskowym i innych organizacjach wychowawczych młodzieży”¹²³, zwracał uwagę w 1939 r. m.in. prof. Adam Wodziczko.

3.2. Akty prawne wyznaczające cele i zakres edukacji ekologicznej

Pierwszy Międzynarodowy Program Edukacji Środowiskowej został ogłoszony podczas, zorganizowanej przez UNESCO i UNEP (ang. United Nations Environment Programme) – Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych, konferencji środowiskowej w Belgradzie w 1975 roku. Kolejne konferencje, podczas których analizowano temat edukacji ekologicznej, podsumowując osiągnięcia i porażki w tym zakresie, odbyły się w Tbilisi w 1977 r. i Moskwie w 1987 r.

---

¹²¹ W. Sobczyk, dz. cyt., s. 10.

¹²² E. Wolter, Historyczne aspekty edukacji ekologicznej w Polsce, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2006, s. 231.

¹²³ A. Kalinowski i inni, Od edukacji do świadomości ekologicznej, dz. cyt., s. 5.

Przełomowe znaczenie także w sensie programowym i prawnym dla rozwoju edukacji ekologicznej miał jednak Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. W jego trakcie podpisano pięć istotnych dokumentów: Deklarację z Rio, Konwencję ONZ w sprawie zmian klimatu, Konwencję o różnorodności biologicznej, Konwencję dotyczącą lasów, ich ochrony i prawidłowego rozwoju oraz Globalny Program Działań, czyli tzw. Agendę 21. Wszystkie te dokumenty znajdują swoje odzwierciedlenie także w polskich aktach prawnych dostosowanych do standardów Unii Europejskiej, a także w innych zapisach programowych. Dla przykładu program na rzecz zrównoważonego rozwoju zawarty w Agendzie 21, wskazujący na możliwości zrównoważenia rozwoju w kategoriach ekonomicznych, społecznych, politycznych i ekologicznych, znalazł swoje odzwierciedlenie w Konstytucji RP w art. 5 mówiącym, iż „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Same nawet najbardziej ambitne i metodologicznie dopracowane programy edukacji ekologicznej nie wystarczą. Uwidocznili to m.in. kolejny Szczyt Ziemi zorganizowany w 2002 r. w Johannesburgu, podczas którego zauważono, iż efekty edukacji ekologicznej oraz związana z tym procesem zmiana społecznej świadomości ekologicznej, są znacznie mniejsze niż zakładano. Podczas dekady dzielącej te dwa wydarzenia zauważono także, że „linia ewolucji edukacji przebiega od edukacji wyłącznie przyrodniczej czy środowiskowej w kierunku edukacji holistycznej, uwzględniającej wzajemne powiązania między dbałością o przyrodnicze zasoby a jakością życia społeczeństw”¹²⁴.

Z polskich aktów prawnych szczególne znaczenie dla omawianej problematyki posiadają: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.; dokumenty rządowe: „Polityka Ekologiczna Państwa”, zatwierdzony przez Sejm w 1992 r. oraz „Założenia długofalowej polityki edukacyjnej państwa ze szczególnym uwzględnieniem programu rozwoju kształcenia na poziomie wyższym”, przyjęty przez rząd w 1996 r. oraz m.in. Ustawy: z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska i z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. W zakresie edukacyjnym szczególnie ważne są również: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 roku w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego (wyróżniające ścieżkę edukacyjną dla edukacji ekologicznej w szkole podstawowej i gminazjalnej), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego

---

¹²⁴ A. Kalinowska, A. Batorczak, Dekada ONZ. Edukacja dla Zrównoważonego Rozwoju (2005-2014) i edukacja o różnorodności biologicznej, *Aura*, nr 9/2010, s. 5.

w poszczególnych typach szkół oraz kształcenia w profilach w liceach profilowanych, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.

3.3. Cele edukacji ekologicznej

Istnieje szereg opracowań wskazujących na cele stawiane edukacji ekologicznej, które pokrywają się zwykle z celami opracowanymi na konferencji w Rio de Janeiro w 1992 r. W. Sobczyk wskazuje, iż do głównych z nich należą: „nauczanie podstaw zrównoważonego gospodarowania środowiskiem naturalnym, unowocześnianie i wprowadzenie w życie technik i technologii ochrony środowiska, działanie na rzecz oszczędnego korzystania z dóbr środowiska przyrodniczego, kształtowanie nawyków kultury ekologicznej i kreowanie moralnych postaw, wdrażanie umiejętności holistycznego myślenia, polegającego na rozumieniu potrzeb człowieka i przyrody, rozwijanie idei ekologicznych ruchów międzynarodowych”¹²⁵.

W ujęciu Ligii Tuszyńskiej edukacja ekologiczna pozwala natomiast na realizację takich celów jak:

- „wykrywanie zależności pomiędzy poszczególnymi grupami zjawisk i organizmów;
- naukę prowadzenia obserwacji zjawisk zachodzących w przyrodzie oraz pojedynczych organizmów;
- opisywanie i porównywanie obserwowanych zjawisk;
- poszukiwanie przyczyn istnienia pewnych zjawisk przyrodniczych lub zmian zachodzących w środowisku;
- powstawanie motywacji do zdobywania wiedzy przyrodniczej i o stanie środowiska;
- wykształcenie poczucia odpowiedzialności za stan otaczającej nas przyrody;
- gotowość do aktywnego udziału w działalności prowadzącej do polepszenia stanu środowiska;
- chęć poznania i badania zjawisk zachodzących w przyrodzie i środowisku, tworzenie opinii i przekonań, kształtowanie trwałej i pozytywnej postawy względem środowiska”¹²⁶.

---

¹²⁵ W. Sobczyk, Edukacja proekologiczna i prozdrowotna, dz. cyt., s. 11.

¹²⁶ L. Tuszyńska, Edukacja ekologiczna dla nauczycieli i studentów, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie, Warszawa 2006, s. 8.

3.4. Metody edukacji ekologicznej

Edukacja ekologiczna wymaga nauczania wielowarstwowego i wielokierunkowego, co wiąże się z przekazywaniem wiedzy interdyscyplinarnej. Wśród metod wykorzystywanych w ramach tego wychowania należy zwrócić uwagę na wykorzystanie naturalnych środków dydaktycznych i możliwość zastosowania takich systemów nauczania, które stwarzają szansę na połączenie przekazywanej wiedzy teoretycznej z działaniami praktycznym¹²⁷. Nie chodzi zatem o przekaz wiedzy w formie partii wiadomości, które umożliwiają fragmentaryczne rozumienie funkcjonowania świata przyrody. Edukacja taka powinna bowiem pomóc również w kształtowaniu postaw odpowiedzialnie zaangażowanych za stan środowiska naturalnego i życie na Ziemi, a także rozwijaniu wyobrażenia o świecie, jako systemie harmonijnie na siebie oddziaływujących i współzależnych organizmów żywych¹²⁸. Wzorcowy model edukacji ekologicznej, opracowany przez polskie ruchy ekologiczne na „Szczyt Ziemi” w Rio de Janeiro w 1992 r., modyfikujący dotychczasową praktykę powinien obejmować:

- rozbudzanie wrażliwości uczących się na problemy środowiskowe i świat przyrodniczy,
- kształcenie umiejętności łączenia zjawisk oraz procesów przyrodniczych i społecznych w zintegrowany, współistniejący i współzależny system,
- rozwijanie ekoetyki w procesach kształcenia specjalistów o profilach techniczno-inżynierskich, medycznych,
- organizowanie aktywnej edukacji ekologicznej w bezpośrednim kontakcie z przyrodą (wakacje w terenie, wycieczki za miasto, zielone szkoły etc.),
- kształtowanie postaw etycznych przez ruchy religijne i organizacje pozarządowe¹²⁹.

Na rozwijanie postaw proekologicznych szczególnie wśród dzieci zasadniczy wpływ posiada „podtrzymywanie szczególnego kontaktu emocjonalnego ze środowiskiem przyrodniczym”¹³⁰. Dlatego tak duże znaczenie wśród metod stosowanych w edukacji ekologicznej posiadają: wycieczki, bezpośrednie obserwacje, kontakt z przyrodą, zielone szkoły.

3.5. Formy edukacji ekologicznej

Edukacja ekologiczna może posiadać mniej lub bardziej formalny charakter. Prowadzona w warunkach szkoły lub uczelni wyższej z zasady musi być bardziej sformalizowana, jej końcowy efekt zależy jednak nie tylko od dostosowania jej poziomu i intensywności do wieku i możliwości percepcyjnej uczniów i studentów, lecz właśnie od nadania jej charakteru

---

¹²⁷ W. Sobczyk, Edukacja proekologiczna i prozdrowotna, dz. cyt., s. 16.

¹²⁸ A. Kalinowski i inni, Od edukacji do świadomości ekologicznej, dz. cyt., s. 9.

¹²⁹ Tamże.

¹³⁰ R. Więckowski, Edukacja ekologiczna, Życie Szkoły, nr 2, 1997, s. 68.

permanentnego i uwzględnieniu szerokiej panoramy środków edukacji nieformalnej. W polskich warunkach formalne i nieformalne formy edukacji ekologicznej zostały określone m.in. w dokumencie Rady Ministrów „Polityka Ekologiczna Państwa” z 1992 r.

3.5.1. Edukacja formalna

W ramach zawartych w „Polityce Ekologicznej Państwa” postulatów dotyczących edukacji formalnej zwrócono uwagę na: tworzenie systemu edukacji ekologicznej obejmującego wszystkie typy szkół; wspieranie merytoryczne i finansowe szkół o profilu ekologicznym; przygotowanie nauczycieli w zakresie ochrony środowiska¹³¹. Wśród teoretycznych rozważań dotyczących form edukacji ekologicznej w jej wersji formalnej nadal kontynuowany jest fundamentalny spór, czy tematykę tę powinien prezentować odrębny przedmiot, czy też tematyką tą należy „nasyć” jak najwięcej przedmiotów. Autorzy publikacji „Od edukacji do świadomości ekologicznej” przekonują, iż w proces edukacji ekologicznej powinni zaangażowani być wszyscy nauczyciele oraz wychowawcy, a treści edukacyjne z zakresu promocji tej wiedzy winny zostać wkomponowane w programy nauczania poszczególnych przedmiotów¹³². Wspomniane nasycenie treściami ekologicznymi wszystkich zajęć lekcyjnych (nie tylko np. przyrody), a także wzmocnienie ich oddziaływania udaje się osiągnąć szczególnie w szkołach ekologicznych, których celem pozostaje „przygotowanie młodzieży dla ekorozwoju poprzez wzbogacenie wiadomości, kształcenie właściwych umiejętności, poglądów i opinii uczniów wobec problemów środowiska przyrodniczego”¹³³.

Zaplanowana i ujęta w ramy programów kształcenia edukacja ekologiczna rozpoczyna się w przedszkolu i kontynuowana jest w poszczególnych klasach szkoły podstawowej, gimnazjum i szkół średnich. „W procesie dydaktycznym najbardziej efektywne są metody aktywizujące, rozwijające wyobraźnię ucznia, poczucie sprawiedliwości i odpowiedzialności, wycucia dobra i zła”¹³⁴. Powstaje coraz więcej zróżnicowanych programów nauczania do różnych typów szkół, programów autorskich, podręczników oraz innych publikacji, które umożliwiają rzetelne wprowadzenie dzieci i młodzieży w omawianą problematykę oraz rozbudzenie jej emocjonalnego zaangażowania w ochronę środowiska naturalnego. Potrzeba kształcenia specjalistów w różnych dziedzinach związanych z ochroną środowiska sprawia, iż edukacja ekologiczna kontynuowana jest również na poziomie akademickim i podyplomowym. Elementy wiedzy związane z omawianą problematyką winne być przekazywane także studentom kierunków niezwiązanych

---

¹³¹ A. Kalinowski i inni, *Od edukacji do świadomości ekologicznej*, dz. cyt., s. 17.

¹³² Zob. Tamże, s. 11.

¹³³ D. Cichy, *Pierwsze doświadczenia szkół ekologicznych*, w: *Edukacja ekologiczna w Polsce*, red. D. Cichy, E.J. Pałyga, Autonomiczny Komitet Ekspertów Ekologicznych, Warszawa 1995, s. 6.

¹³⁴ W. Sobczyk, *Edukacja proekologiczna i prozdrowotna*, dz. cyt., s. 52.

bezpośrednio z ochroną środowiska, gdyż należy założyć, iż z dużą dozą prawdopodobieństwa również oni będą uczestniczyć w rozwiązywaniu problemów środowiskowych.

Na uwagę zasługują związane ze szkolną edukacją, lecz realizowane poza szkołą formy kształcenia i wychowywania ekologicznego: jak wspomniane już szkoły ekologiczne, zielone szkoły, ekoobozy, teatr w edukacji ekologicznej, czy centra doskonalenia nauczycieli¹³⁵.

3.5.2. Edukacja nieformalna

W ramach edukacji nieformalnej mieszczą się te działania, które prowadzone są poza systemami szkolnymi. Edukacja nieformalna może być prowadzona przez: „organizacje rządowe i pozarządowe, placówki opiekuńczo-wychowawcze, ośrodki kultury (kino, teatr), ośrodki edukacji ekologicznej, na przykład na terenach chronionych, regionalne centra edukacji ekologicznej, muzea krajoznawcze, ogrody zoologiczne, organizacje i instytucje proekologiczne, organizacje młodzieżowe i społeczne, ruchy ekologiczne, rodzina, Kościół, ośrodki medycyny konwencjonalnej i niekonwencjonalnej, podmioty gospodarcze, gospodarstwa rolne, samorządy, grupy artystyczne, nawet kawiarnie i restauracje”¹³⁶.

„Polityka Ekologiczna Państwa” w obszarze edukacji nieformalnej zwraca uwagę na: „współpracę z instytucjami i organizacjami, krajowymi i zagranicznymi, rządowymi i pozarządowymi; wspieranie i organizację konferencji naukowych, seminariów, szkoleń, kursów, konkursów, wydarzeń kulturalnych itp.; inicjowanie i koordynację szkoleń zawodowych nauczycieli jak i urzędników, dziennikarzy i innych grup zawodowych; tworzenie sieci terenowych baz edukacji środowiskowej (np. w parkach narodowych); wykorzystanie środków społecznego przekazu do propagowania idei ochrony środowiska oraz współpracę w tym zakresie ze środowiskami dziennikarskimi, artystycznymi i ośrodkami wydawniczymi; podjęcie współpracy z Kościołami i Związkami Wydawniczymi; utworzenie Centrum Edukacji Ekologicznej”¹³⁷.

Coraz większe znaczenie w edukacji nieformalnej odgrywają środki społecznego przekazu. Tematyka ekologiczna pojawia się w nich nadal w stopniu, który nie może zadawać. Współczesne massmedia, realizujące głównie cel podniesienia oglądalności, słuchalności czy czytelności, skupiają się w największym stopniu na produkowaniu wiadomości mających sensacyjny charakter. Specyfika ta odnosi się również do przekazów medialnych dedykowanych środowisku naturalnemu. I tak w mediach częściej spotkamy się z materiałami przedstawiającymi m.in. emocje i zdarzenia towarzyszące konfliktom pomiędzy jakąś grupą społeczną

---

¹³⁵ Zob. Tamże, s. 70-74.

¹³⁶ Tamże, s. 75.

¹³⁷ Zob. A. Kalinowski i inni, *Od edukacji do świadomości ekologicznej*, dz. cyt., s. 11-12.

a organizacjami ekologicznymi czy katastrofy ekologiczne związane z zanieczyszczeniem wód lub powietrza, niż z informacjami popularyzującymi np. racjonalną gospodarkę odpadami lub oszczędzanie energii. Negatywny charakter tych przekazów wpływa na ograniczenie chęci zaangażowania się ich odbiorców w pozytywne działania na rzecz środowiska¹³⁸. Nie zmienia to faktu, iż to właśnie „mass media współdziałając z autorytetami społecznymi umożliwiają osiągnięcie celów edukacyjnych szybciej i lepiej, niż zrobiono by to przy użyciu tradycyjnych środków”¹³⁹.

Bezpośredni wpływ na upowszechnianie problematyki ochrony środowiska i kształtowanie postaw proekologicznych ma wdrażanie w życie idei rozwoju zrównoważonego. Wielokierunkowe oddziaływania wskazujące, iż miarą nowoczesności społeczeństwa przyszłości będzie nie poziom produkcji i konsumpcji, lecz poziom umiejętności zrównoważenia wzrostu gospodarczego z wymogami ekologicznymi, zmieniają stopniowo mentalność mieszkańców zachodniego świata. Jednym z przejawów tego procesu jest powstawanie społeczeństw informacyjnych jako społeczeństw zdecydowanie bardziej rozwiniętych gospodarczo i kulturowo, niż tradycyjne społeczeństwa industrialne. W przypadku społeczeństw informacyjnych to bowiem „wartość produkcji informacji oraz wartości niematerialnych i prawnych staje się siłą napędową do formowania i rozwoju społeczeństwa”¹⁴⁰.

---

¹³⁸ W. Sobczyk, Edukacja proekologiczna i prozdrowotna, dz. cyt., s. 83.

¹³⁹ S. Juszczyk, Transformująca się rzeczywistość edukacyjna w Polsce u progu XXI wieku”, w: Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia. Materiały pokonferencyjne, red. A. Nałaskowski, K. Rubacha, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, s. 232.

¹⁴⁰ Tamże, s. 230.

IV. Założenia metodologiczne badań własnych

My mieszkańcy Ziemi zaczynamy rozumieć coraz wyraźniej, iż rozwój naszej cywilizacji powinien posiadać charakter zrównoważony. Ważnym elementem tej wiedzy pozostaje świadomość ekologiczna. W węższym i pasywnym ujęciu świadomość ta oznacza ogólną wiedzę oraz wyobrażenia na temat środowiska naturalnego. W szerokim i aktywnym ujęciu świadomość ekologiczna pozostaje natomiast stanem ludzkich umysłów dostrzegających związki pomiędzy działalnością gospodarczą, a dewastacją środowiska naturalnego oraz posiadających przełożenie na praktyczne zachowania. Świadomość ekologiczna pozostaje zatem zdecydowanie czymś więcej niż wiedzą, czy poglądem, to filozofia życia, stan ducha, skala wartościowań aksjologicznych. Zaczynamy rozumieć, iż nasza wyjątkowość jako gatunku *homo sapiens* powinna zaznaczać się rosnącą odpowiedzialnością za zachowanie bioróżnorodności oraz troską o przyszłość naszej planety. Nasze jutro – istot ożywionych zamieszkujących Ziemię – zależy od każdego z nas, od naszej codziennej aktywności i zaangażowania w m.in. racjonalne gospodarowanie odpadami czy oszczędzanie energii.

4.1. Przedmiot i cel badań

Przedmiotem moich badań uczyniłam poziom świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa. Badania te przeprowadziłam wychodząc z założenia, iż świadomość ekologiczna wyraża się zarówno przez poziom wiedzy i wyobraźni ekologicznej, jak i wyznawany system wartości.

Wskazany obszar badawczy pozostaje w bezpośrednim związku z moimi obowiązkami zawodowymi w Miejskim Przedsiębiorstwie Energetyki Ciepłej S.A. w Tarnowie. W obszarze strategicznych planów spółki znajduje się bowiem budowa instalacji termicznego przekształcania odpadów komunalnych. Procedury związane z realizacją tego typu przedsięwzięć narzucają na potencjalnych inwestorów obowiązek prowadzenia transparentnej polityki informacyjnej oraz organizacji konsultacji społecznych projektów, uwzględniających czynny udział społeczności w procesie podejmowania decyzji o ich lokalizacji i budowie. Z ramienia spółki jestem odpowiedzialna za komunikację społeczną projektu oraz koordynację zadań w tym obszarze. Działania te mają znacznie szerszy wymiar niż tylko przekazywanie treści informacyjnych o technologicznych i środowiskowych aspektach funkcjonowania instalacji termicznego przekształcania odpadów. Znacząca część procesów komunikacyjnych projektu skupia się na popularyzacji zagadnień związanych m.in. z racjonalnym gospodarowaniem odpadami i ich selektywną zbiórką, informowaniem o zagrożeniach dla środowiska przyrodniczego i zdrowia

ludzi płynących ze składowania odpadów na wysypiskach oraz o konieczności, z racji wyczerpywania się surowców mineralnych, odzysku materiałowego i energetycznego z odpadów. Dokonując diagnozy poprzedzającej pierwszy etap procesu komunikacji społecznej projektu postawiłam sobie pytanie jaki jest poziom świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa jako docelowej grupy adresatów działań komunikacyjnych. Odpowiedzi na to pytanie nie znalazłam w żadnym ze znanych mi źródeł, co zainspirowało mnie do podjęcia badań w tym obszarze.

Podążając za klasyfikacją Zbigniewa Skornego, który wyróżnia dwa rodzaje celów badań: 1. teoretyczno – poznawczy: prowadzący do poznania określonych zjawisk oraz wykrycia ich związków, zależności i prawidłowości; 2. praktyczno – wdrożeniowy związany z zastosowaniem wyników badań w m.in. pracy wychowawczej i innych kategoriach działalności ludzkiej¹⁴¹, wyłoniłam następujące cele mojej pracy:

1. **Cel teoretyczno - poznawczy** – zorientowany jest na **zdiagnozowanie poziomu świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa;**
2. **Cel praktyczno - wdrożeniowy** – ukierunkowany na **zdefiniowanie**, w oparciu o wyniki badań, **kierunków działań edukacyjnych, których skutkiem byłoby podniesienie poziomu świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa.**

4.2. Problematyka badawcza

Warunkiem koniecznym do podjęcia działań badawczych oraz prawidłowego poprowadzenia procesu badawczego pozostaje określenie głównego problemu badawczego. Według Tadeusza Pilcha „problem badawczy to pytanie o naturę badanego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, to mówiąc inaczej uświadomienie sobie trudności z wyjaśnieniem i zrozumieniem określonego fragmentu rzeczywistości”¹⁴². W celu doprecyzowania głównego problemu badawczego wyłaniane są dookreślające zakres problematyki badawczej problemy szczegółowe.

Problem główny pracy brzmi: **Jaki jest poziom świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa?** Aby na niego odpowiedzieć sformułowałam następujące problemy szczegółowe:

1. Jaki jest poziom wiedzy mieszkańców Tarnowa o środowisku naturalnym i czynnikach prowadzących do jego degradacji?
2. Jaki jest poziom poczucia odpowiedzialności mieszkańców Tarnowa za stan środowiska naturalnego?

---

¹⁴¹ Z. Skorny, Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984, s. 65.

¹⁴² T. Pilch, T. Bauman, Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 43.

Badania świadomości ekologicznej w bezpośrednim odniesieniu do mieszkańców Tarnowa nie zostały dotąd przeprowadzone. Przystępując do badań analizowałam natomiast realizowane od 1992 roku, z inicjatywy Instytutu na Rzecz Ekorozwoju, cykliczne badania świadomości ekologicznej Polaków. Wnioski z badań zorganizowanych przez Instytut w 2008 roku pt. „Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008” r. oraz w 2009 roku pt. „Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój – raport z badań 2009” przedstawiłam w Rozdziale II pracy, w podrozdziale nr 4.2 pt. „Przegląd badań dotyczących świadomości ekologicznej Polaków”. W podrozdziale tym odniosłam się również do, organizowanych przez inne podmioty, ogólnopolskich badań świadomości ekologicznej Polaków profilowanych pod kątem: diagnozowania świadomości wpływu stanu środowiska na zdrowie oraz znajomości zasad gospodarowania odpadami w duchu zrównoważonego rozwoju.

4.3. Zmienne i wskaźniki

Wyłonienie zmiennych i wskaźników w badaniach pedagogicznych, psychologicznych czy socjologicznych umożliwia pomiar badanych faktów, procesów i zdarzeń. Mieczysław Łobocki wyjaśnia, iż w odniesieniu do zmiennych czynność ta pozwala na „uszczegółowienie badanych zjawisk ze względu na podstawowe ich cechy”, zaś w przypadku wskaźników na przełożenie każdej z wyodrębnionych zmiennych „na wielkości poddające się badaniom empirycznym”, które stanowiąc cechy badanych zjawisk możliwe są do zaobserwowania i pomiaru¹⁴³.

W swoich badaniach wyodrębniłam zmienną zależną i zmienną niezależną. Zmienna zależna to ta cecha badanego zjawiska, która podlega wpływom warunkującej ją zmiennej niezależnej¹⁴⁴. **Za zmienną zależną w badaniach przyjąłam świadomość ekologiczną, rolę zmiennej niezależnej pełnią cechy socjodemograficzne respondentów.** W celu uszczegółowienia definicyjnego zmiennej zależnej wyodrębniłam dodatkowo dwie podzmiennie: wiedzę o środowisku naturalnym i poczucie odpowiedzialności za środowisko. Do wyżej wymienionych zmiennej niezależnej i podzmiennych zmiennej zależnej dobrałam mierzące je wskaźniki definicyjne¹⁴⁵, wyłonione w procesie operacjonalizacji definicji badanych zmiennych.

---

¹⁴³ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 33.

¹⁴⁴ T. Pilch, T. Bauman, dz. cyt., s. 51.

¹⁴⁵ M. Łobocki, dz. cyt., s. 36.

Są nimi:

Wskaźniki podzmiennej: „**Wiedza o środowisku naturalnym**”:

- a) Zakres posiadanych informacji na temat: stanu środowiska naturalnego, zagrożeń środowiska naturalnego, polityki ekologicznej, sposobów poprawy stanu środowiska naturalnego, segregacji odpadów;
- b) Znajomość terenów objętych ochroną środowiskową;
- c) Znajomość organizacji ekologicznych;
- d) Źródła wiedzy o stanie środowiska naturalne.

Wskaźniki podzmiennej „**Poczucie odpowiedzialności za środowisko naturalne**”:

- a) Indywidualne działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska;
- b) Deklarowane motywy troski o środowisko naturalnych;
- c) Przekonania na temat podmiotów odpowiedzialnych za stan środowiska;
- d) Przynależność do organizacji ekologicznych;
- e) Udział w kampaniach dedykowanych środowisku naturalnemu.

Wskaźniki zmiennej niezależnej „**Dane socjodemograficzne**” stanowią: płeć, wiek i wykształcenie badanych. Opisane powyżej zmienne i dobrane do nich wskaźniki ilustruje Tabela 1

Tabela 1 Zmienne i ich wskaźniki

Zmienna zależna	Podzmiennie zmiennej zależnej	Wskaźniki podzmiennych	
Świadomość ekologiczna	Wiedza o środowisku naturalnym	Zakres posiadanych informacji na temat:	Stanu środowiska naturalnego
			Zagrożeń środowiska naturalnego
			Polityki ekologicznej
			Sposobów poprawy stanu środowiska naturalnego
			Segregacji odpadów
		Znajomość terenów objętych ochroną środowiskową	
		Znajomość organizacji ekologicznych	
	Poczucie odpowiedzialności za środowisko	Źródła wiedzy o stanie środowiska naturalnego	
		Indywidualne działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska	
		Deklarowane motywy troski o środowisko naturalnych	
		Przekonania na temat podmiotów odpowiedzialnych za stan środowiska	
		Przynależność do organizacji ekologicznych	
		Udział w kampaniach dedykowanych środowisku naturalnemu	

4.4. Metoda, techniki i narzędzie badawcze

W celu rozpoznania poziomu świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa w przeprowadzanych przez mnie badaniach zastosowałam metodę sondażu diagnostycznego. Metoda ta, jak pisze T. Pilch, służy gromadzeniu informacji o cechach danej społeczności, zarówno w aspekcie strukturalnym, jak i funkcjonalnym. Prowadzi również do diagnozy opinii, postaw, poglądów oraz dynamiki kierunku zmian zjawisk społecznych, które z uwagi na niezinstytucjonalizowany charakter, możliwe są do rozpoznania na podstawie badań celowo dobranej grupy reprezentatywnej danej populacji¹⁴⁶.

W ramach wybranej metody zastosowałam technikę ankiety, która polega na gromadzeniu informacji poprzez samodzielne wypełnianie przez respondenta dostarczonego mu kwestionariusza o wysokim stopniu standaryzacji, najczęściej bez obecności badacza (ankietera)¹⁴⁷.

Narzędzie badawcze stanowił skonstruowany przeze mnie kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz opracowałam w oparciu o problemy i zagadnienia badawcze poruszane w ogólnopolskich badaniach świadomości ekologicznej Polaków przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej na zlecenie Instytutu na Rzecz Ekorozwoju w 2008 i 2009 roku¹⁴⁸. Inspirację do postawienia części pytań w ankiecie stanowiła również analiza „Sprawozdania z realizacji "Planu Gospodarki Odpadami dla Miasta Tarnowa na lata 2009 - 2012 z uwzględnieniem lat 2013 - 2016" za okres od 1 stycznia 2009 roku do 31 grudnia 2010 roku"¹⁴⁹.

Kwestionariusz ankiety zbudowany jest z dwóch części. Część pierwsza „Świadomość ekologiczna” odnosi się do zmiennej zależnej, część druga pt. „Metryczka” do zmiennej niezależnej tj. cech socjodemograficzne respondentów. Kwestionariusz składa się z 29 pytań w części pierwszej, w tym: 28 pytań zamkniętych i 1 pytania otwartego (pytanie nr 9). Pytania zamknięte opatrzone są kafeterią dysjunktywną i koniunktywną w następującym układzie: 12 pytań z kafeterią zamkniętą dysjunktywną (pytania o numerze: 1, 2, 12, 13, 14, 17, 20, 21, 22, 24, 26, 28), 1 pytanie z kafeterią półotwartą dysjunktywną (pytanie nr 25), 12 pytań z kafeterią zamkniętą koniunktywną (pytania o numerze: 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 15, 18, 19, 23, 29), 3 pytania z kafeterią półotwartą koniunktywną (pytania o numerze: 3, 16, 27). 5 pytań

¹⁴⁶ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 51.

¹⁴⁷ T. Pilch, T. Bauman, dz. cyt., s. 96.

¹⁴⁸ Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r., dz. cyt.; Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój – raport z badań 2009 r., dz. cyt.

¹⁴⁹ Sprawozdanie z realizacji "Planu Gospodarki Odpadami dla Miasta Tarnowa na lata 2009 - 2012 z uwzględnieniem lat 2013 - 2016" za okres od 1 stycznia 2009 roku do 31 grudnia 2010 roku, <http://www.tarnow.pl/index.php/pol/Miasto/Mieszkancy/Ekologia/Plan-gospodarki-odpadami-dla-miasta-Tarnowa,2012-01-12>.

ma charakter filtrujący (pytania numer: 14, 20, 21, 25, 26). W części drugiej kwestionariusza znajdują się trzy pozycje odnoszące się do cech socjodemograficznych respondentów. Do pomiaru wskaźników zastosowałam skalę nominalną, zgodnie z którą dokonałam wyszczególnienia m.in. zachowań, postaw, wiedzy i przekonań bez orzekania o ich kolejności oraz skalę porządkową (rangową), pozwalającą na uszeregowanie wskazywanych przez respondentów odpowiedzi pod względem ich ważności. Wyskalowane w skali rangowej pytania przyporządkowane są w kwestionariuszu numerom 4, 6, 11, 23, 29, pozostałe pytania, z wyjątkiem pytania otwartego nr 9, wyskalowane są w skali nominalnej. Pod względem merytorycznym pytania odpowiadają poszczególnym wskaźnikom wyłonionym podczas operacjonalizacji podmiennych zmiennej zależnej (świadomości ekologicznej). Numery pytań przyporządkowanych dobranym w badaniach wskaźnikom prezentuje Tabela 2

Tabela 2 Sposób pomiaru wskaźników zmiennych

Podmienna zmiennej zależnej	Wskaźniki podmiennych		Numer pytania
Wiedza o środowisku naturalnym	Informacje i opinie na temat:	Stanu środowiska naturalnego	1, 2, 13
		Zagrożeń środowiska naturalnego	3, 4
		Polityki ekologicznej	5
		Sposobów poprawy stanu środowiska naturalnego	6
		Segregacji odpadów	8, 20, 21
	Znajomość terenów objętych ochroną przyrody	7, 19	
	Znajomość organizacji ekologicznych	9, 12	
	Źródła wiedzy o stanie środowiska naturalnego	10, 11	
Poczucie odpowiedzialności za środowisko	Indywidualne działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska	14, 16, 17, 18	
	Deklarowane motywy troski o środowisko naturalne	15	
	Przekonania na temat podmiotów odpowiedzialnych za stan środowiska	22, 23, 24	
	Przynależność do organizacji ekologicznych	25	
	Udział w kampaniach dedykowanych środowisku naturalnemu	26, 27, 28, 29	

4.5. Opis badanej grupy i terenu badań

Źródłem prezentowanych w niniejszej pracy wyników badań są odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety udzielone przez 146 pełnoletnich respondentów. Badania przeprowadzono na terenie miasta Tarnowa wśród: uczniów trzeciej klasy liceum (grupa A), osób aktywnych zawodowo w wieku 45 – 55 lat (grupa B), słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku (grupa C). Wybór grupy A inspirowany był wynikami cytowanych już badań świadomości ekologicznej Polaków prowadzonych przez Instytut na Rzecz Ekorozwoju w 2008 roku, z których wynikało, iż grupą społeczną, w której odsetek postaw proekologicznych jest najniższy stanowią osoby w wieku 18-24 lata. Osoby legitymujące się w wymienionych wyżej badaniach wiekiem 45-54 lat, oceniono jako jedną z grup najbardziej wyczulonych na problemy ochrony środowiska. Dlatego też, jako drugą grupę badanych (grupa B) wybrałam osoby w wieku 45-55 lat (za wyborem tej grupy badanych przemawiał również fakt, iż osoby te są potencjalnie w wieku rodziców osób z grupy A). Dobór do badań respondentów grupy C wynikał z faktu, iż w powszechnej opinii osoby te – studenci Uniwersytetu Trzeciego Wieku – traktowane są w swoich środowiskach jako zaangażowane w sprawy lokalne, uznawane za liderów opinii, inspirujące do podejmowania różnorodnych działań swoich sąsiadów i znajomych, osoby zorientowane na troskę o dobro wspólne.

Poniżej przedstawiam charakterystykę poszczególnych grup respondentów oraz miejsc, w których przeprowadzono badania.

Grupa A – uczniowie trzecich klas I Liceum Ogólnokształcącego im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie.

I Liceum Ogólnokształcące istnieje od 1559 roku. Jest najstarszą szkołą ponadgimnazjalną w Tarnowie i jedną z siedmiu najstarszych szkół tego typu w Polsce. Budynek szkoły, graniczący bezpośrednio z murami obiektów Wyższego Seminarium Duchownego, mieści się w ścisłym centrum miasta przy ul. Piłsudskiego, nieopodal głównego tarnowskiego deptaku – ul. Wałowej.

Do I LO uczęszcza blisko 950 uczniów. Kadra pedagogiczna liczy 66 nauczycieli. Szkoła oferuje kształcenie w klasach o profilach: matematyczno-fizycznym, matematyczno-informatycznym, matematyczno-angielskim, biologiczno-chemicznym, humanistycznym, prawniczym i dzien-nikarskim. Szkoła zaliczana jest do ścisłej czołówki najlepszych szkół licealnych w Tarnowie i regionie tarnowskim. Badania przeprowadziłam wśród uczniów obecnych podczas zajęć lekcyjnych w dniu 10 lutego 2012 r., z klas wskazanych przez pedagoga szkolnego w następującej konfiguracji i kolejności wypełniania ankiet: 15 osób z klasy o profilu matematyczno-angielskim, 18 osób z klasy o profilu biologiczno-chemicznym, 12 osób z klasy

o profilu matematyczno-informatycznym, 4 osoby z klasy o profilu dziennikarskim. Łącznie w badaniach wzięły udział 32 kobiety i 17 mężczyzn.

Grupa B – osoby w wieku 45-55 lat, aktywne zawodowo, pracownicy umysłowi Miejskiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej S.A. w Tarnowie (8 osób) oraz Tauron S.A. Oddział w Tarnowie (40 osób). Obie firmy świadczą usługi w obszarze dostawy energii. Do podstawowej działalności MPEC Tarnów należy produkcja i sprzedaż energii ciepłej, Tauron S.A. Oddział w Tarnowie zajmuje się dystrybucją i sprzedażą energii elektrycznej.

Kwestionariusze ankiet w tej grupie przekazane zostały osobom z zachowaniem proporcji płci – 50% respondentów stanowiły kobiety, 50% mężczyźni.

Grupa C – słuchacze Uniwersytetu Trzeciego Wieku działającego w formie stowarzyszenia przy Małopolskiej Wyższej Szkole Ekonomicznej w Tarnowie.

UTW istnieje od 2006 roku, a głównym celem jego działalności jest aktywizacja społeczna i intelektualna osób dorosłych w grupie wiekowej 50+, pochodzących z Tarnowa i regionu tarnowskiego. W zajęciach organizowanych przez UTW uczestniczy blisko 600 słuchaczy¹⁵⁰.

Siedziba UTW mieści się w budynku głównym MWSE, w ścisłym centrum Tarnowa, nieopodal Starego Miasta, przy ul. Waryńskiego. Budynek powstał w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Do około 2000 roku funkcjonował tam Dom Kultury „Mariensztat”. W wyniku likwidacji placówki budynek w 2003 roku został sprzedany z przeznaczeniem na cele edukacyjne i oświatowe MWSE. Wielu słuchaczy UTW i członków ich rodzin wcześniej korzystało z oferty kulturalnej i rozrywkowej „Mariensztatu”.

Kwestionariusze ankiet w tej grupie przekazane zostały osobom uczestniczącym w jednym z wykładów UTW w styczniu 2012 roku. Łącznie przeprowadzonych zostało 69 ankiet. Jednak z uwagi na fakt, iż część ankiet nie została wypełniona przez respondentów w całości oraz, iż interesujące dla niniejszych badań były wypowiedzi osób w wieku powyżej 60 lat, w badaniach poddałam analizie 49 ankiet wypełnionych przez studentów UTW.

---

¹⁵⁰ Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy Małopolskiej Wyższej Szkole Ekonomicznej w za rok akademicki 2010/2011, czerwiec 2011 r.

Charakterystykę badanej grupy przedstawia Tabela 3

Tabela 3 Charakterystyka badanej grupy

Wiek	płeć				wykształcenie								ogółem badanych N=146	
	K		M		K				M					
	średnie		wyższe		średnie		wyższe		średnie		wyższe			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
18-19	32	21,92	17	11,64	32	21,92	-	-	17	11,64	-	-	49	33,56
45-55	24	16,44	24	16,44	18	12,33	6	4,11	15	10,27	9	6,16	48	32,88
>60	35	23,97	14	9,59	18	12,33	17	11,64	2	1,37	12	8,22	49	33,56
Razem	91	62,33	55	37,67	68	46,58	23	15,75	34	23,29	21	14,38	146	100,00

V. Poziom świadomości ekologicznej tarnowian w świetle wyników badań własnych

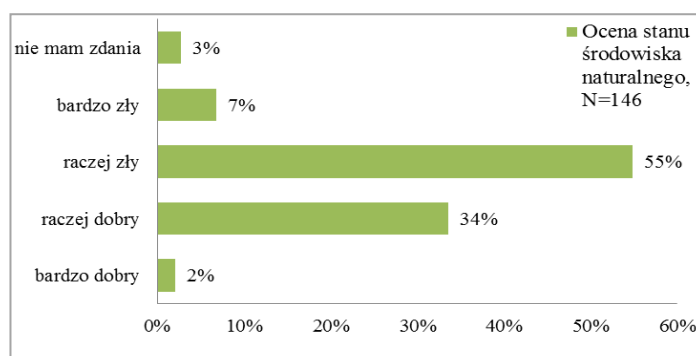
W tej części pracy przedstawione zostaną wyniki badań dotyczących świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa. Zaprezentowane poniżej dane upoważniają do podjęcia próby odpowiedzi na pytania szczegółowe zawarte w głównym problemie badawczym pracy. Podrozdział pierwszy odnosi się więc do zagadnień związanych z pytaniem: Jaki jest poziom wiedzy mieszkańców Tarnowa na temat środowiska naturalnego i czynników prowadzących do jego degradacji? Podrozdział drugi ma zaś na celu zdiagnozowanie poziomu poczucia odpowiedzialności za stan środowiska naturalnego respondentów biorących udział w badaniach.

5.1. Poziom wiedzy mieszkańców Tarnowa na temat środowiska naturalnego i czynników prowadzących do jego degradacji

5.1.1. Stan środowiska naturalnego

Zdaniem większości respondentów, łącznie blisko 62% wskazań (n=90) stan środowiska naturalnego jest „raczej zły” lub „bardzo zły”. Pozytywne zdanie na temat stanu środowiska wyraziło natomiast 36% badanych (n=36), z tym, iż osób oceniających stan środowiska jako „bardzo dobry” było zaledwie 2% (n=3). Oceny badanych prezentuje Wykres 1.

Wykres 1 Ocena stanu środowiska naturalnego przez respondentów

Zdecydowanie bardziej krytyczne w tej ocenie były kobiety. Niemal 66% (n=60) kobiet odpowiadając na pytanie: *Jak ocenia Pan/Pani stan środowiska naturalnego?* wybierało odpowiedzi „raczej zły” lub „bardzo zły”. Mężczyzn, którzy wyrazili podobne opinie było 54% (n=30), a więc mniej o blisko 12%. Ocenę stanu środowiska przez mężczyzn i kobiety przedstawia Tabela 4.

Tabela 4 Ocena stanu środowiska naturalnego z uwzględnieniem płci badanych

płeć	Ocena stanu środowiska naturalnego z podziałem wg płci badanych										ogółem	
	bardzo dobry		raczej dobry		raczej zły		bardzo zły		nie mam zdania			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	N	%
Mężczyźni N=55	3	5	22	40	26	47	4	7	0	0	55	100
Kobiety N=91	0	0	27	30	54	59	6	7	4	4	91	100

Stan środowiska naturalnego przedstawia obecnie poważnym problemem w opinii 84% (n=122) ogółu badanych. Na pytanie: *Na ile poważnym problemem jest w chwili obecnej Pani/Pana zdaniem stan środowiska naturalnego?* 84% badanych wybrało odpowiedzi: „dużym” lub „bardzo dużym”. Za ledwie w opinii 13% (n=19) badanych stan środowiska naturalnego stanowi „niewielki” problem lub „nie stanowi” obecnie poważnego problemu. Zdecydowanie bardziej zaniepokojone stanem środowiska naturalnego są kobiety. Fakt ten ilustruje Tabela 5.

Poziom własnej wiedzy na temat stanu środowiska naturalnego połowa badanych oceniła jako dobry – 51% (n=75), a niewiele mniej przyznawało, iż posiada niewielką wiedzę na ten temat – 45 % (n=65). Poziom tych odpowiedzi był porównywalny w grupie mężczyzn jak i kobiet (Wykres 2).

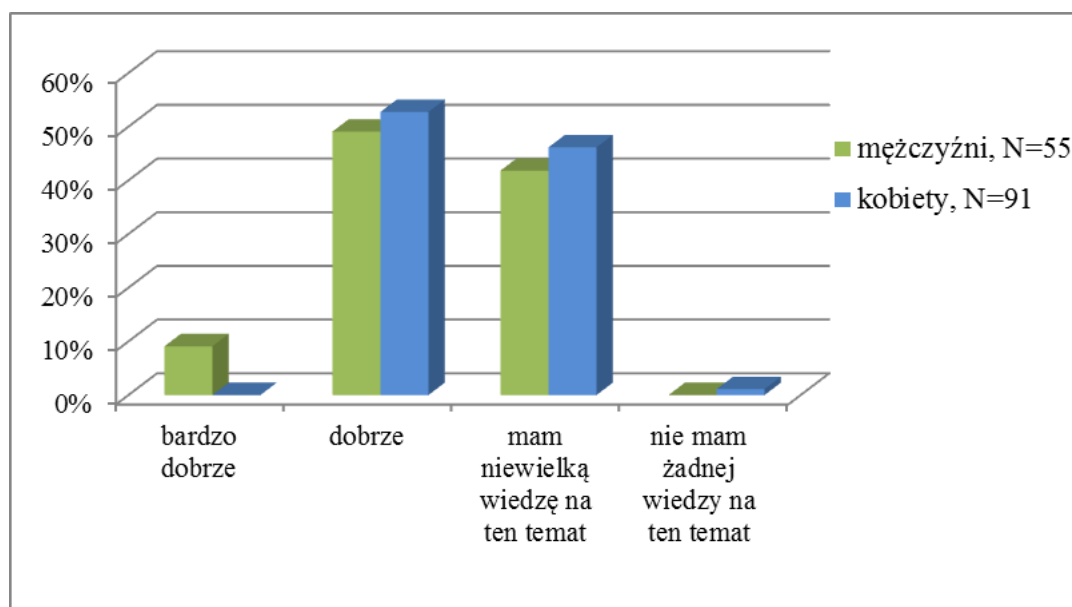
Tabela 5 Skala problemu związanego ze stanem środowiska naturalnego w opinii badanych

płeć	Skala problemu										ogółem	
	bardzo duża		duża		niewielka		stan środowiska nie stanowi obecnie poważnego problemu		trudno powiedzieć			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
mężczyźni N=55	6	11	34	62	10	18	3	5	2	4	55	100
kobiety N=91	18	20	64	70	6	7	0	0	3	3	91	100

Interesującym wydaje się, iż żadna z kobiet nie oceniła poziomu posiadanych przez siebie informacji na temat środowiska naturalnego w stopniu bardzo dobrym, podczas gdy 9,09% mężczyzn wybrało właśnie taką odpowiedź.

Wykres 2 Ocena poziomu własnej wiedzy na temat stanu środowiska naturalnego

W poszczególnych kategoriach wiekowych badani ocenili poziom swojej wiedzy na temat stanu środowiska naturalnego w następujący sposób: 76% seniorów (n=37) oceniło go jako dobry lub wskazało – 24% badanych (n=12), iż ma niewielką wiedzę na ten temat; 55% najmłodszych respondentów przyznało, iż ma niewielką wiedzę (n=27) lub oceniło poziom posiadanych przez siebie informacji jako dobry – 40% (n=19) lub bardzo dobry – 4%; osoby z grupy wiekowej 45–55 poziom swojej wiedzy w tym zakresie oceniły najniżej – 54% (n=26) przyznało, iż posiada niewielką, a 2%, iż nie ma żadnej wiedzy na ten temat (n=1). 44% (n=21) osób z średniej grupy wiekowej uznało, że posiada taką wiedzę w stopniu dobrym – 40% lub bardzo dobrym 4%.

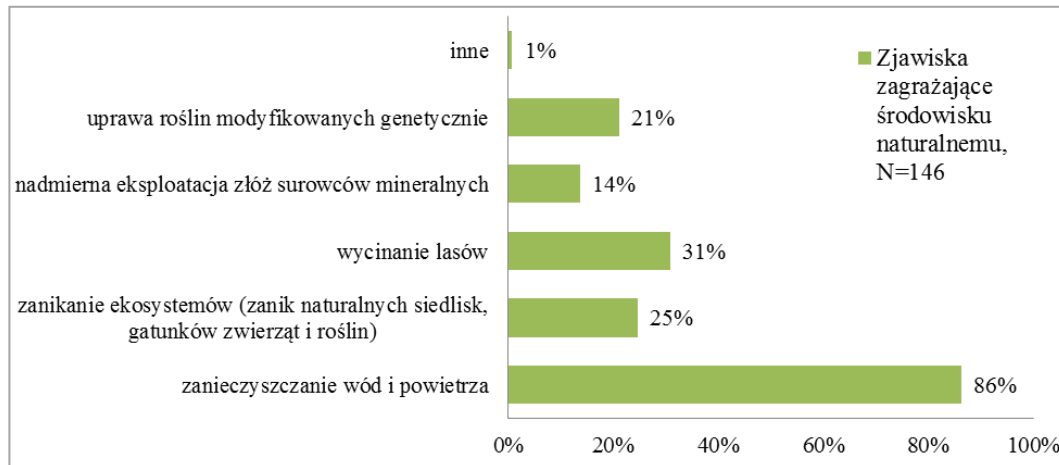
Podsumowanie

Ponad połowa badanych dostrzega pogarszający się stan środowiska naturalnego. Dla większości respondentów, także osób, które dobrze oceniły stan środowiska naturalnego, zagrożenia związane z troską o przyrodę stanowią obecnie poważny problem. Kobiety wyrażają większy niepokój o jakość i stan rzeczywistości przyrodniczej. Maturzyści stosunkowo nisko oceniają poziom własnej wiedzy na temat środowiska, mimo iż od pierwszego etapu kształcenia ogólnego objęci byli edukacją ekologiczną. Z kolei trzy czwarte seniorów uważa, iż dobrze orientuje się w zagrożeniach dotyczących stanu środowiska naturalnego.

5.1.2. Zagrożenia środowiska naturalnego

Odnosząc się do zjawisk zagrażających środowisku naturalnemu badani największe obawy wiązali z zanieczyszczeniem wód i powietrza – 86% (n=126), na kolejnych pozycjach wskazywali natomiast na: wycinanie lasów – 31% (n=45), zanikanie ekosystemów (zanik naturalnych siedlisk gatunków zwierząt i roślin) – 25% (n=36), uprawę roślin modyfikowanych genetycznie – 21% (n=31) oraz nadmierną eksploatację złóż surowców naturalnych – 14% (n=20). Jedna osoba wymieniła ponadto ocieplenie klimatu, jako zjawisko stanowiące zagrożenie dla środowiska naturalnego, które nie zostało wyszczególnione w ankiecie. Procentowy rozkład odpowiedzi we wskazanym powyżej zakresie prezentuje Wykres 3. W przypadku wszystkich typów zjawisk zaznaczyła się różnica procentowa pomiędzy odpowiedziami udzielanymi przez kobiety i mężczyzn. Między innymi kobiety częściej wskazywały na zagrożenia związane z zanieczyszczeniem wód i powietrza (kobiety: 89%, n=81 - mężczyźni: 82%, n=45) oraz uprawą roślin modyfikowanych genetycznie (kobiety: 25%, n=23 - mężczyźni: 15%, n=8). Dla mężczyzn ważniejsze okazało się zanikanie ekosystemów (mężczyźni: 29%, n=16 – kobiety: 22%, n=20) oraz wycinanie lasów (mężczyźni: 35%, n=19 – kobiety: 29%, n=26).

Wykres 3 Zjawiska zagrażające środowisku naturalnemu, z którymi respondenci wiążą największe obawy

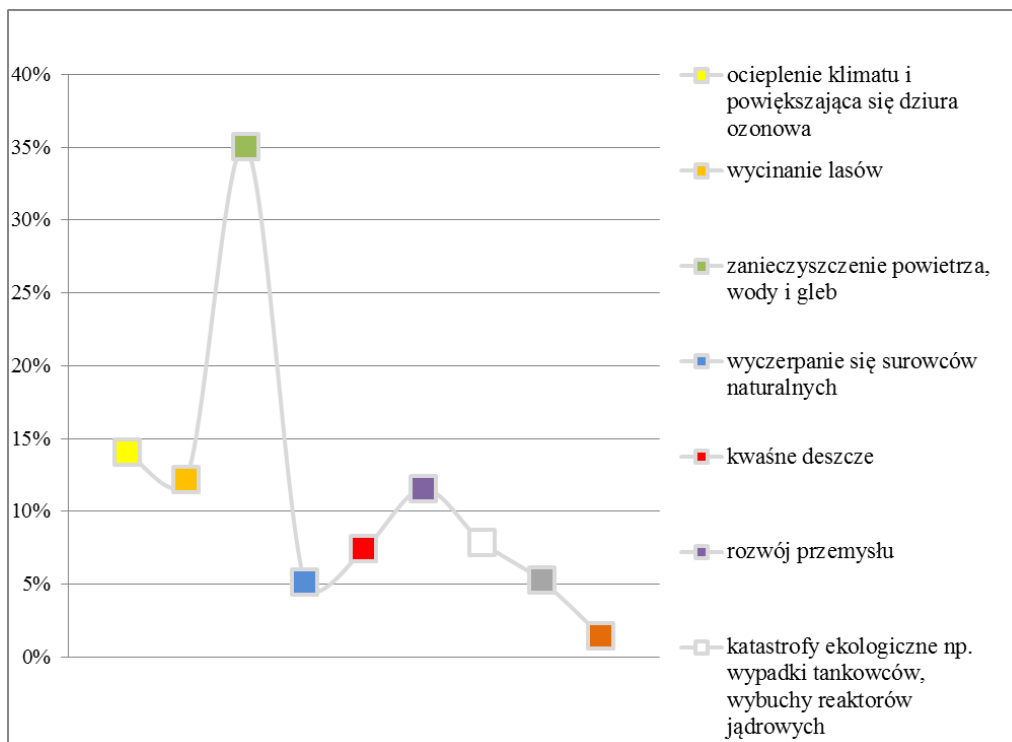

W rankingu trzech największych obecnie zagrożeń dla środowiska naturalnego respondenci z łącznej puli 876 punktów (każdy z respondentów dysponował 6 punktami) najczęściej z nich przypisali:

1. zanieczyszczeniu powietrza, wody i gleb – 35% punktów
2. ociepleniu klimatu i powiększającej się dziurze ozonowej – 14% punktów
3. wycinananiu lasów – 12% punktów

Procentowy rozkład tej punktacji prezentuje Wykres 4.

Wykres 4 Ranking największych obecnie zagrożeń dla środowiska naturalnego według opinii badanych

W grupie kobiet i mężczyzn rozkład punktów układał się podobnie. Różnice przekraczające 5% pojawiły się jedynie w przypadku zagrożenia określonego jako „rozwój przemysłu”, któremu kobiety przyznały 14% punktów, mężczyźni zaś 8% oraz w przypadku zagrożenia określonego jako „wycinanie lasów”, któremu kobiety przyznały 10% punktów, mężczyźni zaś 16%.

Podsumowanie

Badani dostrzegają negatywny wpływ działalności człowieka na środowisko naturalne. Największe obawy o środowisko wiążą z zagrożeniami będącymi bezpośrednim skutkiem rozwoju cywilizacyjnego: zanieczyszczeniem wód, gleb i powietrza, ociepleniem klimatu i powiększającą się dziurą ozonową oraz wycinaniem lasów. Nie mniej ważne są dla nich zanikanie naturalnych siedlisk organizmów oraz wyczerpywanie się surowców naturalnych, które także stanowią efekt ekspansji człowieka i podporządkowywania sobie świata przyrodniczego.

5.1.3. Priorytety polityki ekologicznej

Respondenci wskazali, iż do najważniejszych priorytetów wyznaczających kierunek polityki ekologicznej państwa należą (każdy z respondentów mógł wskazać dwa najważniejsze wg siebie): nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje, zakłady, które

zanieczyszczają środowisko; międzynarodowa współpraca w rozwiązywaniu problemów zanieczyszczeń oraz tworzenie obszarów chronionych: parków i rezerwatów (Tabela 6).

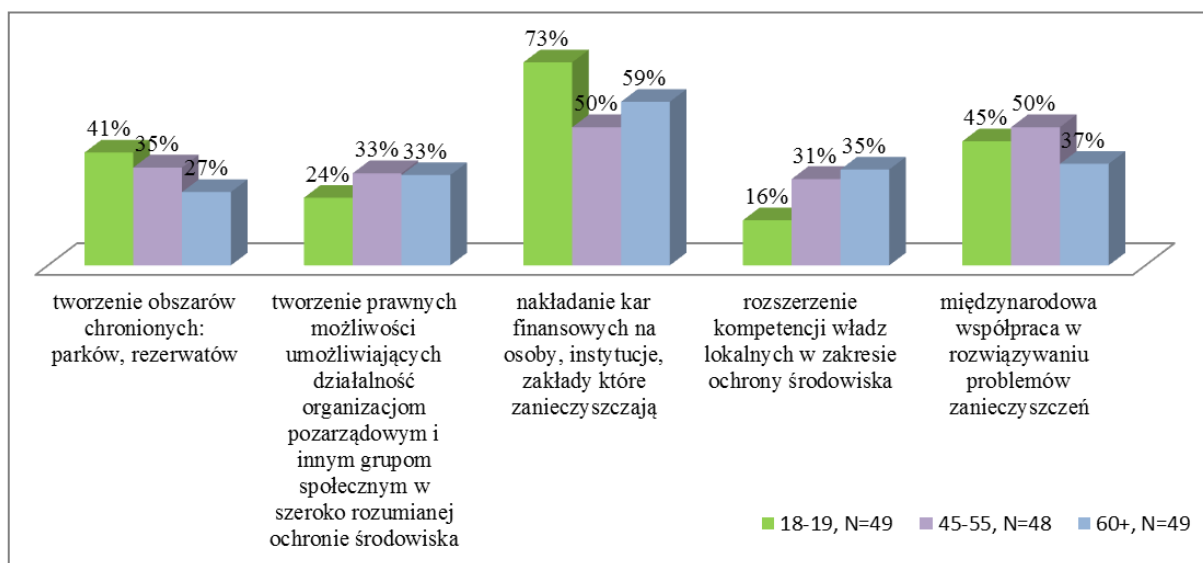
Kobiety i mężczyźni wskazując na poszczególne priorytety przyznali podobną ilość wskazań: tworzeniu obszarów chronionych oraz tworzeniu prawnych możliwości umożliwiających działalność organizacjom pozarządowym i innym grupom społecznym w szeroko rozumianej ochronie środowiska. W odniesieniu do pozostałych priorytetów kobiety częściej wskazywały na: rozszerzenie kompetencji władz lokalnych w zakresie ochrony środowiska o – 18% więcej wskazań niż w grupie mężczyzn oraz nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje, zakłady które zanieczyszczają środowisko – 16% wskazań więcej niż w grupie mężczyzn. Natomiast w przypadku priorytetu międzynarodowa współpraca w rozwiązywaniu problemów zanieczyszczeń, wskazało na niego o 23% więcej mężczyzn niż kobiet.

Tabela 6 Najważniejsze priorytety polityki ekologicznej państwa według badanych

Najważniejsze priorytety polityki ekologicznej państwa	Ogółem N=146	
	n	%
nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje, zakłady które zanieczyszczają środowisko	89	61
międzynarodowa współpraca w rozwiązywaniu problemów zanieczyszczeń	64	44
tworzenie obszarów chronionych: parków, rezerwatów	50	34
tworzenie prawnych możliwości umożliwiających działalność organizacjom pozarządowym i innym grupom społecznym w szeroko rozumianej ochronie środowiska	44	30
rozszerzenie kompetencji władz lokalnych w zakresie ochrony środowiska	40	27

Respondenci z poszczególnych grup wiekowych interpretowali podobnie hierarchię zasad polityki ekologicznej państwa w zakresie ochrony środowiska. Uwagę zwraca jednak znaczna ilość głosów oddanych przez najmłodszych respondentów na nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje, zakłady które zanieczyszczają środowisko – 73% (n=36) (Wykres 5).

Wykres 5 Znaczenie zasad polityki ekologicznej państwa w zakresie ochrony środowiska w opiniach respondentów z uwzględnieniem wieku

Podsumowanie

W opinii respondentów najważniejszym priorytetem polityki ekologicznej państwa, który najmocniej może przyczynić się do poprawy stanu środowiska naturalnego, jest nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje, zakłady, które zanieczyszczają środowisko. Wśród osób przekonanych o słuszności tego stanowiska znalazło się najwięcej maturzystów – blisko trzy czwarte badanych z tej grupy. Kolejne priorytety wymieniane najczęściej przez respondentów dotyczyły międzynarodowej współpracy w rozwiązywaniu problemów zanieczyszczeń oraz tworzenia obszarów chronionych takich, jak parki czy rezerваты. Wymienienie właśnie tych priorytetów może wskazywać, iż według respondentów, społeczną troskę o środowisko naturalne skutecznie są w stanie wymuszać motywatory zewnętrzne. Przypuszczenie to wiąże się z założeniem, iż respondenci nie oceniają wysoko motywatorów wewnętrznych wynikających z poziomu świadomości przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego. Dodatkowo przypuszczenie to potwierdza liczba wskazań badanych na priorytet polityki ekologicznej państwa, jakim pozostaje rozszerzenie kompetencji władz lokalnych w zakresie ochrony środowiska. Na obszar ten wskazał niespełna co trzeci badany. Bardziej zorientowane na rozwiązywanie problemów związanych z ochroną środowiska na poziomie samorządowym wydają się być kobiety (spośród 40 wskazań oddanych na ten priorytet, 31 oddały kobiety).

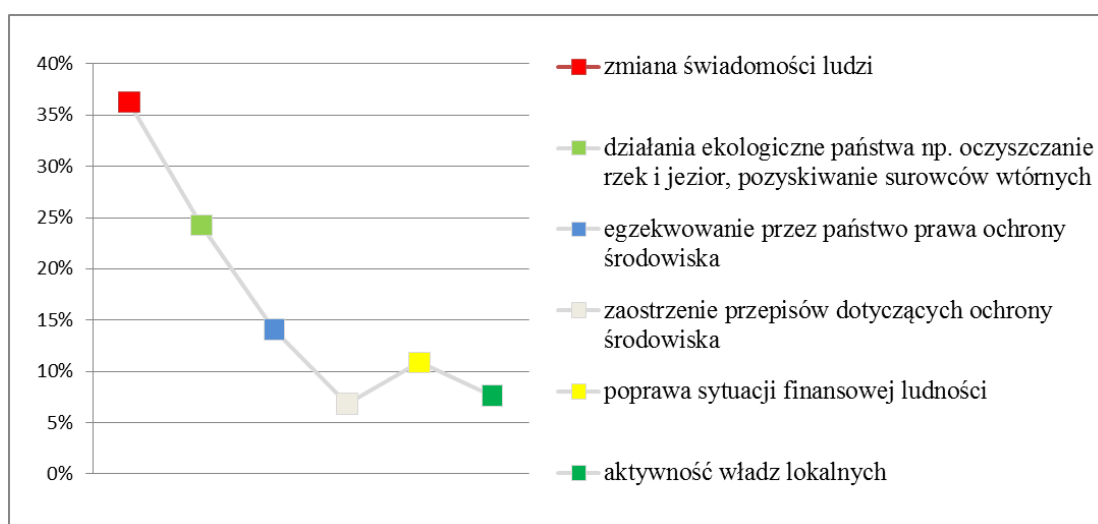
5.1.4. Sposoby poprawy stanu środowiska naturalnego

W rankingu trzech czynników, które mają największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego badani najczęściej głosów oddali na (z puli 876 punktów, każdy ankietowany dysponował pulą 6 punktów):

1. zmianę świadomości ludzi – 36% punktów;
2. działania ekologiczne państwa np. oczyszczanie rzek i jezior, pozyskiwanie surowców wtórnych – 24% punktów;
3. egzekwowanie przez państwo prawa ochrony środowiska – 14% punktów.

Pełne wyniki rankingu przedstawia Wykres 6.

Wykres 6 Ranking czynników mających największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego według badanych

Wyniki tego rankingu były identyczne zarówno w grupie kobiet i mężczyzn, jak i w podziale na grupy wiekowe badanych.

Podsumowanie

Respondenci wyrazili przekonanie, iż stan środowiska naturalnego pozostaje sumą indywidualnych postaw i działań każdego człowieka. Ponadto wskazali, niezależnie od płci, iż największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego ma zmiana świadomości ludzi. Dopiero w dalszej kolejności respondenci wskazywali na zinstytucjonalizowane działania państwa takie jak m.in. oczyszczanie rzek i jezior czy pozyskiwanie surowców wtórnych oraz egzekwowanie prawa ochrony środowiska, jako czynniki warunkujące poprawę stanu środowiska.

5.1.5. Segregacja odpadów

38% (n=56) respondentów bezbłędnie przypisało wszystkie wymienione w ankiecie rodzaje surowców do odpowiednich kolorów pojemników do ich segregacji (papier – pojemnik niebieski, plastik i metal – pojemnik żółty, szkło – pojemnik zielony). W grupie tej było 40% wszystkich mężczyzn (n=22) oraz 37% wszystkich kobiet (n=34). Pozostali respondenci poprawnie łączyli jeden rodzaj odpadów z kolorem pojemnika 38,36% (n=56) lub nie oddali żadnej poprawnej odpowiedzi 23,29%. W odniesieniu do poprawnych odpowiedzi (połączenie jednego z surowców z kolorem pojemnika przeznaczonym do jego segregacji) udzielonych w tej kategorii można stwierdzić, iż: 63,01% (n=92/146) respondentów wskazało pojemnik żółty jako przeznaczony na plastik i metal, 50,68% (n=74) pojemnik niebieski jako przeznaczony do segregacji papieru, 39,73% (n=58) trafnie przypisało szkło do zielonego pojemnika odpadów. Wskaźniki prawidłowego łączenia pojemników z surowcami w poszczególnych grupach wiekowych prezentuje Tabela 7.

Tabela 7 Poprawne przyporządkowanie surowców do kolorów pojemników w odniesieniu do całej grupy badanych

Pojemniki do segregacji odpadów	Częstość poprawnego przyporządkowania					
	wiek					
	18–19 N=49		45–55 N=48		60+ N=49	
	n	%	n	%	n	%
papier: pojemnik niebieski	18	37	34	71	22	45
plastik, metal: pojemnik żółty	35	71	37	77	20	41
szkło: pojemnik zielony	12	24	35	73	11	22

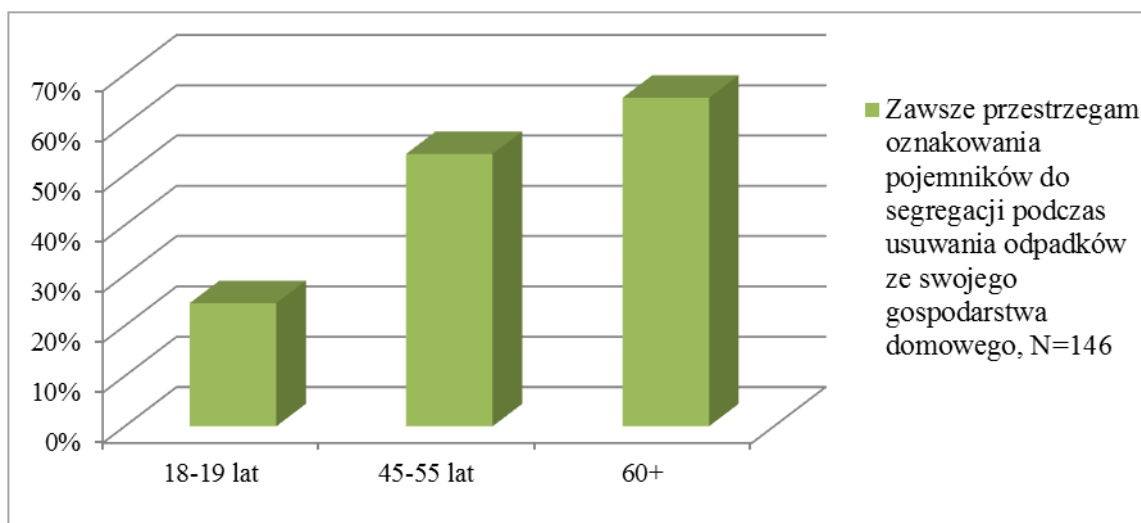
70% (n=103) respondentów stwierdziło, iż w okolicy ich miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji odpadów takich jak: papier, szkło, metal i plastik. Podczas zaś usuwania odpadków pochodzących z własnych gospodarstw domowych 68% (n=70) z nich zawsze przestrzega oznakowania pojemników do segregacji, 21% (n=22) czasami, 6% (n=6) rzadko, 5% (n=5) nie dokonuje natomiast segregacji odpadków. Zdecydowanie najwięcej osób, bo aż 65% (n=31), co stanowi 22% całej badanej populacji, które zawsze przestrzegają oznakowania pojemników podczas segregacji odpadów, znajduje

się w grupie wiekowej 60+, zdecydowanie najmniej w najmłodszej grupie badanych, w której zaledwie 24% (n=12) segreguje odpady zgodnie z oznakowaniem pojemników (Tabela 7).

31% (n=45) respondentów, to osoby które: na podstawie koloru pojemnika bezbłędnie zidentyfikowały rodzaj surowców, jaki należy do nich wrzucać oraz zadeklarowały, iż w okolicy ich miejsca zamieszkania znajdują się kosze do segregacji. W grupie tej znalazło się 31% (n=17) wszystkich ankietowanych mężczyzn oraz 21% (n=19) kobiet, zaś w podziale na grupy wiekowe badanych 14% (n=7) najmłodszych respondentów, 42% (n=20) osób z grupy 45–55 oraz 18% (n=9) seniorów. Osoby te przestrzegają oznakowania pojemników: zawsze – 82% (n=36), czasami – 7% (n=3), rzadko – 7% (n=3), nie przestrzegają – 3% (n=1).

8% badanych (n=11) mimo, iż w okolicy ich miejsca zamieszkania nie ma pojemników do segregacji, bezbłędnie kojarzyło rodzaje surowców z kolorami pojemników, do których należy je wrzucać. W grupie tej było 17% wszystkich osób z grupy wiekowej 45–55 lat (n=8).

Wykres 7 Deklarowane przez badanych przestrzeganie oznakowania pojemników do segregacji podczas usuwania odpadków z gospodarstwa domowego z uwzględnieniem wieku

Podsumowanie

Trzy ósme badanych identyfikuje poprawnie kolory pojemników do segregacji odpadów z surowcami, które należy do nich wrzucać. Blisko połowa z nich, to respondenci w wieku 45 –55 lat, w pobliżu których miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji odpadów. 63 % badanych skojarzyło poprawnie żółty pojemnik do segregacji odpadów z rodzajem surowca, który należy do niego wrzucać, w tym najwięcej osób najmłodszych. Na tej podstawie można przypuszczać, iż badani najczęściej segregują plastik lub metal. Seniorzy, mimo iż w porównaniu z młodszymi grupami badanych najrzadziej

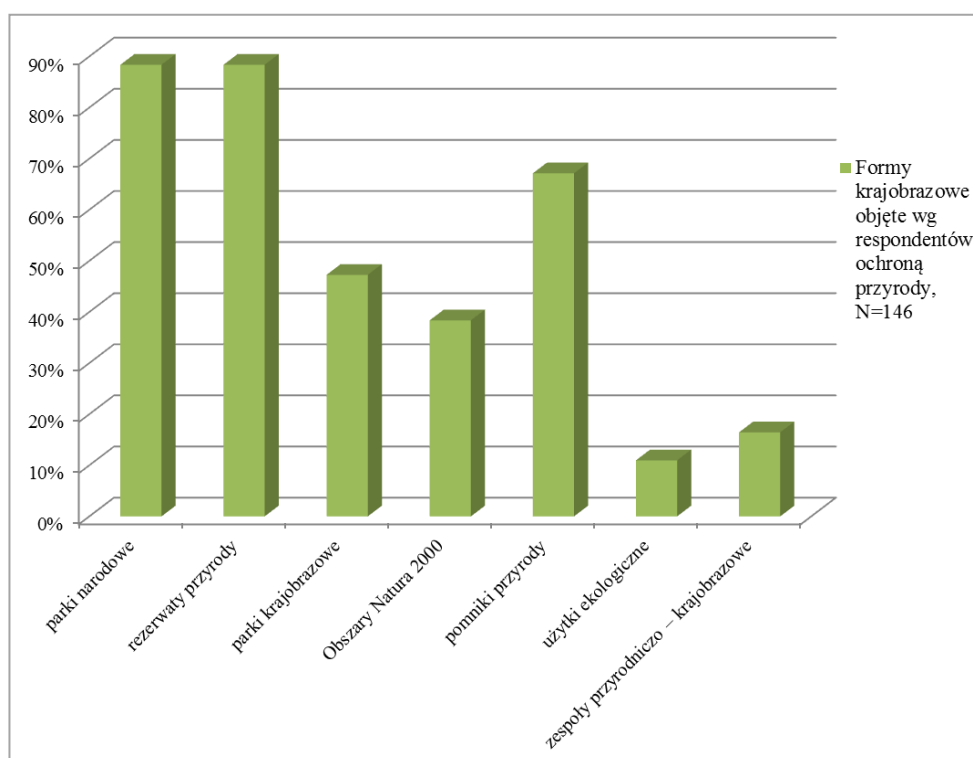
łączyli kolory pojemników z właściwymi odpadami, deklarowali najczęściej, iż przestrzegają oznakowania pojemników podczas segregacji.

5.1.6. Znajomość terenów objętych ochroną przyrody

Zgodnie z *Ustawą o ochronie przyrody* z dnia 16 kwietnia 2004 roku ochroną przyrody objęte są następujące formy krajobrazowe: parki narodowe, rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, Obszary Natura 2000, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo – krajobrazowe. Wszystkie one zostały wymienione w pytaniu 7 ankiety. Jednak tylko 9% (n=13) respondentów poprawnie odpowiedziało na 7 pytanie, zaznaczając w ankiecie wszystkie z wymienionych form krajobrazowych. W grupie tej przeważały osoby w wieku 45 – 55 lat –17% (n=8) osób w tej grupie wiekowej, co stanowi 5% badanej populacji. Opinie badanych na temat objętych ochroną przyrody form krajobrazowych prezentuje Wykres 8.

W regionie tarnowskim, z którym związani są wszyscy badani, znajdują się trzy parki krajobrazowe: Wiśnicko – Lipnicki Park Krajobrazowy, Ciężkowicko – Rożnowski Park Krajobrazowy oraz Park Krajobrazowy Pasma Brzanki. W pytaniu nr 19 w ankiecie należało spośród wymienionych parków (wszystkie wymienione w kafeterii leżą na terenie Małopolski) zaznaczyć te, które są położone w regionie tarnowskim. 28% (n=41) wszystkich badanych udzieliło poprawnych odpowiedzi, wskazując na każdy z trzech parków.

Wykres 8 Formy krajobrazowe objęte wg respondentów ochroną przyrody

W grupie tej znalazło się: 48% (n=23) osób z grupy wiekowej 45–55 lat, 27% (n=13) osób z grupy wiekowej 60+ oraz 10% (n=5) osób z grupy wiekowej 18–19 lat, a w podziale na płeć respondentów: co czwarty mężczyzna (n=14) oraz co trzecia kobieta (n=27). Najczęściej badani łączyli z regionem tarnowskim: Ciężkowicko – Rożnowski Park Krajobrazowy – 97% (n=141) osób oraz Park Krajobrazowy Pasma Brzanki – 66% (n=97) osób. Natomiast tylko 40% (n=58) badanych wskazało na Wiśnicko – Lipnicki Park Krajobrazowy. Każdy z pozostałych, wymienionych w kafeterii parków, był wskazywany przez mniej niż 4% (n=4) badanych.

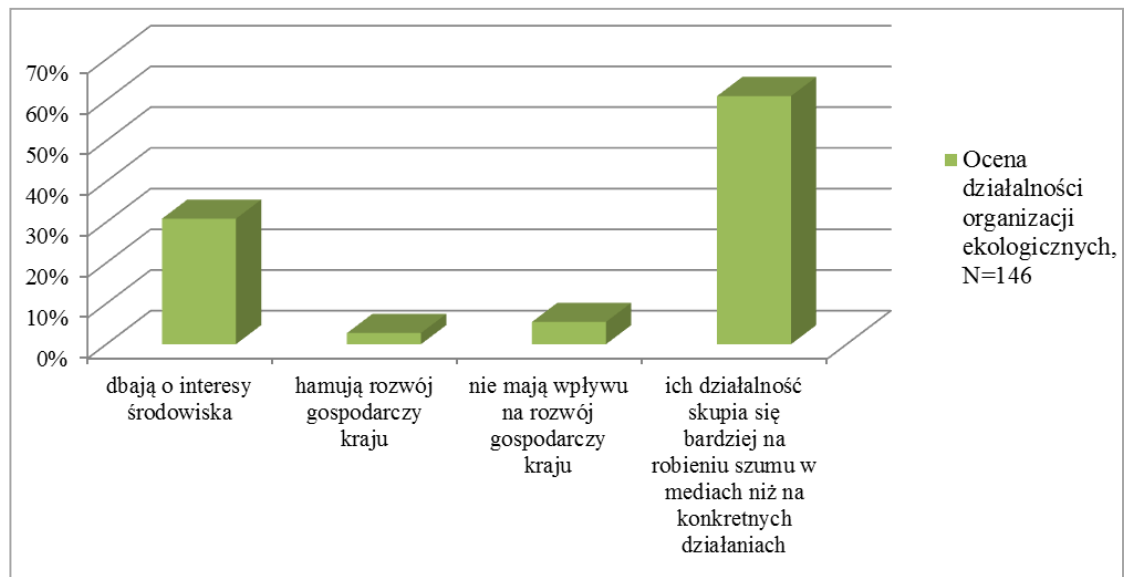
Podsumowanie

W odniesieniu do wiedzy respondentów na temat terenów objętych ochroną przyrody należy stwierdzić, iż mniej niż co dziesiąta osoba jest zorientowana w tym zakresie. Wśród zaledwie 9% respondentów, którzy poprawnie wskazali wszystkie formy krajobrazowe objęte ochroną przyrody, przeważały osoby z grupy wiekowej 45-55 lat. Podobnie w przypadku identyfikacji parków krajobrazowych znajdujących się w regionie tarnowskim, to właśnie najwięcej osób ze średniej grupy wiekowej poprawnie wymieniło Ciężkowicko – Rożnowski Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Pasma Brzanki oraz Wiśnicko – Lipnicki Park Krajobrazowy, jako parki krajobrazowe województwa małopolskiego, które znajdują się na terenie byłego województwa tarnowskiego. Najniższą wiedzę w tym zakresie posiadali uczniowie klas maturalnych. Ciężkowicko – Rożnowski Park Krajobrazowy był najlepiej identyfikowanym parkiem regionu tarnowskiego, należy jednak podkreślić, iż w wielu publikacjach turystycznych i promocyjnych wskazywany jest, jako jedna z największych atrakcji rekreacyjnych regionu.

5.1.7. Znajomość organizacji ekologicznych

Na uwagę zasługuje wynik ankiety wskazujący, iż większość badanych negatywnie postrzega działalność organizacji ekologicznych. Na pytanie dotyczące oceny działalności ekologów 61% (n=89) respondentów odpowiedziało, iż ich działalność skupia się bardziej na wywoływaniu szumu medialnego, niż na konkretnych działaniach (w grupie tej znalazło się 71% (n=35) osób w wieku 18–19 lat, 65% (n=32) osób w wieku 60+ oraz 46% (n=22) osób z grupy 45–55 lat). 31% (n=45) badanych przyznało, iż organizacje ekologiczne dbają o interesy środowiska. Z tym poglądem zgodziło się najwięcej osób z grupy wiekowej 45–55 lat: 38 % (n=18). 5% (n=8) badanych uznało, iż organizacje ekologiczne nie mają wpływu na rozwój gospodarczy kraju, a 3% (n=4) było przekonane, że hamują one rozwój gospodarczy (Wykres 9).

Wykres 9 Ocena działalności organizacji ekologicznych

43% (n=63) ankietowanych potrafiło wymienić poprawnie organizacje ekologiczne. Osoby te wskazywały na następujące podmioty zajmujące się działaniami na rzecz ochrony środowiska naturalnego i praw zwierząt: 41% (n=60) Greenpeace, 10% (n=15) Fundację WWF, 10% (n=15) Ligę Ochrony Przyrody, 3% (n=5) Stowarzyszenie „Klub Gaja”, 2% (n=3) na Fundację Wspierania Inicjatyw Ekologicznych oraz na Fundację Ekologiczną „Czysta Wisłoka”, 1,4% (n=2) Fundację „Viva”, natomiast 1% (n=1) badanych wymieniło ponadto organizacje: „PETA” (ang. People for the Ethical Treatment of Animals), Fundację „Zmieńmy Świat”, Polski Klub Ekologiczny, Stowarzyszenie „Pracownia na rzecz Wszystkich Istot”. Pozostali respondenci (n=83) nie potrafili wymienić organizacji ekologicznych lub wskazywali na podmioty, które nie są organizacjami ekologicznymi (np. Partia „Zieloni”, Sanepid, Bank Ochrony Środowiska, Centrum Prawa Ekologicznego, UNESCO). Zarówno w grupie kobiet, jak i mężczyzn oraz w poszczególnych grupach wiekowych respondentów najbardziej rozpoznawalnymi organizacjami były Greenpeace, Fundacja WWF oraz Liga Ochrony Przyrody. Na uwagę zasługuje fakt, iż najwięcej osób z najmłodszej grupy badanych potrafiło poprawnie wymienić nazwy organizacji ekologicznych – łącznie 69% (n=34). W przypadku osób z średniej grupy badanych poprawnie wymieniło organizacje ekologiczne – 46% osób (n=22), najmniejszą wiedzę na ten temat wykazali się seniorzy - organizacje ekologiczne wymieniło zaledwie 12% (n=6).

65% (n=41) osób, które poprawnie wymieniły nazwy organizacji ekologicznych (N=63) stwierdziło, że ich działalność skupia się bardziej na wywoływaniu szumu medialnego, niż na konkretnych działaniach, a 27% (n=17), że dbają o interesy środowiska. Wśród osób, które nie potrafiły wymienić nazw organizacji ekologicznych 58% (n=48) uważa, iż ich działalność skupia

się bardziej na wywoływaniu szumu medialnego, niż na konkretnych działaniach, a 33% (n=27), iż dbają o interesy środowiska.

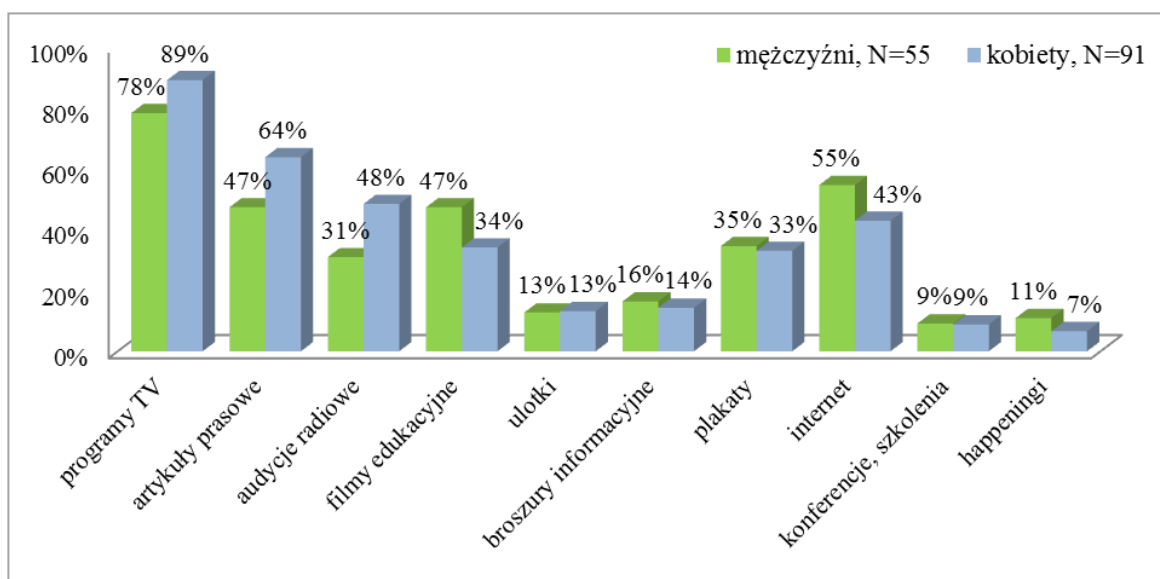
Podsumowanie

Organizacje ekologiczne nie cieszą się dobrą opinią wśród badanych. Ponad połowa z nich uznała, iż działalność tych organizacji skupia się w większym stopniu na wywoływaniu szumu medialnego, niż na konkretnych działaniach. Opinię tę wyraziło blisko trzy czwarte licealistów oraz niewieleu mniej seniorów (65% osób w grupie). Najlepiej organizacje te oceniły osoby z grupy wiekowej 45-55 lat. Zarówno wśród osób, które poprawnie wymieniły nazwy organizacji ekologicznych, jak i osób, które nie potrafiły ich wymienić, przeważały krytyczne poglądy na temat działalności tych organizacji. Do najczęściej wymienianych przez badanych organizacji należały Greenpeace, Fundacja WWF oraz Liga Ochrony Przyrody. Najlepszą znajomością nazw organizacji ekologicznych wykazali się najmłodsi respondenci (ponad połowa osób w grupie), w przeciwieństwie do seniorów, spośród których zaledwie 12% wymieniło poprawnie ich nazwy.

5.1.8. Źródła wiedzy o stanie środowiska naturalnego

Podstawowym źródłem informacji o stanie środowiska naturalnego są dla badanych w kolejności: programy TV – dla 85% (n=124), artykuły prasowe – dla 58% (n=84), internet dla 47% (n=69), audycje radiowe – dla 42% (n=61), filmy edukacyjne – dla 39% (n=57), broszury informacyjne – dla 15% (n=22), ulotki – dla 13% (n=19), konferencje i szkolenia – dla 9% (n=13), happeningi – dla 8% (n=12). Procentowy udział tych odpowiedzi respondentów w podziale ze względu na płeć prezentuje Wykres 10.

Wykres 10 Główne źródła informacji mężczyzn i kobiet o stanie środowiska naturalnego

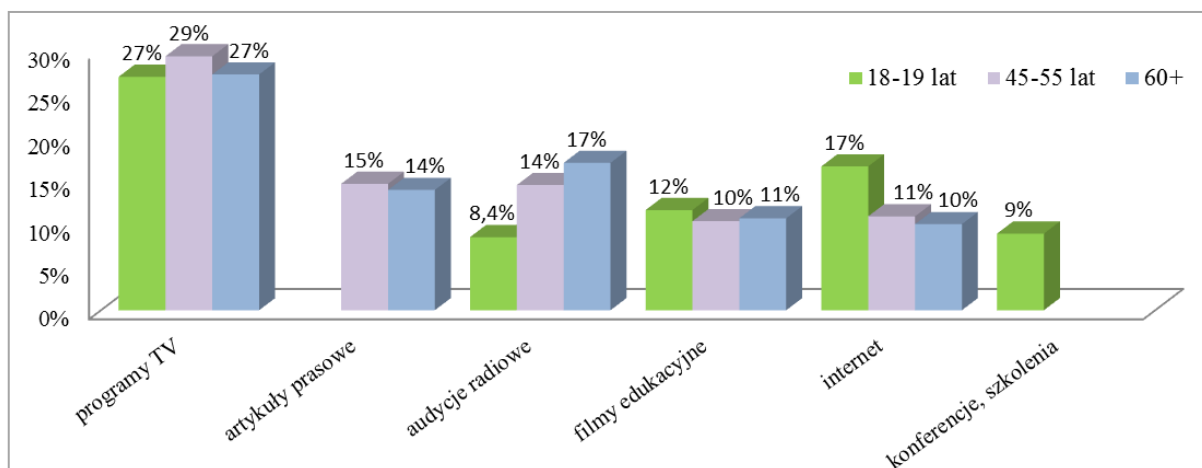

W rankingu pięciu najważniejszych form promocji informacji o ochronie środowiska (w kafeterii pytania w ankiecie znalazły się: programy TV, artykuły prasowe, audycje radiowe, filmy edukacyjne, ulotki, broszury informacyjne, plakaty, Internet), badani (z łącznej puli 2190 punktów, każdy z badanych dysponował pulą 15 punktów) największą ilość punktów przypisali:

1. programom TV – 27,81% punktów
2. audycjom radiowym – 13,29% punktów
3. internetowi – 12,47% – punktów
4. artykułom prasowym – 12,24% – punktów
5. filmom edukacyjnym – 10,82% – punktów

W rankingu tym w podziale respondentów ze względu na płeć w przypadku mężczyzn kolejnych pięć miejsc w rankingu zajęły: 1. programy TV, 2. internet, 3. artykuły prasowe, 4. audycje radiowe, 5. filmy edukacyjne. Hierarchia form promocji w rankingu kobiet wyglądała następująco: 1. programy TV, 2. audycje radiowe, 3. artykuły prasowe, 4. internet, 5. filmy edukacyjne. W każdej z badanych grup w podziale ze względu na wiek na pierwszym miejscu badani wskazywali programy TV. W przypadku badanych w wieku 18 – 19 lat drugą pozycję zajął internet, a kolejne trzy miejsca otrzymały: filmy edukacyjne, konferencje i szkolenia oraz audycje radiowe. Osoby w wieku 45–55 lat wskazały na kolejnych czterech miejscach w rankingu: artykuły prasowe, audycje radiowe, internet, filmy edukacyjne. Osoby w wieku 60+ na kolejnych czterech miejscach w rankingu wskazały: audycje radiowe, artykuły prasowe, filmy edukacyjne oraz internet. Procentowy udział punktów oddanych przez badanych w tym rankingu w poszczególnych grupach wiekowych prezentuje Wykres 11.

Wykres 11 Ranking pięciu najważniejszych form promocji ochrony środowiska wg badanych z poszczególnych grup wiekowych

Podsumowanie

Popularne wśród organizatorów akcji ekologicznych happeningi nie okazały się dla badanych atrakcyjną formą promocji ochrony środowiska. Kategoria ta otrzymała w rankingu – 6,5% pkt. najmłodszych respondentów, 3,8% pkt. osób z grupy średniej oraz 2% pkt. seniorów. W rankingu we wszystkich kategoriach wiekowych w pierwszej piątce najatrakcyjniejszych form promocji nie znalazły się także: ulotki, broszury informacyjne, plakaty. W przypadku najmłodszej grupy badanych niewiele punktów otrzymała też kategoria: artykuły prasowe, zaś seniorzy, jak i osoby w wieku średnim uznali, iż najmniej atrakcyjną formą promocji są konferencje i szkolenia – kategoria ta otrzymała w każdej z grup po 1,8% pkt. Zdaniem respondentów, organizatorzy kampanii ekologicznych oraz promujących ochronę środowiska, pragnący dotrzeć z informacjami do jak największego grona odbiorców, powinni wykorzystywać narzędzia promocyjne oferowane przez telewizję, radio, internet oraz prasę. Wysoko ocenianą przez badanych formą promocji były również filmy edukacyjne.

5.2. Poziom poczucia odpowiedzialności mieszkańców Tarnowa za stan środowiska naturalnego

5.2.1. Indywidualne działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska

77% (n=113) badanych przyznało, iż podejmuje w swoim codziennym życiu świadome działania na rzecz ochrony środowiska. Pozostali respondenci nie podejmują takich działań – 8% (n=12) lub nigdy nie zastanawiali się nad tym, czy na co dzień wykonują czynności mające wpływ na stan środowiska naturalnego – 14% (n=21) badanych. W grupie tej: świadome działania na rzecz ochrony środowiska podejmuje 76% badanych mężczyzn (n=42) oraz 78% (n=71/91) badanych kobiet, świadomych działań nie podejmuje 7% (n=4) mężczyzn i 9 % (n=8) kobiet, a nigdy nad nimi nie zastanawiało się 16% (n=9) mężczyzn i 13% (n=12) kobiet.

Podjęcie świadomych działań na rzecz środowiska najczęściej deklarowali seniorzy – 92% (n=45) osób z grupy w wieku 60+, w dalszej kolejności osoby w wieku 45–55 lat – 81% (n=39) oraz najmłodszy badani – 59% (n=29) osób. 31% (n=15) badanych z grupy wiekowej 18-19 lat przyznało, że nie podejmuje takich działań (Tabela 8).

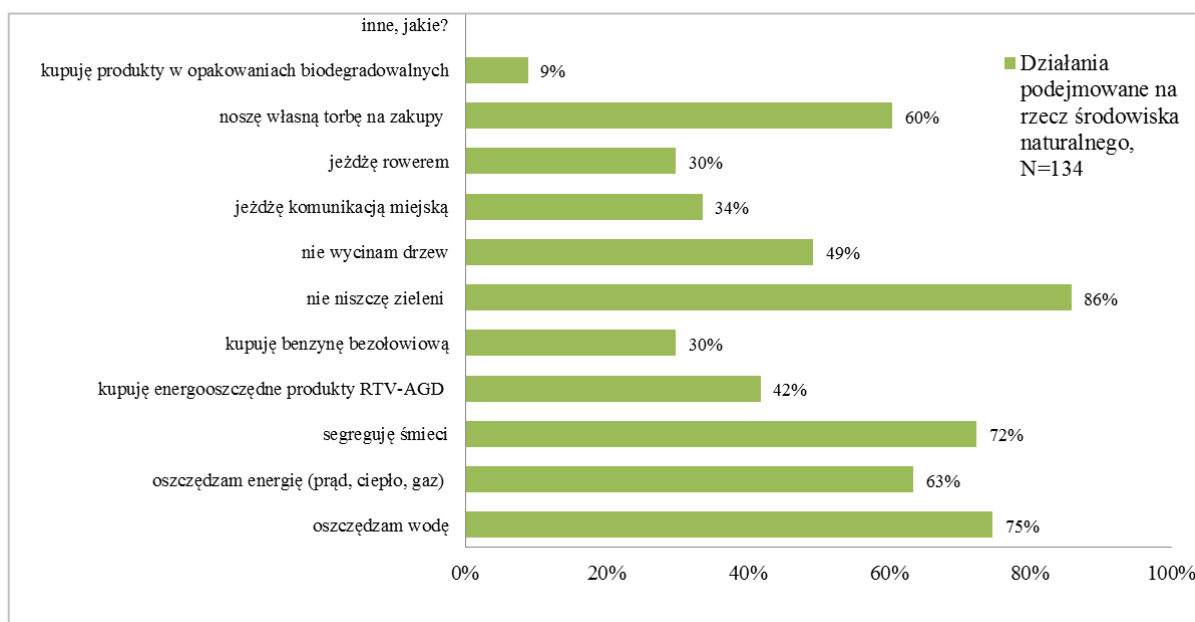
Tabela 8 Podejmowanie świadomych czynności na rzecz środowiska naturalnego

Podejmowanie świadomych czynności na rzecz środowiska naturalnego						
Wiek	Podejmuję		Nie podejmuję		Nigdy się nad tym nie zastanawiałam/em	
	N	%	n	%	n	%
18–19, N=49	29	59	10	31	15	10
45–55, N=48	39	81	4	8	5	10
60+, N=49	45	92	3	6	1	1
ogółem, N=146	113	77	12	8	21	2

Osoby, które odpowiedziały, iż nie podejmują świadomych działań na rzecz ochrony środowiska nie odpowiadały w ankiecie również na pytania dotyczące: po pierwsze wskazania konkretnych działań podejmowanych na rzecz ochrony środowiska oraz po drugie oceny wpływu tych działań na stan środowiska naturalnego. Z tego też względu w przypadku tych pytań ich wyniki analizowane były w odniesieniu do grupy 134 osób, w tym: 44 osób z grupy 18–19 lat, 44 osób z grupy wiekowej 45–55 lat oraz 46 seniorów.

Najczęściej podejmowane przez respondentów działania na rzecz środowiska naturalnego to: ochrona zieleni – 86% (n=115) osób, oszczędzanie wody – 75% (n=100) osób, segregacja śmieci – 72% (n=97) osób, oszczędzanie energii (prądu, ciepła, gazu) – 63% (n=85) osób, noszenie własnej torby na zakupy – 60% (n=81) osób. Procentową ilość wskazań wszystkich działań podejmowanych przez respondentów przedstawia Wykres 12.

Wykres 12 Działania podejmowane przez respondentów na rzecz ochrony środowiska naturalnego

W odniesieniu do poszczególnych grup badanych na wskazanych pierwszych pięciu miejscach najczęściej podejmowanych działań na rzecz środowiska naturalnego znajdowały się:

– w grupie wiekowej 18–19 lat:

1. nie niszczyć zieleni – 82% (n=36)
2. nie wycinam drzew – 75% (n=33)
3. noszę własną torbę na zakupy – 70% (n=31)
4. oszczędzam wodę – 61% (n=27)
5. ex aequo: oszczędzam energię, segreguję śmieci, jeżdżę komunikacją miejską – 55% (n=24)

– w grupie wiekowej 45 – 55 lat:

1. nie niszczyć zieleni – 100% (n=44)
2. ex aequo: oszczędzam wodę, segreguję śmieci – 77% (n=34)
3. oszczędzam energię – 73% (n=32)
4. kupuję energooszczędne produkty RTV-AGD – 55% (n=24)
5. noszę własną torbę na zakupy – 48% (n=21)

– w grupie wiekowej 60+:

1. segreguję śmieci – 78% (n=36)
2. oszczędzam wodę 76% (n=35)
3. nie niszczyć zieleni – 70% (n=32)
4. noszę własną torbę na zakupy – 59% (n=27)
5. oszczędzam energię – 57% (n=26)

Wszystkie podejmowane przez respondentów z poszczególnych grup wiekowych działania na rzecz ochrony środowiska prezentuje Wykres 13.

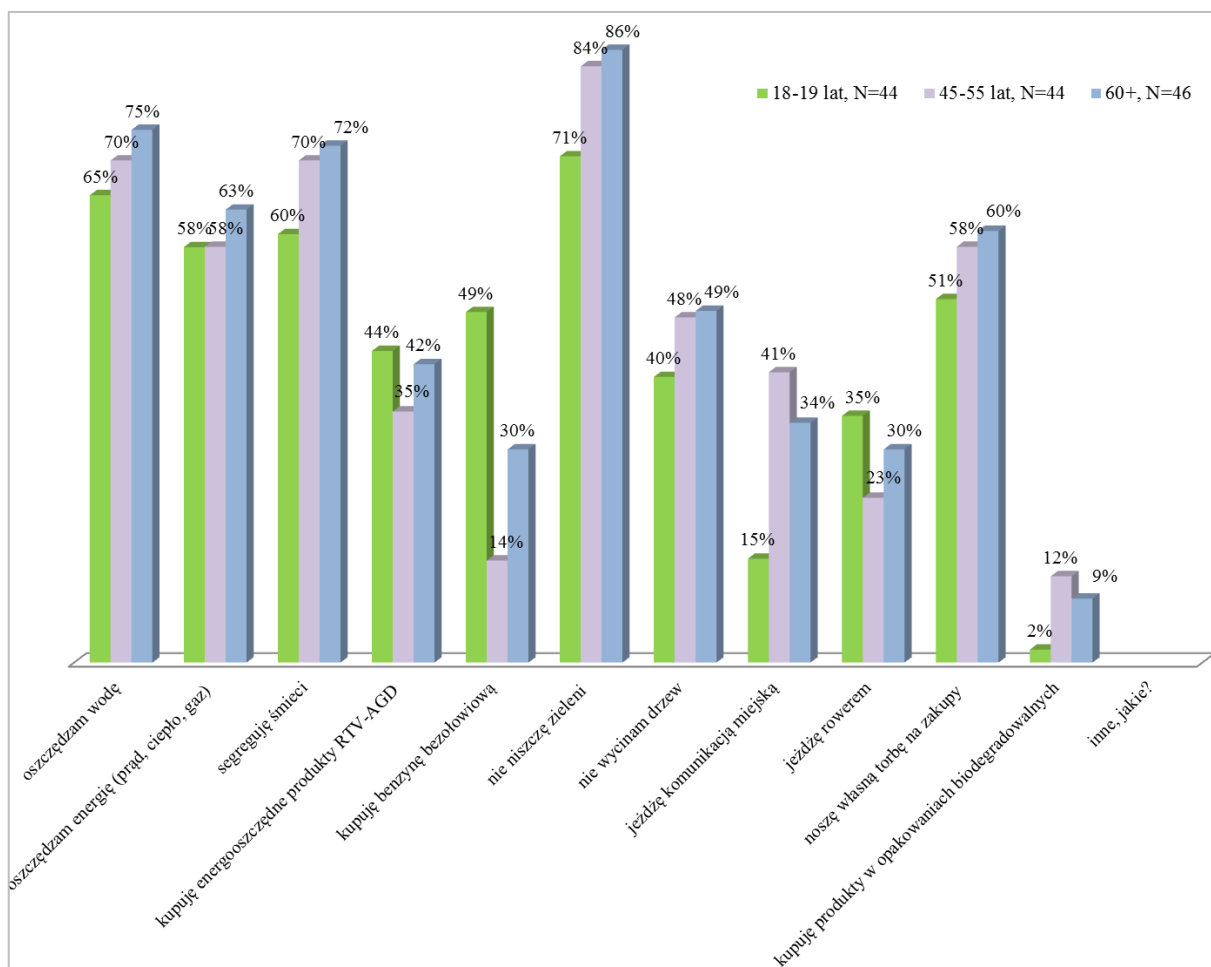
72 % (n=74) osób, w okolicy których miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji odpadów jako jedno z działań podejmowanych na rzecz ochrony środowiska wymieniło segregację odpadów. W grupie tej znalazło się 71% (n=27) mężczyzn oraz 72% (n=47) kobiet mających w pobliżu miejsca zamieszkania pojemniki. Udział osób z poszczególnych grup wiekowych w tej kategorii przedstawia Tabela 9.

Tabela 9 Segregacja odpadów przez osoby, które zadeklarowały, iż segregują odpady i w okolicy których miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji.

Wiek						Ogółem	
18–19 N=30		45–55 N=35		60+ N=38			
N	%	n	%	N	%	n	%
15	50	29	83	30	79	74	100

Wykres 13 Działania na rzecz ochrony środowiska podejmowane przez respondentów z poszczególnych grup wiekowych

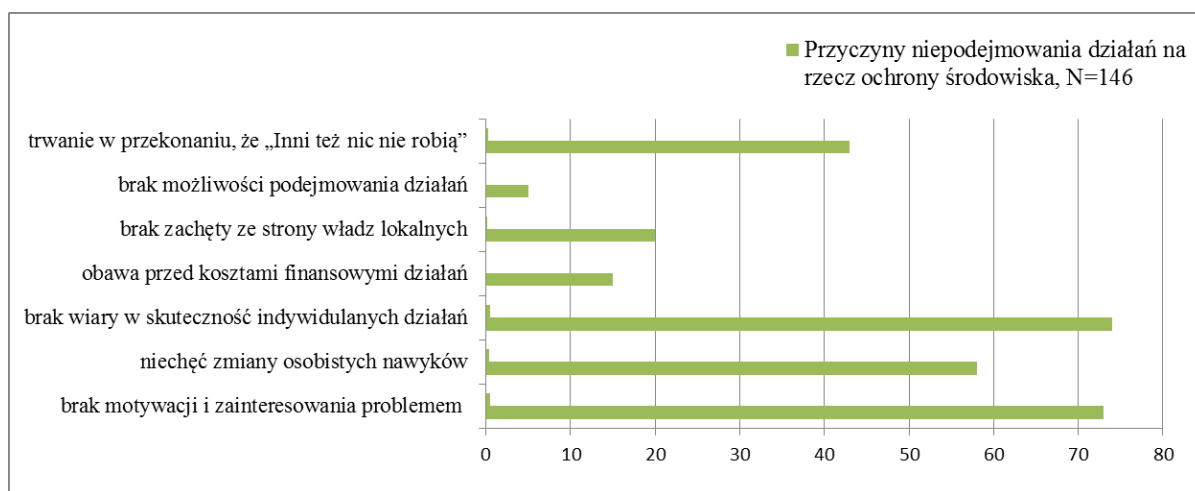
28% respondentów (n=29, w tym: 29% mężczyzn, n=11 i 28% kobiet n=18) mimo, iż w okolicy ich miejsca zamieszkania znajdują się kosze do segregacji odpadów – nie segreguje śmieci. Natomiast 47% badanych (n=20), w których okolicy miejsca zamieszkania nie ma

koszy do segregacji odpadów (w tym 31% wszystkich mężczyzn, n=17 i 29% wszystkich kobiet, n=26) przyznało, iż segreguje odpady.

Zdaniem respondentów działania wymienione w Wykresie 13 mają: duże znaczenie 47% (n=63), bardzo duże znaczenie – 29% (n=39), raczej niewielkie znaczenie – 22% (n=29), niewielkie – 1% (n=2), nie mają znaczenia – 1% (n=1) dla ochrony środowiska. Podobnego zdania byli zarówno mężczyźni, jak i kobiety, z tym iż mniej przekonani do skuteczności indywidualnych działań byli mężczyźni: 4% (n=2) z nich uznało, iż działania te mają niewielki wpływ, 2% (n=1), iż nie mają wpływu na stan środowiska. Żadna z kobiet nie wyraziła takiej opinii.

Najczęstszych przyczyn niepodjęcia działań na rzecz ochrony środowiska respondenci (każdy z respondentów mógł zaznaczyć dwie odpowiedzi w kafeterii pytań w ankiecie) upatrywali w: braku wiary w skuteczność własnych działań – 51% wskazań (n=74), braku motywacji i zainteresowania problemem – 50% wskazań (n=73), niechęci do zmiany osobistych nawyków – 40% wskazań (n=58), trwaniu w przekonaniu, iż „Inni też nic nie robią” – 29% wskazań (n=43), braku zachęty ze strony władz lokalnych – 14% wskazań (n=20), obawie przed kosztami finansowymi działań – 10% wskazań (n=15), braku możliwości podejmowania działań – 3% wskazań (n=5). Procentowy udział tych przyczyn prezentuje Wykres 14.

Wykres 14 Przyczyny niepodjęcia działań na rzecz ochrony środowiska

Podobna hierarchia wybierania odpowiedzi zaznaczyła się zarówno w grupie kobiet, jak i mężczyzn, z tym, iż mężczyźni na pierwszym miejscu wskazywali brak motywacji i zainteresowania problemem – 58% wskazań (n=32), na drugim brak wiary w skuteczność własnych działań – 45% wskazań (n=25). Kobiety natomiast odwrotnie na pierwszym miejscu wskazywały na brak wiary w skuteczność własnych działań – 54% wskazań (n=49), na drugim zaś na brak motywacji i zainteresowania problemem – 45% wskazań (n=43).

Analiza wyników badań w poszczególnych grupach wiekowych wykazała z kolei wyraźne różnice w motywach decydujących o nie podejmowaniu działań na rzecz ochrony środowiska, wskazywanych przez respondentów (Tabela 10):

1. Ranking trzech najważniejszych motywów wg najmłodszej grupy badanych przedstawia się następująco:
  - a. brak motywacji i zainteresowania problemem – 55% wskazań (n=27);
  - b. brak wiary w skuteczność indywidualnych działań – 49% wskazań (n=24);
  - c. trwanie w przekonaniu, że „*Inni też nic nie robią*” – 45% wskazań (n=22).
2. Ranking trzech najważniejszych motywów wg grupy badanych 45–55 lat:
  - a. niechęć zmiany osobistych nawyków – 48% wskazań (n=23);
  - b. brak motywacji i zainteresowania problemem – 46% wskazań (n=22);
  - c. brak wiary w skuteczność indywidualnych działań 44% wskazań (21 osób).
3. Ranking trzech najważniejszych motywów wg grupy badanych 60+ lat:
  - a. brak wiary w skuteczność indywidualnych działań – 59% wskazań (n=29);
  - b. brak motywacji i zainteresowania problemem – 49% wskazań (n=24);
  - c. niechęć zmiany osobistych nawyków – 43% wskazań (n=21).

Tabela 10 Motywy niepodjęcia działań na rzecz ochrony środowiska wg badanych z uwzględnieniem wieku

Motyw	Wiek						Razem N=146	
	18–19 N=49		45–55 N=48		60+ N=49			
	n	%	n	%	n	%	n	%
brak motywacji i zainteresowania problemem	27	55	22	46	24	49	73	50
niechęć zmiany osobistych nawyków	14	29	23	48	21	43	58	40
brak wiary w skuteczność indywidualnych działań	24	49	21	44	29	59	74	51
obawa przed kosztami finansowymi działań	9	18	5	10	1	2	15	10
brak zachęty ze strony władz lokalnych	0	0	14	29	6	12	20	14
brak możliwości podejmowania działań	1	2	0	0	4	8	5	3
trwanie w przekonaniu, że „ <i>Inni też nic nie robią</i> ”	22	45	10	21	11	22	43	29

Osoby, które zadeklarowały, iż nie podejmują świadomych działań na rzecz ochrony środowiska – 8% (n=12) uważają, iż postawa ta wynika z: braku motywacji i zainteresowania problemem – 6 badanych, ex aequo: niechęci do zmiany własnych nawyków oraz braku wiary w skuteczność własnych działań – 5 badanych, obawy przed kosztami finansowymi działań – 4 badanych, braku możliwości podejmowania działań – 1 osoba, trwaniu w przekonaniu, że „Inni też nic nie robią” – 2 badanych.

Podsumowanie

Trzy czwarte badanych zadeklarowało podejmowanie świadomych działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego (w grupie tej znajduje się zarówno trzy czwarte badanych kobiet, jak i trzy czwarte badanych mężczyzn). Podejmowanie takich działań częściej wskazywali seniorzy, najrzadziej najmłodszy respondenci. Najczęściej podejmowanymi przez respondentów działaniami na rzecz środowiska naturalnego okazały się: ochrona zieleni, oszczędzanie wody, segregacja śmieci, oszczędzanie energii (prądu, ciepła, gazu), noszenie własnej torby na zakupy. Wśród tych działań na drugim i trzecim miejscu znalazły się oszczędzanie wody i energii. Można przypuszczać, iż wskazanie właśnie tych działań pozostaje w związku z wysokością rachunków za te media, jakie ponoszą badani. W podobny sposób noszenie własnej torby na zakupy może być motywowane także opłatą, jaka pobierana jest od kilku lat w sklepach za jednorazowe reklamówki na zakupy. Paradoksalnie, seniorzy wśród czynności podejmowanych na rzecz ochrony środowiska naturalnego na pierwszym miejscu wskazywali segregację odpadów, mimo iż stopień prawidłowego łączenia surowców wtórnych z kolorami pojemników przeznaczonych do ich segregacji, był w tej grupie najniższy. Ten stan rzeczy może jednak wynikać z faktu, na który wielu z nich zwróciło uwagę podczas wypełniania ankiet, iż podczas wyrzucania odpadów zwracają przede wszystkim uwagę na napisy na pojemnikach, nie zaś na ich kolory.

Na podstawie analizy działań podejmowanych przez poszczególne grupy wiekowe badanych można stwierdzić, iż działania podejmowane najczęściej przez seniorów i osoby w wieku 45-55 lat mają praktyczny związek z prowadzeniem gospodarstw domowych. Natomiast licealiści chętniej wskazywali działania, które nie pozostają w tak wyraźnym związku z odpowiedzialnością finansową. W podobny sposób nie można wiązać wyłącznie z troską najmłodszych respondentów o środowisko naturalne takich działań jak jazda rowerem, czy korzystanie z komunikacji miejskiej. Działania te pozostają bowiem przejawem zarówno stylu życia tej grupy wiekowej, jak i możliwości finansowych jej przedstawicieli. Niemniej na uwagę zasługuje zaznaczająca się w badaniach wrażliwość młodych na stan przyrody – większość z nich podkreślała, iż nie niszczy zieleni i nie wycina drzew.

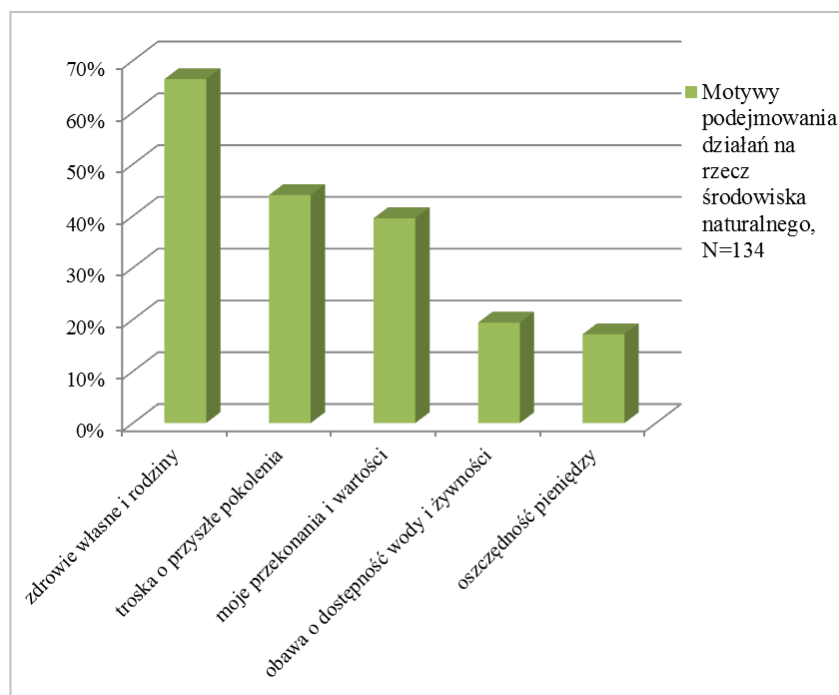
Odpady segreguje trzy czwarte respondentów, w okolicy których miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji. Połowa respondentów, w pobliżu których miejsca zamieszkania nie ma takich pojemników, również segreguje odpady (osoby te prawdopodobnie mieszkają w domach jednorodzinnych, do których firmy odbierające odpady dostarczają worki do ich segregacji, co obniża koszty wywozów odpadów). Trzy czwarte badanych była przekonana, iż podejmowanie indywidualnych działań ma duże znaczenie dla ochrony środowiska, stanowisko to okazało się jednak bliższe kobietom.

Badani upatrywali przyczyn niepodejmowania działań na rzecz ochrony środowiska w: braku wiary w skuteczność własnych działań, braku motywacji i zainteresowania problemem oraz niechęci zmiany osobistych nawyków, a także w utrwalonym przekonaniu, iż „*Inni też nic nie robią*”. Za argumentami tymi opowiedzieli się zarówno kobiety i mężczyźni, jak i badani z poszczególnych grup wiekowych.

5.2.2. Deklarowane motywy troski o środowisko naturalne

Respondenci wskazali następujące motywy skłaniające ich do podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego (każdy z respondentów mógł wskazać dwa najważniejsze dla siebie motywy): zdrowie własne i rodziny – 66% wskazań (n=89), troskę o przyszłe pokolenia – 44% wskazań (n=59), własne przekonania i wartości – 40% wskazań (n=53), obawę o dostępność wody i żywności – 19% wskazań (n=26), oszczędność pieniędzy – 17% wskazań (n=23) – Wykres 15.

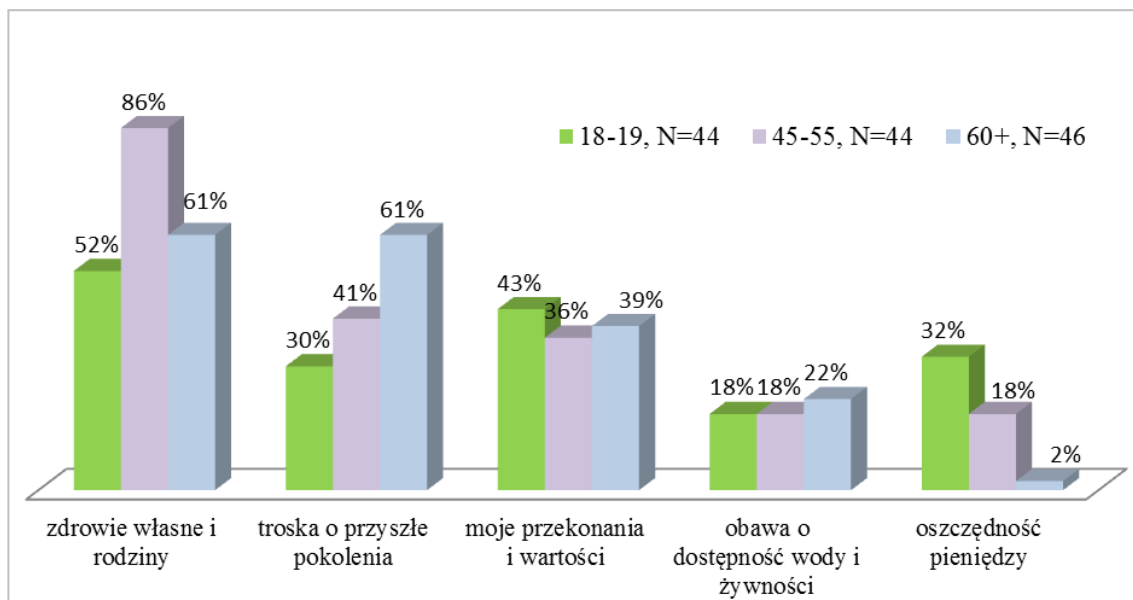
Wykres 15 Motywy podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego

Ranking motywów zróżnicowany jest płcią badanych. Mężczyźni wskazywali: zdrowie własne i rodziny – 73% wskazań (n=37), własne przekonania i wartości – 43% wskazań (n=22), troskę o przyszłe pokolenia – 39% wskazań (n=20), oszczędność pieniędzy – 22% wskazań (n=11), obawę o dostępność wody i żywności – 14% wskazań (n=7). W przypadku kobiet (N=83) najważniejszy motyw także stanowiło zdrowie własne i rodziny – 63% wskazań (n=52), następnie zaś: troska o przyszłe pokolenia – 47% wskazań (n=39), własne przekonania i wartości – 37% (n=31), obawa o dostępność wody i żywności – 23 wskazań (n=19), oszczędność pieniędzy – 14% wskazań (n=12).

Wyraźne różnice pod względem ważności osobistych motywów skłaniających do podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego zaznaczyły się w poszczególnych grupach wiekowych badanych. Na różnice te wskazują zarówno ilość wskazań na poszczególne kategorie motywów jak i gradacja ich ważności. Dla najmłodszej grupy respondentów najważniejsze były: zdrowie własne i rodziny, własne przekonania i wartości oraz oszczędność pieniędzy. Pozostałe dwie grupy badanych na pierwszych trzech miejscach wskazywały: zdrowie własne i rodziny, troskę o przyszłe pokolenia, własne przekonania i wartości, z tym, iż ranga tych motywów była znacząco różna dla obu grup. Charakterystykę wyboru motywów przez wszystkie grupy badanych prezentuje Wykres 16.

Wykres 16 Motywy podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego przez poszczególne grupy badanych

Podsumowanie

Motywuując do podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego należy wskazywać przede wszystkim na ich korzystny wpływ na zdrowie oraz jakość życia przyszłych pokoleń. Odwoływanie się do osobistych przekonań i systemu wartości jednostek jest ważne, jednak nie przekłada się w tak wysokim stopniu na podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska. Ciekawe wnioski w tym zakresie płyną z analizy motywów wskazywanych przez badanych z różnych grup wiekowych. Osoby w sile wieku, aktywne zawodowo, statystycznie wychowujące jeszcze dzieci, jako najważniejszy motyw wskazywały zdrowie własne i rodziny (86% badanych), natomiast troskę o przyszłe pokolenia wskazało o ponad połowę mniej osób w tej grupie. Dla ponad połowy seniorów (61%) równie ważne było zdrowie, jak i troska o jakość środowiska, w którym będą żyć przyszłe pokolenia. Poza zdrowiem własnym i rodziny (52%), dla licealistów ważne były również osobiste przekonania (41%). Dla co trzeciej osoby w tym wieku ważna, jako motywacja podejmowania działań na rzecz ochrony przyrody, okazała się możliwość zaoszczędzenia pieniędzy.

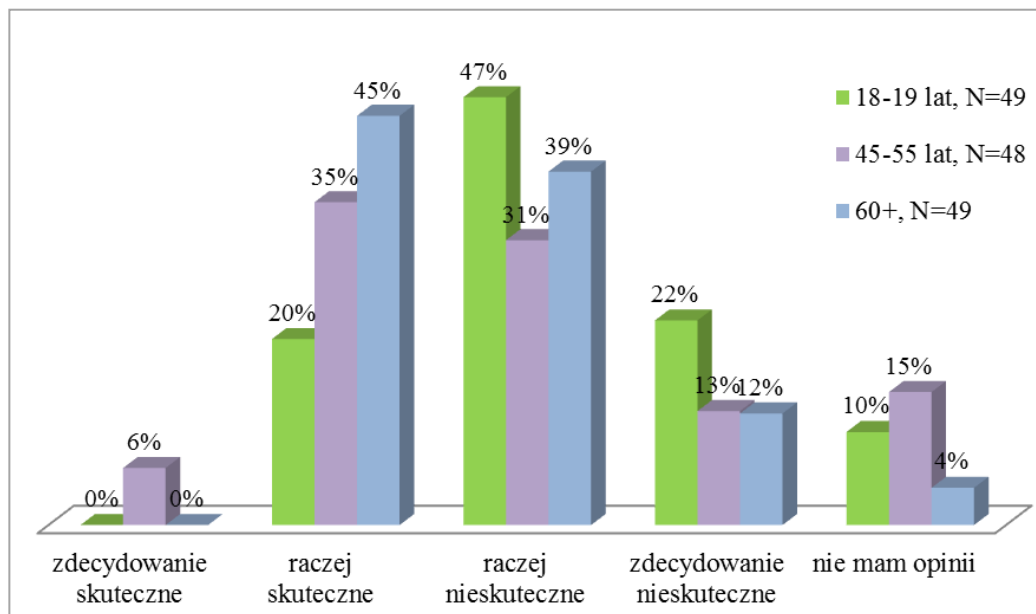
5.2.3. Przekonania na temat podmiotów odpowiedzialnych za stan środowiska

Opinie respondentów na temat działań podejmowanych przez władze lokalne na rzecz ochrony środowiska są podzielone. 39% (n=57) badanych uznało, iż władze samorządowe w tym zakresie działają „raczej skutecznie”, ocenę „raczej nieskutecznie” przyznało samorządom 34% (n=49) respondentów. Na kolejnych pozycjach badani oceniali działania władz jako: zdecydowanie nieskuteczne – 16% wskazań (n=23), 10% (n=14) nie miało zdania na ten temat, 2% wskazań zostało oddanych na ocenę „zdecydowanie skutecznie” (n=3). Stosunkowo wysoki był odsetek osób niezadowolonych z działań władz lokalnych na rzecz ochrony środowiska łącznie – 55% badanych (n=80).

Większość badanych mężczyzn, bo aż 42% (n=23) oceniło działania władz lokalnych jako „raczej nieskuteczne”, 25% (n=14) jako „raczej skuteczne”, 20% (n=11) jako „zdecydowanie nieskuteczne”, 7% (n=4) nie miało opinii, 5% (n=3) jako „zdecydowanie skutecznie”. Podobnie jak w całej grupie badanych, tak i w przypadku mężczyzn, przeważały opinie krytyczne wobec inicjatyw władz lokalnych na rzecz ochrony środowiska – łącznie 62% wskazań (n=34). Ponownie należy zwrócić uwagę, iż wymowa tych danych nabiera silniejszej wymowy po zestawieniu ich z głosami tylko 30% mężczyzn (n=17) pozytywnie oceniających działania samorządów lokalnych na rzecz ochrony środowiska. Oceny kobiet w tym obszarze wyglądały następująco: 38% kobiet (n=35) oceniło działania władz lokalnych

jako „raczej skuteczne”, 37% (n=34) jako „raczej nieskuteczne”, 13% (n=12) jako „zdecydowanie nieskuteczne”, 11% (n=10) nie miało zdania na ten temat. Żadna z badanych kobiet nie przyznała oceny „zdecydowanie skuteczne”. Tak jak w całej grupie respondentów, także wśród kobiet przeważały opinie negatywne 51% wskazań (n=46).

Wykres 17 Ocena działalności samorządu lokalnego w zakresie ochrony środowiska ze względu na wiek

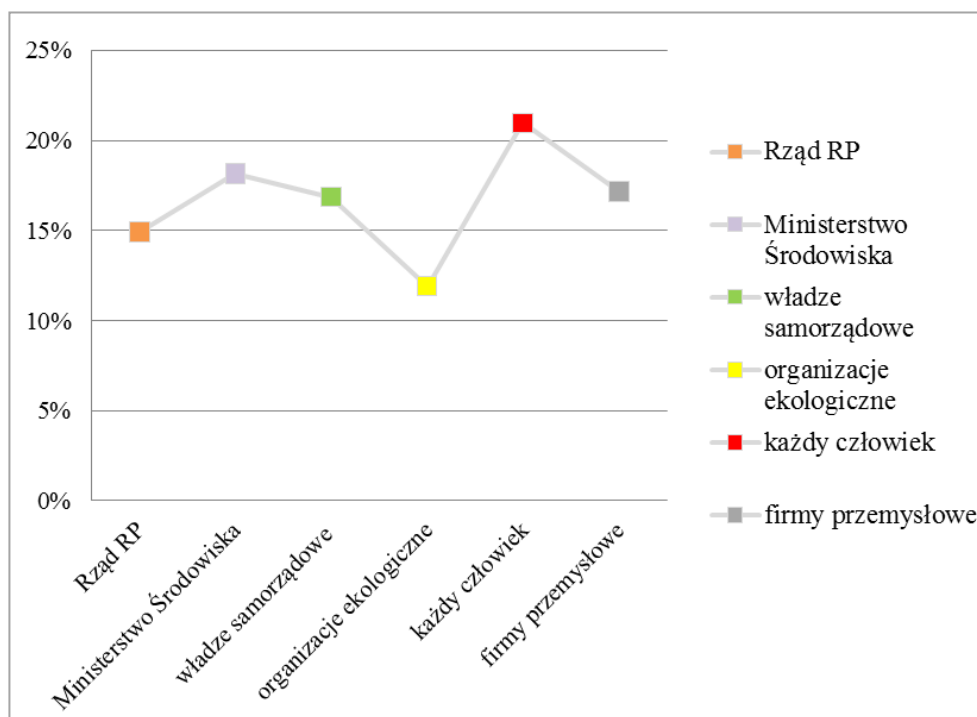
Interesujące wyniki przyniosła analiza ocen działań władz lokalnych w grupach wiekowych. Najbardziej krytyczni okazali się najmłodsi respondenci – 69% badanych (n=34) oceniło działania władz jako „raczej nieskuteczne” i „zdecydowanie nieskuteczne”, 20% (n=10) jako „raczej skuteczne”, pozostali badani nie mieli opinii na ten temat. Oceny osób w wieku 45-55 lat oraz 60+ były bardziej wyważone. W przypadku osób w średnim wieku liczba wskazań krytycznych wyniosła 44% (n=21) wobec 42% (n=20) osób pozytywnie oceniających działania władz lokalnych. Wśród osób w wieku 60+ – 51% głosów (n=25) zostało przyznanych ocenom negatywnym, 45% (n=22) głosów badani oddali na kategorię „raczej skuteczne” (Wykres 17).

W rankingu sześciu podmiotów odpowiedzialnych za ochronę środowiska naturalnego respondenci przyznali, iż największa odpowiedzialność za ochronę środowiska spoczywa na każdym z nas – 21% punktów z łącznej puli 3066 punktów (każdy z badanych dysponował pulą 21 punktów). Na kolejnych pozycjach respondenci wskazali: 2. Ministerstwo Środowiska – 18 % punktów, 3. ex aequo: władze samorządowe oraz firmy przemysłowe – 17% punktów dla każdego z podmiotów, 4. Rząd RP – 15% punktów, 5. organizacje ekologiczne – 12 punktów (Wykres 18). Podobnie oceniali mężczyźni i kobiety oraz

respondenci w poszczególnych grupach wiekowych, z tą różnicą, iż najstarsza grupa badanych na pierwszym miejscu wskazała Ministerstwo Środowiska (20% pkt.), na drugim zaś odpowiedzialność za ochronę środowiska przypisała każdemu człowiekowi (18% pkt.).

Wykres 18 Ranking podmiotów odpowiedzialnych za ochronę środowiska w opinii badanych

Jeżeli chodzi o ocenę stanu środowiska naturalnego od momentu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej oraz związaną z tym faktem implementacją bardziej restrykcyjnych przepisów unijnych w obszarze ochrony środowiska badani uznali, iż od 2004 roku stan środowiska naturalnego: raczej się poprawił – 57% wskazań (n=83), nie zmienił się – 36% wskazań (n=53), raczej się pogorszył – 7% wskazań (n=10). Gradacja ocen w grupach kobiet i mężczyzn była prawie identyczna, choć 16% więcej mężczyzn wskazało na poprawę stanu środowiska od momentu akcesji Polski do UE, zaś 14% więcej kobiet uznało, iż stan środowiska naturalnego nie uległ w tym okresie zmianie. Proporcje ocen respondentów w grupach wiekowych 45–55 oraz 60+ układały się podobnie, jak w przypadku hierarchii odpowiedzi wszystkich badanych. Natomiast 45% (n=22) ankietowanych z najmłodszej grupy badanych uznało ex aequo, iż stan środowiska od 2004 roku „raczej się poprawił” lub „nie zmienił się”. Pozostali respondenci – 10% w grupie (n=5) stwierdziło, iż stan środowiska „raczej się pogorszył”.

Podsumowanie

Połowa badanych, niezależnie od płci, krytycznie oceniła skuteczność działań władz lokalnych w zakresie ochrony środowiska. Najwięcej głosów negatywnych oddało blisko trzy czwarte licealistów. Największa odpowiedzialność za ochronę środowiska spoczywa wg badanych na każdym z nas, w dalszej kolejności zaś na organach władzy państwowej i samorządowej oraz na podmiotach gospodarczych. Gradacja ta wydaje się istotna, zwłaszcza gdy uświadomimy sobie, iż decydentami na każdym poziomie administracji krajowej, czy też właścicielami firm, są konkretni ludzie, których indywidualne postawy odzwierciedlają się w podejmowanych przez nich decyzjach o znaczeniu ponadindywidualnym. Ponad połowa badanych podkreślała korzystne zmiany, jakie w zakresie ochrony środowiska nastąpiły w Polsce od momentu przystąpienia do Unii Europejskiej (przekonanych o tym było o 16% więcej mężczyzn niż kobiet). Opinie o pogorszeniu się stanu środowiska od 2004 roku wyraziło 7% badanych.

5.2.4. Przynależność do organizacji ekologicznych

Żadna z osób uczestniczących w badaniach nie należy do organizacji ekologicznej. Można więc stwierdzić, iż badani nie wiążą swojej aktywności na rzecz ochrony przyrody z czynnym uczestnictwem w ruchach ekologicznych, postawę tę tłumaczy m.in. wyrażony przez respondentów niski poziom uznania dla działalności tych podmiotów.

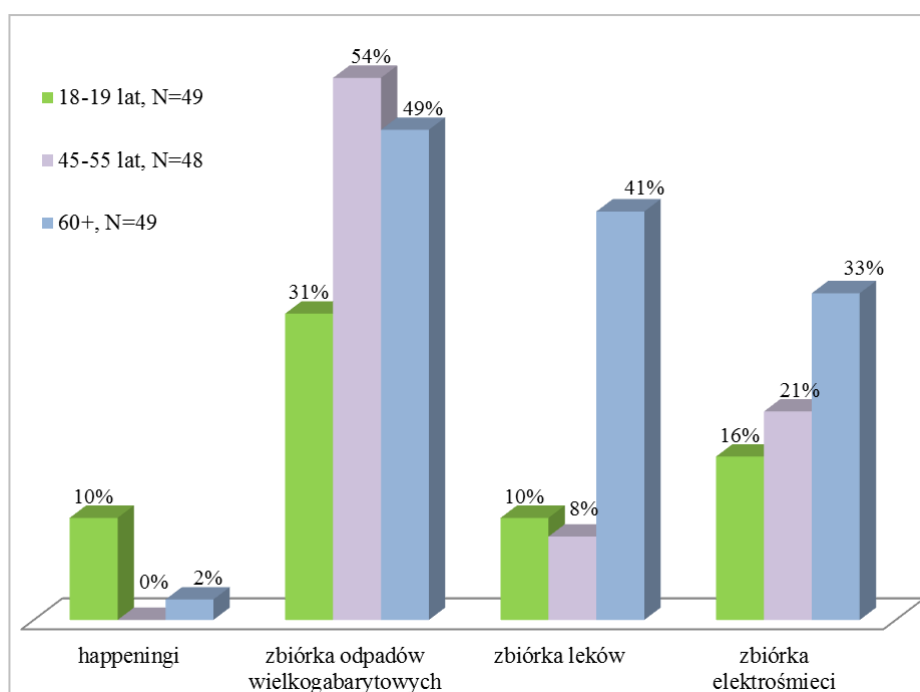
5.2.5. Udział w kampaniach dedykowanych środowisku naturalnemu

32% badanych (n=46) zadeklarowało, iż bierze udział w lokalnych akcjach na rzecz ochrony środowiska. W grupie tej znalazło się 38% mężczyzn (n=21) oraz 27% kobiet (n=25). W poszczególnych grupach wiekowych uczestnictwo w lokalnych inicjatywach na rzecz ochrony środowiska potwierdziło: 43% osób z najmłodszej grupy wiekowej (n=21), 17% osób z grupy wiekowej 45-55 lat (n=8) oraz 35% seniorów (n=17).

Spośród wymienionych w kafeterii pytania: *W jakich lokalnych akcjach na rzecz ochrony środowiska naturalnego brał/a Pani/Pan udział w ciągu ostatnich dwóch lat?* odpowiedzi takich jak: happeningi, zbiórka odpadów wielkogabarytowych, zbiórka leków, zbiórka elektrośmieci, 45% wszystkich badanych (n=65, w tym: 42% mężczyzn, n=23 i 46% kobiet, n=42) przyznało, iż brało udział w zbiórce odpadów wielkogabarytowych, 23% (n=34, w tym: 27% mężczyzn, n=15 i 21% kobiet, n=19) w zbiórce elektrośmieci, 20% (n=29, w tym: 13% mężczyzn, n=7 i 24% kobiet, n=22) w zbiórce leków, 4% (n=6, w tym: 5% mężczyzn, n=3 i 3% kobiet, n=3) w happeningach. Charakterystykę udziału ankietowanych z poszczególnych grup wiekowych w lokalnych akcjach na rzecz środowiska naturalnego przedstawia Wykres 19.

W grupie badanych, którzy zaznaczyli swój udział w przynajmniej jednego typu lokalnej akcji na rzecz środowiska naturalnego znalazły się zarówno osoby, które zadeklarowały, iż biorą udział w lokalnych akcjach na rzecz ochrony środowiska 32% ogółu badanych (n=46/) oraz 51% osób (n=51), które twierdziły, iż nigdy nie brały udziału w lokalnych akcjach na rzecz ochrony środowiska. Wśród tych 51 osób, znalazło się 27% wszystkich mężczyzn (n=15) oraz 40% wszystkich kobiet (n=36), a w podziale na grupy wiekowe: 18% osób (n=9) z najmłodszej grupy respondentów, 44% osób w średnim wieku (n=21) oraz 43% badanych z najstarszej grupy wiekowej (n=21).

Wykres 19 Udział respondentów z poszczególnych grup wiekowych w lokalnych akcjach na rzecz środowiska naturalnego

Znaczna część respondentów (bo aż 45% badanych, n=66) – nie potrafiła udzielić odpowiedzi na temat, czy informacje o kampaniach ekologicznych są przekazywane przez ich organizatorów w sposób ogólnie dostępny. 34% badanych (n=49) stwierdziło, że informacje te nie są ogólnie dostępne, zaś jedynie 21% (n=31) przyznało, że organizatorzy kampanii ekologicznych przekazują informacje o tychże kampaniach w sposób ogólnie dostępny. Podobnego zdania (biorąc pod uwagę hierarchię ocen) byli zarówno mężczyźni, jak i kobiety oraz respondenci w średnim wieku i seniorzy. Najbardziej krytyczne wobec braku powszechnej dostępności do informacji w omawianym zakresie były osoby z najmłodszej grupy badanych – 49% (n=24). Tylko 16% z nich (n=8) stwierdziło, iż kampanie ekologiczne są promowane w wystarczającym stopniu.

W sytuacji, w której ponad co trzeci respondent nie bierze udziału w lokalnych akcjach na rzecz środowiska naturalnego (n=49) lub uczestnicząc w nich nie ma świadomości, iż działa na rzecz ochrony przyrody (n=51), powstaje pytanie, jak najlepiej promować kampanie ekologiczne, by informacje o nich dotarły do jak największej liczby osób.

W rankingu sześciu form promocji akcji ekologicznych badań (mając do dyspozycji pulę 3066 punktów, każda osoba – 21 pkt.) wskazali następującą hierarchię najskuteczniejszych form popularyzacji informacji o eko kampaniach:

1. telewizja – 25 % punktów
2. radio – 18% punktów
3. ex aequo: prasa oraz internet – 17% punktów
4. plakaty, afisze informacyjne – 14% punktów
5. ulotki – 9% punktów

Zarówno w rankingu mężczyzn jak i kobiet na pierwszym miejscu znalazła się telewizja – 25% punktów. Kolejność pozostałych form promocji wyglądała następująco:

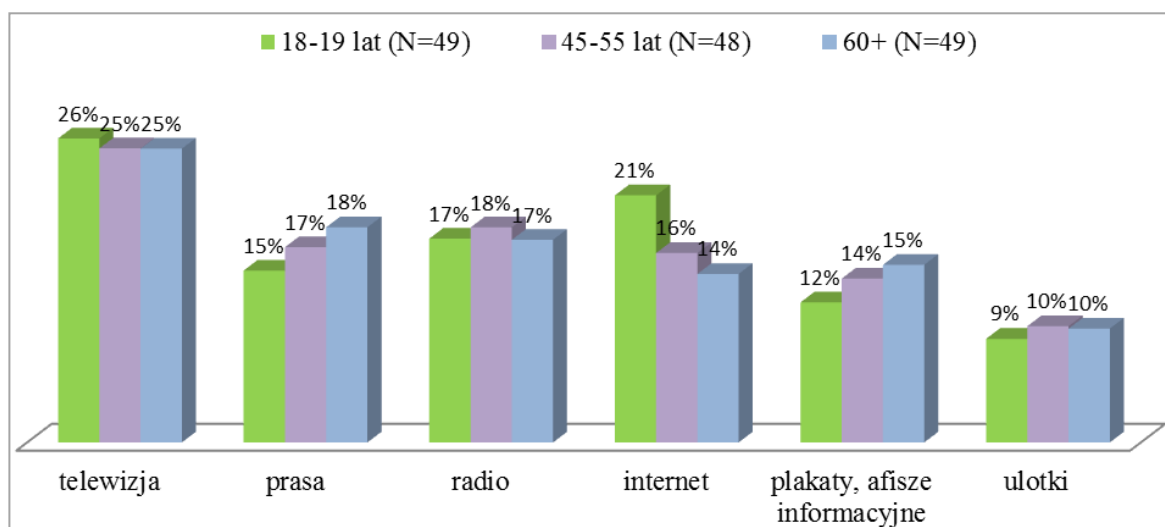
1. u mężczyzn: radio – 19% pkt., internet – 18% pkt., prasa – 15% pkt., plakaty, afisze informacyjne – 13% pkt., ulotki – 10% pkt.;
2. u kobiet: prasa, radio, internet – 17% pkt., plakaty, afisze informacyjne – 14% pkt., ulotki – 9% pkt.

W podziale respondentów na grupy wiekowe na pierwszym miejscu również znalazła się telewizja, na kolejnych zaś:

1. w najmłodszej grupie: internet, radio, prasa, plakaty, afisze informacyjne, ulotki;
2. w grupie wiekowej 45-55: radio, prasa, internet, plakaty, afisze informacyjne, ulotki;
3. w grupie seniorów: prasa, radio, internet, plakaty, afisze informacyjne, ulotki.

Hierarchię najskuteczniejszych form informowania o kampaniach ekologicznych w odniesieniu do poszczególnych grup wiekowych przedstawia Wykres 20.

Wykres 20 Najskuteczniejsze formy informowania o kampaniach ekologicznych wg wieku respondentów.

Podsumowanie

66 % badanych w ciągu ostatnich dwóch lat uczestniczyło w minimum jednej akcji na rzecz ochrony środowiska. Mimo to niemal co 3 mężczyzna i co 4 kobieta biorący udział w badaniu, nie identyfikowali takich akcji jak zbiórki: odpadów wielkogabarytowych, elektrośmieci i leków z działaniami na rzecz ochrony środowiska. Paradoksalnie to ludzie młodzi najlepiej identyfikują cel tego typu inicjatyw, natomiast udział w nich biorą przede wszystkim osoby dojrzałe i seniorzy. Jako najlepsze formy informacji o tych kampaniach badani wymienili w kolejności następujące massmedia: telewizję, radio, internet i prasę, plakaty i afisze oraz ulotki.

VI. Wnioski z badań – podsumowanie

Szczegółowe wnioski z przeprowadzonych badań na temat świadomości ekologicznej mieszkańców Tarnowa zostały przedstawione w Rozdziale V pracy, w podsumowaniu każdego z podrozdziałów, poniżej zostaną przedstawione najważniejsze wynikające z nich konkluzje:

- Co drugi respondent dostrzega pogarszający się stan środowiska naturalnego;
- Stan środowiska naturalnego stanowi dla 84% respondentów poważny problem;
- Kobiety wyrażają większy niepokój o środowisko naturalne niż mężczyźni;
- Seniorzy w porównaniu z dwoma pozostałymi grupami badanych najlepiej oceniają poziom swojej wiedzy o środowisku naturalnym;
- Największe obawy o środowisko naturalne badani łączą z negatywnymi skutkami rozwoju cywilizacyjnego: zanieczyszczeniem wód, gleb i powietrza, ociepleniem klimatu i powiększającą się dziurą ozonową oraz z wycinaniem lasów;
- Najważniejsze priorytety polityki ekologicznej państwa, zdaniem badanych, powinny stanowić: nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje i zakłady, które zanieczyszczają środowisko, międzynarodowa współpraca w rozwiązywaniu problemów zanieczyszczania środowiska, jak również tworzenie obszarów chronionych, takich jak parki czy rezerваты;
- Kobiety w porównaniu z mężczyznami są bardziej przekonane o skuteczności rozwiązywania problemów związanych z ochroną środowiska na poziomie samorządowym;
- Zmiana świadomości ludzi wyrażająca się jako suma indywidualnych postaw oraz działań podejmowanych przez poszczególne osoby stanowi, zdaniem badanych, najważniejszy czynnik poprawy stanu środowiska naturalnego. Zinstytucjonalizowane działania państwa w tym zakresie pełnią drugorzędna rolę;
- Trzy ósme respondentów identyfikuje poprawnie kolory pojemników do segregacji odpadów z rodzajem surowców, które należy do nich wrzucać. Wiedzę w tym zakresie posiada najwięcej osób w wieku 45 – 55 lat;

- Na podstawie najwyższej identyfikacji przez badanych (ponad połowy respondentów) żółtego pojemnika do segregacji odpadów można przypuszczać, iż najczęściej segregują oni plastik oraz metal;
- Seniorzy najczęściej deklarują przestrzeganie oznakowania pojemników podczas segregacji odpadów;
- Co dziesiąty respondent potrafi poprawnie wskazać formy krajobrazowe objęte ochroną przyrody. Wśród tych osób przeważają respondenci w wieku 45-55 lat. Osoby te wykazały się również najlepszą znajomością nazw parków krajobrazowych znajdujących się na terenie regionu tarnowskiego;
- Ponad połowa respondentów uważa, iż organizacje ekologiczne skupiają się w większym stopniu na wywoływaniu szumu medialnego, niż na konkretnych działaniach. Podobnego zdania była większość seniorów i licealistów;
- Greenpeace, Fundacja WWF oraz Liga Ochrony Przyrody to najlepiej znane respondentom organizacje ekologiczne;
- Narzędzia promocyjne oferowane przez telewizję, radio, internet oraz prasę to, zdaniem badanych, najlepsze kanały rozpowszechniania informacji o sposobach ochrony środowiska. Popularne wśród organizatorów kampanii ekologicznych happeningi nie są dla badanych atrakcyjną formą promocji w tym zakresie;
- Trzy czwarte badanych deklaruje podejmowanie świadomych działań na rzecz ochrony przyrody takich jak m.in.: ochrona zieleni, oszczędzanie wody, segregacja śmieci, oszczędzanie energii, noszeni własnej torby na zakupy. W grupie tej znalazło się trzy czwarte badanych kobiet oraz trzy czwarte ankietowanych mężczyzn;
- Występuje wysoka korelacja pomiędzy rodzajem działań świadomie podejmowanych przez badanych na rzecz ochrony środowiska, a presją ekonomiczną, która może wymuszać te zachowania;
- Działania na rzecz ochrony środowiska podejmowane przez seniorów oraz badanych w wieku 45-55 lat mają praktyczny związek z prowadzeniem przez nich gospodarstw domowych, w przypadku licealistów zależność ta występuje w znacznie mniejszym stopniu;

- Wskazywane najczęściej przez najmłodszą grupę badanych działania na rzecz ochrony środowiska, takie jak jazda rowerem czy korzystanie z komunikacji miejskiej, stanowią bardziej wyraz stylu życia i możliwości finansowych niż bezinteresownej troski o przyrodę;
- Odpady segreguje trzy czwarte respondentów, w okolicy których miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji. W grupie tej znacząco przeważają respondenci w wieku 45-55 lat oraz seniorzy;
- 75% respondentów jest przekonanych, iż podejmowanie indywidualnych działań na rzecz ochrony środowiska ma duże znaczenie dla ochrony przyrody, stanowisko to jest bliższe kobietom;
- Brak wiary w skuteczność własnych działań, brak motywacji i zainteresowania problemami środowiska oraz trwanie w przekonaniu, iż „inni też nic nie robią” to według badanych najczęstsze przyczyny niepodejmowania prośrodowiskowych działań;
- Najważniejsze motywy skłaniające badanych do podejmowania aktywności na rzecz środowiska stanowi troska o zdrowie własne i rodziny oraz o przyszłe pokolenia. Odwoływanie się do osobistych przekonań i systemu wartości jednostek jest w tym aspekcie istotne, jednak nie przekłada się bezpośrednio na podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska;
- Respondenci krytycznie oceniają skuteczność działania władz lokalnych w swoim miejscu zamieszkania w obszarze ochrony środowiska;
- Największa odpowiedzialność za ochronę środowiska w opinii badanych spoczywa na każdym człowieku;
- Ponad połowa badanych zauważa pozytywne zmiany, jakie nastąpiły w zakresie poprawy stanu środowiska od momentu przystąpienia Polski w 2004 roku do Unii Europejskiej;
- Żadna z osób biorących udział w badaniach nie należy do organizacji ekologicznej;
- Blisko 70% badanych w ciągu ostatnich dwóch lat brała udział w co najmniej jednej akcji na rzecz ochrony środowiska m.in. w zbiórce odpadów wielkogabarytowych,

elektrośmieci i leków. Aktywność w tym obszarze charakteryzuje przede wszystkim seniorów i dojrzałych respondentów;

- Jako najskuteczniejsze formy promowania kampanii i akcji na rzecz ochrony przyrody badani wymienili następujące massmedia: telewizję, radio, internet oraz wiadomości prasowe.

Badania w zakresie oceny wiedzy respondentów na temat środowiska naturalnego i czynników prowadzących do jego degradacji wskazują, iż we wszystkich kategoriach wiekowych, przy uwzględnieniu również podziału respondentów na płeć, problem ochrony środowiska jest dostrzegany i uważany za ważny. Respondenci zdają sobie sprawę, iż zły stan środowiska naturalnego będący następstwem jego degradacji w wyniku ekspansji cywilizacyjnej człowieka, posiada wymierny wpływ na jakość ludzkiego życia. Nie można nie zauważyć, iż ponad połowa z nich dostrzega także pogarszanie się stanu środowiska naturalnego. Większa wrażliwość najstarszej i średniej grupy respondentów w tym względzie, może być następstwem dłuższej perspektywy czasowej wynikającej z ich wieku, w jakiej mogą umiejscowić ten negatywny proces. Łączenie największych obaw o środowisko naturalne z takimi konsekwencjami rozwoju cywilizacyjnego jak zanieczyszczanie wód, gleby i powietrza wskazuje na raczej standardowe oraz lokalne rozumienie tych zagrożeń przez osoby objęte ankietą.

Badania ujawniają ponadto różnice zarówno w sposobie nabywania wiedzy na temat stanu i ochrony środowiska naturalnego, jak i praktykowania działań zmierzających do poprawy istniejącego stanu rzeczy. Różnice te odpowiadają charakterystyce społecznej respondentów ze względu na pełnione przez nich funkcje, doświadczenie życiowe, nabyte kompetencje itp. Ujawniają, iż osoby dojrzałe i starsze kształtują swój obraz świata, w którym umieszczają także problem środowiska naturalnego, według innych stereotypów, niż osoby najmłodsze. Fakt ten staje się szczególnie czytelny za sprawą analizy odpowiedzi na pytanie dotyczące głównych źródeł nabywania wiedzy na temat środowiska naturalnego. Im młodszy respondent, tym większe znaczenie w tym procesie odgrywa internet. Prawidłowość ta w połączeniu z innymi danymi, odnoszącymi się np. do praktyki segregacji odpadów, wskazuje, iż dla młodszych problem ochrony środowiska jest bardziej wirtualny, dla starszych zaś bardziej praktyczny. Nawet jeżeli zatem osoby starsze posiadają mniejszą wiedzę w tym zakresie, okazują się skuteczniejsze w działaniu. Należy jednak przypuszczać, iż wraz z wchodzeniem osób młodszych w nowe role społeczne, będzie również rosła ich realna odpowiedzialność w zakresie ochrony środowiska. Nabyta wcześniej przez tę grupę

wiekową badanych wiedza, stanowić zaś będzie dodatkowe wzmocnienie postaw proekologicznych.

W zakresie wiedzy wyniki przeprowadzonych badań wskazały zatem, iż zdaniem większości respondentów, stan środowiska naturalnego jest zły i ulega pogorszeniu. Przekonania tego typu należy jednak uznać za powszechne, a nawet silnie wpojone w ramach procesów związanych z socjalizacją. O stopniu interioryzacji wiedzy na temat konsekwencji związanych z tym stanem rzeczy świadczyć może natomiast jej spójność z konkretnymi zachowaniami. W wypadku pojawienia się takiej spójności można też przyjąć, iż występuje zjawisko, które w prezentowanej pracy, zostało określone jako poczucie odpowiedzialności za stan środowiska naturalnego. Zadanie „zmierzenia” wspomnianego poczucia odpowiedzialności wskazanych grup respondentów wymaga określenia metodologii tego pomiaru. W prezentowanej pracy przyjął, iż z natury subiektywne wewnętrzne nastawienia dotyczące stanu środowiska naturalnego można poddać obiektywizacji wskazując na korespondujące z nimi zachowania takie jak: przekonania, oceny postaw własnych i innych, konkretne działania.

Przedstawiony materiał badawczy wskazuje, iż w przypadku uczestniczących w badaniach mieszkańców Tarnowa możemy mówić o stosunkowo wysokim poczuciu takiej odpowiedzialności. Przeanalizowane wyniki świadczą ponadto, iż występuje efekt synergii pomiędzy poziomem wiedzy wyróżnionych grup wiekowych z poczuciem odpowiedzialności ich przedstawicieli za stan środowiska naturalnego. Oznacza to, iż poczucie to rośnie wraz z wiekiem badanych. Fakt, iż seniorzy włączają się w większym stopniu w kampanie na rzecz środowiska naturalnego, niż osoby z najmłodszej grupy badawczej, może wskazywać, iż wspomniane „poczucie odpowiedzialności” uzyskuje adekwatne przełożenie na efekty zewnętrzne. Dostrzegalny jest jednak również dysonans pomiędzy poziomem wiedzy tych respondentów, a deklarowanymi przez nich postawami proekologicznymi. W przypadku m.in. łączenia kolorów pojemników do segregacji odpadów z właściwymi surowcami, które należy do nich wrzucać seniorzy, mimo iż najczęściej podkreślali, iż segregują odpady oraz to, iż zawsze przestrzegają oznakowania pojemników podczas segregacji, najrzadziej kojarzyli poprawnie kolory pojemników z surowcami. W tym względzie mamy do czynienia z subiektywizacją oceny własnych działań, albo, co wydaje się bardziej przekonujące, z niższą dyspozycyjnością poznawczą tych osób związaną z wiekiem. Ten drugi argument pozwala więc na postawienie ogólnego wniosku z przeprowadzonych badań, iż to właśnie respondenci z grupy 60+ odznaczają się najwyższą troską ekologiczną wyrażającą się zaangażowaniem w utrzymanie i poprawę stanu lokalnego i globalnego środowiska naturalnego. Badania w zakresie poczucia odpowiedzialności wskazanych grup wiekowych

wzmacniają również nadzieję, iż respondenci z najmłodszej grupy będą w przyszłości bardziej otwarci na nowe niestereotypowe formy ochrony środowiska przy równocześnie ich mocnym uznaniu dla takich działań tradycyjnych jak: nieniszczenie zieleni, niewycinanie drzew oraz noszenie własnych torb na zakupy. Zwłaszcza, że prawdopodobieństwo naśladowania przez nich zaangażowanych ekologicznie postaw seniorów i osób dojrzałych jest wysoce prawdopodobne.

Funkcjonowanie w społeczeństwie informacyjnym sprawia, iż liczba codziennych bitów docierających do nas wiadomości przekracza nasze zdolności percepcyjne. Mechanizm selekcji stosowanej przez nasze mózgi polega m.in. na tym, iż uświadamiając sobie szereg danych, w praktyce często je ignorujemy. Przeprowadzone badania wyraźnie potwierdzają taki stan rzeczy w zakresie działań związanych z ochroną środowiska naturalnego. Poddane analizie odpowiedzi respondentów wskazały rozdźwięk pomiędzy wiedzą na temat stopnia zagrożenia, jakie niesie degradacja środowiska naturalnego, a podejmowaniem działań na rzecz jego ochrony. Zgodnie ze stanem współczesnej wiedzy na temat znaczącej roli czynników emocjonalnych w podejmowaniu decyzji i wspomaganiu czynności poznawczych¹⁵¹, dobra znajomość problematyki ekologicznej przekłada się na postawy proekologiczne, gdy jest wzmocniona emocjonalnie. Chodzi w tym wypadku np. o takie stany emocjonalne jak troska o zdrowie najbliższych, poczucie zagrożenia, lęk o los przyszłych pokoleń. Potwierdzeniem tej prawidłowości pozostaje również fakt, iż pogłębiona wiedza na temat środowiska naturalnego, nie stanowi wystarczającego impulsu do podjęcia działań mających na celu poprawę jego stanu. W przekonaniu samych respondentów ważniejsze okazują się bowiem w tym względzie motywatory zewnętrzne m.in. kary finansowe za zanieczyszczanie środowiska naturalnego, wymuszające postawy proekologiczne.

Wszelkie formy edukacji ekologicznej związane z kształtowaniem świadomości ekologicznej powinny zatem uwzględniać tę prawidłowość w procesie projektowania i realizacji programów kształcenia i wychowania. Nadal należy także szukać atrakcyjnych form przekazu wiedzy na temat środowiska naturalnego. Przeprowadzone badania wskazały bowiem, iż czynnikiem mającym największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego, pozostaje zmiana świadomości ludzi. Jeżeli świadomość tę rozumiemy jako zintegrowaną sumę wzajemnie się warunkujących stanów intelektualnych i emocjonalnych, troska o ogólny poziom wiedzy w tym zakresie nie może zostać zaniedbana. Powyższy wniosek potwierdzają kolejne wyniki badań dotyczące rankingu najważniejszych form

---

¹⁵¹ P. Salovey, *Inteligentnie o emocjach*, Charaktery nr 5 (184), Maj 2012, s. 49.

promocji ochrony środowiska. Dopuszczalna wydaje się bowiem ich interpretacja, w której fakt, iż respondenci dostrzegają szczególną rolę telewizji, radia, internetu i prasy w promowaniu postaw proekologicznych, a nie spektakularnych eventów, świadczy o potrzebie większego zrozumienia i pogłębienia problematyki związanej z ochroną środowiska. Należy również podkreślić stosunkowo niską ocenę przez respondentów działalności organizacji ekologicznych. Łącznie krytycznie oceniło je ponad połowa z nich, w tym jednak blisko 75% licealistów i 65% seniorów. W wyniku tym można doszukiwać się takich preferencji badanych jak np. niechęć do zrzeszania się, czy też ich przekonań, iż tego typu organizacje są często koniunkturalne, zaangażowane politycznie i ostatecznie ochrona środowiska przestaje być dla ich członków celem samym w sobie. Krytyczna ocena organizacji ekologicznej w przedstawionym kontekście poznawczym, ponownie może wskazywać, iż zdaniem respondentów swoją wagę mają działania na rzecz poprawy stanu środowiska naturalnego, które są poparte konkretną wiedzą i realnymi możliwościami danych społeczeństw na poziomie lokalnym i globalnym.

Reasumując znaczące różnice wśród respondentów, którzy wzięli udział w ankiecie w zakresie wiedzy na temat środowiska naturalnego i czynników prowadzących do jego degradacji, jak i poczucia odpowiedzialności za jego stan, nie przebiegają wzdłuż podziałów związanych z ich płcią, wykształceniem, czy ogólną wiedzą. Ważna okazała się natomiast zmienna wiekowa respondentów. Badania wskazały bowiem, iż najbardziej zaangażowanymi grupami, o stosunkowo wysokim stopniu wiedzy na temat środowiska naturalnego, jak i wysokim poczuciu odpowiedzialności za jego stan, są seniorzy oraz osoby w wieku 45-55 lat. Fakt ten ma fundamentalne znaczenie ze względu na dostosowanie w przyszłości odmiennej oferty edukacyjnej związanej z problematyką ekologiczną do osób z różnych grup wiekowych. Programowanie podobnych działań edukacyjnych winno także uwzględniać, iż w szerszej skali społecznej, mogą występować podobne stereotypy, jak wśród biorących udział w omawianej ankiecie, związane z brakiem wiary w skuteczność własnych działań, brakiem motywacji do podejmowania takich działań, trudnościami ze zmianą nawyków, czy w końcu zniechęceniem wynikającym z obojętności na stan środowiska naturalnego innych ludzi. Wydaje się również, iż należy w większym stopniu uświadamiać wszystkim, niezależnie od wieku, iż każda forma aktywności proekologicznej przekłada się nie tylko na stan lokalnego środowiska naturalnego, lecz suma takich pojedynczych działań decyduje o stanie globalnym naszego ekosystemu. Przeprowadzone badania wskazują na wyraźną lokalną perspektywę postrzegania problematyki ekologicznej przez przedstawicieli wszystkich grup badanych.

Podsumowując wyniki niniejszej pracy należy mieć również na uwadze, iż grupa respondentów biorących udział w badaniach nie była reprezentatywna w stosunku do całej populacji tamowian. O ile na podstawie wyników badań i ich analizy można dokonywać uogólnień w odniesieniu do poziomu świadomości ekologicznej licealistów, o tyle w przypadku osób w średnim wieku i seniorów, wyniki te pozwalają wnioskować o poziomie wiedzy i poczucia odpowiedzialności za stan środowiska naturalnego jedynie w odniesieniu do osób spełniających kryteria socjodemograficzne badanych. Biorące udział w badaniach osoby w wieku 45-55 lat są aktywne zawodowo, posiadają średnie lub wyższe wykształcenie, pracują w przedsiębiorstwach o stabilnej sytuacji rynkowej i stosunkowo wysokim wskaźniku średnich wynagrodzeń, co znacząco determinuje ich postawy społeczne, także zainteresowanie problemami środowiska. Z kolei badani seniorzy rekrutują się spośród słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Z faktu tego należy wnioskować, iż osoby te są aktywne, mimo zaawansowanego wieku nadal rozwijają się i zdobywają wiedzę, czynnie uczestniczą w życiu społecznym oraz angażują się w relacje towarzyskie, podejmując nowe wyzwania i role społeczne, co wyróżnia je na tle innych osób w tym przedziale wiekowym

Problematyka świadomości ekologicznej wymaga dalszej analizy i prowadzenia badań wykorzystujących nie tylko ilościowe metody badawcze. Wydaje się bowiem słuszne, iż aby w szerszym wymiarze poznać specyfikę kształtowania się świadomości, w tym przypadku ekologicznej, należy pogłębić poznanie indywidualnych przekonań i doświadczeń respondentów, korzystając z metod poznawczych przewidzianych dla badań jakościowych. Podejmowanie aktywności badawczej w tym obszarze oraz, w oparciu o jej wyniki, projektowanie i organizacja formalnych i nieformalnych procesów edukacyjnych ze szczególnym wykorzystaniem angażujących emocje aktywnych metod edukacji, stanowią przestrzeń dla kształtowania społeczeństwa opartego na filarach idei zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia

Akinczic I.I., Zajmista G., *Edukacja ekologiczna i „zielony świat”*, w: Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku, J. Dębowski (red.).

Aleksander T., *Andragogika*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – BIP, Radom – Kraków 2009.

Badania świadomości ekologicznej Polaków, Raport dla Bayer Sp. z o.o., Październik 2005, http://www.eduskrypt.pl/ebookswiadomosc_ekologiczna_polakow__wyniki_badan_przeprowadzonych_przez_gfk_polonia_we_wspolpracy_z_firma_bayer-487.html, 2011-05-25, s. 5-12.

Batorczyk A., *Jaka będzie edukacja dla zrównoważonego rozwoju w polskiej szkole?*, dodatek do „Aury” 2008, nr 12.

Batorczyk A., *Włączanie uczniów w podejmowanie decyzji – skuteczna edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, „Aura” 2010, nr 2.

Blackburn S., *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1997.

Bobryk J., *Świadomość człowieka w epoce mediów elektronicznych*, Polskie Towarzystwo Semiotyczne, Warszawa 2004.

Bożek G., *Jesteśmy z jednej ziemi. Wychowanie i edukacja ekologiczna dzieci i młodzieży*, Stowarzyszenie Kultury Alternatywnej „Kaktus”, Wydanie I, Krosno 1998.

Cairns-Smith A.G., *Ewolucja umysłu. O naturze i pochodzeniu świadomości*, Amber, Warszawa 1998.

Chodór – Gwóźdź M., Madetko M., *Szkolny Program Ekologiczny dla I i II etapu edukacji*, MAC Edukacja S.A., Kielce 2001.

Chodór – Gwóźdź M., Madetko M., *Szkolny Program Ekologiczny dla I i II etapu edukacji*, MAC Edukacja S.A., Kielce 2001.

Cichy D., Pałyga E.J. (red.), *Edukacja ekologiczna w Polsce, Autonomiczny Komitet Ekspertów Ekologicznych*, Warszawa 1995.

Cichy D., *Pierwsze doświadczenia szkół ekologicznych*, w: Edukacja ekologiczna w Polsce, D. Cichy, E.J. Pałyga (red.), Autonomiczny Komitet Ekspertów Ekologicznych, Warszawa 1995.

Coraz lepiej z ekologią, <http://www.pbsdga..pl/x.php?x=973/Coraz-lepiej-z-ekologia.html>, 2011-05-09.

Crick F., *Zdumiewająca hipoteza czyli nauka w poszukiwaniu duszy*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997.

Cyrzan H., *O czym mówimy, gdy mówimy o ekologii, czyli o roli języka w kształtowaniu obrazu świata*, w: Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku, J. Dębowski (red.).

- Czy nadszedł czas na budowę spalarni odpadów?*, wywiad zredagowany przez E. Garścia, „Aura” 2007, nr 11.
- Damasio A.R., *Błąd Kartezjusza. Emocje, rozum i ludzki mózg*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1999.
- Dębowski J. (red), *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku – materiały VI Olsztyńskiego Sympozjum Ekologicznego Olsztyn – Giżycko 8-10 września 2000*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2001.
- Dębowski J., *Świadomość. Poznanie. Naoczność poznania*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.
- Dołęga J.M., *Ekofilozofia – nauka XXI wieku*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, vo. 1, no. 1.
- Domańska K., *Metafora komputerowa w psychologii poznawczej*, w: *Psychologia i poznanie*, M. Majerska, T. Tyszka (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Duch W., *Neurokognitywna teoria świadomości*, w: *Subiektywność a świadomość*, Studia z kognitywistyki i filozofii umysłu, 1/2003, W. Dziarnowska, A. Klawiter (red.), Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, Borys T. red., Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2006.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, t. 1.
- Gabora L., *Mikrotubule, anestetyki i świadomość kwantowa: wywiad ze S. Hameroffem*, Zagadnienia Filozoficzne w Nauce XXVIII/XXIX, Ośrodek Badań Interdyscyplinarnych, Kraków 2001.
- Gliński P., *Świadomość ekologiczna społeczeństwa polskiego – dotychczasowe wyniki badań*, „Kultura i społeczeństwo” 1988, nr 3.
- Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina of Poznań, Poznań 1997.
- Grodzińska – Jurczak M., Kruczek M., Palmer J.A., Stompór M., *Świadomość ekologiczna dzieci*, „Wychowanie w przedszkolu” 2002, nr 4.
- Hetmański M., *Umysł a maszyny. Krytyka obliczeniowej teorii umysłu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000.
- Hłobił A., *Teoria i praktyka edukacji ekologicznej na rzecz zrównoważonego rozwoju*, „Problemy Ekorozwoju” 2010, vol. 5, No 2.
- Hull Z., *Problemy filozofii ekologii*, w: *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, A. Papuziński (red.), Bydgoszcz 1999.
- Hull Z., *Świadomość ekologiczna (II)*, „Aura” 1984, nr 11.

- Juszczak S., *Transformująca się rzeczywistość edukacyjna w Polsce u progu XXI wieku*, w: *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia. Materiały pokonferencyjne*, A. Nalaskowski, K. Rubacha (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
- Kafel K., *W gąszczu definicji zrównoważonego rozwoju*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, www.ekoedu.uw.edu.pl/download/wyklady/2007/KKafel.doc, 2011-10-07.
- Kalinowska A., Batorczyk A., *Dekada ONZ edukacji dla zrównoważonego rozwoju (2005-2014) i edukacja o bioróżnorodności ekologicznej*, dodatek do „Aury” 2010, nr 9.
- Kalinowska A., *Ekologia wybór przyszłości*, Editions Spotkania, Warszawa 1993.
- Kalinowska A., Skolimowski H., Simonides E., Walaszczak K., *Od edukacji do świadomości ekologicznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483.
- Kryk B., *Etyka środowiskowa a potrzeby ekologiczne konsumentów*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Nr 405 (Prace Katedry Mikroekonomii nr 10), 2005.
- LeDoux J., *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*, Media Rodzina, Poznań 2000.
- Łaptos J., Prażuch W., Pytlarz A., *Historia Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Albatros, Kraków 2003.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000.
- Macphail M., *Ewolucja świadomości*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2002.
- Nagel T., *Świadomość a obiektywna rzeczywistość*, „ZNAK” 2006, nr 2.
- Nakonieczna B., *Koncepcja świadomości ekologicznej w aspekcie zdrowotnym*, w: *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, J. Dębowski (red.).
- Nęcka E., Sowa J., *Człowiek – umysł – maszyna. Rozmowy o twórczości i inteligencji*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2005.
- Papuziński A., *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, vol. 1, No 2.
- Papuziński A., *Kulturowe determinanty świadomości nieekologicznej a edukacja ekologiczna*, w: *Edukacja ekologiczna w Polsce*, D. Cichy, E.J. Pałyga (red.), Autonomiczny Komitet Ekspertów Ekologicznych, Warszawa 1995.
- Papuziński A., *Polska strategia edukacji ekologicznej w świecie doświadczeń edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w Niemczech*, w: *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, T. Borys (red.), Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2006.

- Papuziński A., *Racjonalność w świetle ekofilozofii: kwestia obiektywnej racjonalności ekologicznej*, w: Człowiek wobec wyzwań racjonalności, A. Kiepas (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- Papuziński A., *Świadomość ekologiczna w świetle teorii i praktyki. (Zarys politycznego modelu świadomości ekologicznej)*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, vol.1, No 1.
- Penrose R., *Makroświat, mikroświat i ludzki umysł*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997.
- Piątek Z., *Czy społeczeństwo „opętane ekologią” stanowi zagrożenie ludzkiej wolności i demokracji?*, „Problemy Ekorozwoju” 2001, vol. 6, No 1.
- Piątek Z., *Przyrodnicze i społeczno-historyczne warunki równoważenia ładów ludzkiego świata*, „Problemy Ekorozwoju” 2007, vol. 2, No 2.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Pinker S., *Tabula rasa. Spory o naturę ludzką*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Piontek B., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, PWN, Warszawa 2002.
- Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r.*, red. naukowa A. Bołtromiuk, Instytut na rzecz Ekorozwoju, www.ineisd.org.pl/lang/pl/page/raporty/id/40/, 2011-05-26, s. 1-29.
- Polityka ekologiczna Państwa na lata 2003-2006 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2007-2010*, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/36383d1a880bbc0b65d0a1c501571e73.pdf, 2011-05-26.
- Polityka ekologiczna Państwa na lata 2009-2012 z perspektywą do roku 2016*, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_11/8183a2c86f4d7e2cdf8c3572bdba0bc6.pdf, 2011-05-26.
- Poprzez edukację do Zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, http://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/97b75873145cdf7e7695ed9573147c78.pdf, 2011-05-26.
- Putnam H., *Z dziejów umysłu*, „ZNAK” 2006, nr 2.
- Rosa R., *Edukacja ekologiczna a filozofia i edukacja do bezpieczeństwa*, w: Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku, J. Dębowski (red.).
- Russocka – Stoch J. (red), *Zielone lekcje. Pomocnicze materiały dydaktyczne*, Polskie Towarzystwo Ekonomiki Gospodarstwa Domowego, Warszawa 1996.
- Salovey P., *Inteligentnie o emocjach*, Charaktery 2012, nr 5 (184).

Sarosiek J., Ciszewska H., Morawski S. (red.), *Edukacja Ekologiczna – Środowiskowa. Formy programowe w kształceniu ogólnym*, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska Krajowe Centrum Edukacji Ekologicznej, Warszawa 1994.

Sebesta A., *Konsumeryczny a ekofilozoficzny model człowieka XXI wieku*, w: *Etyka wobec problemów współczesnego świata*, H. Promieńska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.

Sitek J., Żurek M., Oparcik W., *Kształcenie formalne, nieformalne i incydentalne – przykłady wybranych państwa Unii Europejskiej*, „Edukacja ustawiczna dorosłych” 2005, nr 4.

Skolimowski H., *Medytacje o prawdziwych wartościach człowieka, który poszukuje sensu życia*, Wrocławska Oficyna Wydawnicza „Astrum”, Wydanie II, Wrocław 1991.

Skolimowski H., *Od Etyki Nikomachejskiej do etyki globalnej w: Idea etyczności globalnej*, J. Sekuła (red.), Wydawnictwo Seculum, Siedlce 1999.

Skolimowski H., *Technika a przeznaczenie człowieka*, Wydawnictwo Ethos, Warszawa 1995.

Skorny Z., *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984.

Sobczyk W., *Edukacja ekologiczna i prozdrowotna*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.

Sprawozdanie z działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy Małopolskiej Wyższej Szkole Ekonomicznej w za rok akademicki 2010/2011, czerwiec 2011 r.

Sprawozdanie z realizacji "Planu Gospodarki Odpadami dla Miasta Tarnowa na lata 2009 - 2012 z uwzględnieniem lat 2013 - 2016" za okres od 1 stycznia 2009 roku do 31 grudnia 2010 roku, <http://www.tarnow.pl/index.php/pol/Miasto/Mieszkanicy/Ekologia/Plan-gospodarki-odpadami-dla-miasta-Tarnowa>, 2012-01-12.

Stanisław Wiąckowski, *Ekologia ogólna*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 1998.

Sternberg R.J., *Psychologia poznawcza*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2001.

Stolarczyk H., *Jak sprawdzić rezultaty nieformalnej edukacji? – Zagraniczne inspiracje*, „Edukacja Dorosłych” 2003, nr 3.

Środowisko a zdrowie – badania sondażowe, red. Jarosz W., Bról J., Jarzębska B., Nowińska Z., *Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych*, Katowice, http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:nNy2ETT_lAkJ:www.ietu.katowice.pl/wpr/Dokumenty/Konferencje/Legnica/Legnica_streszczenie_1.doc+%C5%9Brodowisko+a+zdrowie+badania+sonda%C5%BCowe&hl=pl&gl=pl&pid=bl&srcid=ADGEESjnNkjHCaV9j9EJHMFfX_QVknjNaDovG8gUOBa9epCBeckoWmxlJ4rRz-ViJ9RuvUk9EvMIMTaNrft4uJ0O5ounHtNxXHGMpbl7aHXVVyXRUGwiOh38utY_xOQ_bDd75B93cPke&sig=AHIEtbRM9JFgfssdgT9erW5JqpyQ1MS2kw, 2011-05-26, s. 10-11.

Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój – raport z badań 2009 r., red. A. Bołtromiuk, Instytut na rzecz Ekorozwoju, www.ine-isd.org.pl/lang/pl/page/raporty/id/40/, 2011-05-26, s. 3-12.

Tereszkiewicz M., *Finansowanie z funduszy celowych projektów organizacji pozarządowych*, dodatek do „Aury” 2009, nr 11.

Tomczyk – Tołkacz J. (red.), *Jakość życia w perspektywie nauk humanistycznych, ekonomicznych i ekologii*, Katedra Zarządzania Jakością i Środowiskiem Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Jelenia Góra 2003.

Tuszyńska L., *Edukacja ekologiczna dla nauczycieli i studentów*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie, Warszawa 2006.

Tyburski W., *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej*, „Problemy Ekorozwoju” 2006, vol. 1, No 1.

Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz. U. 2001 nr 62 poz. 627.

Veit B., Wolfram Ch., *Książka o odpadach*, Polski Klub Ekologiczny, Kraków 1995.

Wasyluk P., *Zagrożenia ekofilozofii (Aspekt edukacyjny)*, w: *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, J. Dębowski (red.).

Weiner J., *Ekologia, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój – pojęcia, idee, znaczenia*, w: *Ekologiczne wyzwania na progu XXI wieku*, G. Węglarczyk (red.), Wydawnictwo MCDN, Kraków 2003.

Węglarczyk G. (red.), *Ekologiczne wyzwania u progu XXI wieku*, Wydawnictwo MCDN, Kraków 2003.

Więckowski R., *Edukacja Ekologiczna*, „Życie Szkoły” 1997, nr 2.

Więckowski S.K., *Zagrożenia XXI wieku wyzwaniem dla edukacji ekologicznej*, w: *Edukacja ekologiczna wobec wyzwań XXI wieku*, J. Dębowski (red.).

Wilson E.O., *Konsiliencja. Jedność wiedzy*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002.

Wolański N., *Ekologia człowieka. Podstawy ochrony środowiska i zdrowia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Wolter E., *Historyczne aspekty edukacji ekologicznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2006.

Wróbel A., *W Poszukiwaniu integracyjnych mechanizmów działania mózgu*, w: *Mózg a zachowanie*, T. Górski, A. Grabowska, J. Zagrodzka (red.), PWN, Warszawa 1997.

Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Żbik M., *Program edukacji dla rozwoju zrównoważonego uczniów gimnazjum „Nasze środowisko przyrodnicze”*, dodatek do „Aury” 2010, nr 2.

Żegleń U., *Filozofia umysłu. Dyskusja z naturalistycznymi koncepcjami umysłu*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.

Aneks

Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo!

Jestem studentką Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przeprowadzam badania dotyczące świadomości ekologicznej. Badania są anonimowe, a ich wyniki wykorzystane zostaną wyłącznie w celach naukowych.

Wypełnienie ankiety zajmuje około 15 minut. Proszę Państwa o szczerą odpowiedź.

Dziękuję Państwu za czas przeznaczony na udział w badaniu!

Magdalena Drobot

I. ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA

1. Jak ocenia Pani/ Pan stan środowiska naturalnego?
  - a. bardzo dobry
  - b. raczej dobry
  - c. raczej zły
  - d. bardzo zły
  - e. nie mam zdania

2. Na ile poważnym problemem jest w chwili obecnej Pani/Pana zdaniem stan środowiska naturalnego?
  - a. bardzo dużym
  - b. dużym
  - c. niewielkim
  - d. stan środowiska naturalnego nie stanowi obecnie poważnego problemu
  - e. trudno powiedzieć

3. Z jakimi zjawiskami zagrażającymi środowisku naturalnemu wiąże Pani/Pan największe obawy? Można wskazać **nie więcej niż 2 odpowiedzi**.
  - a. zanieczyszczanie wód i powietrza
  - b. zanikanie ekosystemów (zanik naturalnych siedlisk, gatunków zwierząt i roślin)
  - c. wycinanie lasów
  - d. nadmierna eksploatacja złóż surowców mineralnych
  - e. uprawa roślin modyfikowanych genetycznie
  - f. inne, jakie?

.....

.....

.....

4. Co według Pani/Pana stanowi dziś największe zagrożenie dla środowiska naturalnego? Spośród niżej wymienionych proszę wybrać **trzy najważniejsze czynniki**, a następnie uszeregować je według stopnia ważności przypisując im w tabeli liczby od 1 do 3, gdzie 1 oznacza czynnik najważniejszy, a 3 czynnik najmniej ważny.

a.	ocieplenie klimatu i powiększająca się dziura ozonowa	
b.	wycinanie lasów	
c.	zanieczyszczenie powietrza, wody i gleb	
d.	wyczerpanie się surowców naturalnych	
e.	kwaśne deszcze	
f.	rozwój przemysłu	
g.	katastrofy ekologiczne np. wypadki tankowców, wybuchy reaktorów jądrowych	
h.	pożary lasów i łąk	
i.	uprawa roślin modyfikowanych genetycznie	

5. Jakie są według Pani/ Pana najważniejsze zasady polityki ekologicznej państwa w zakresie ochrony środowiska? Proszę zaznaczyć **dwie najważniejsze**.
- tworzenie obszarów chronionych: parków, rezerwatów
  - tworzenie prawnych możliwości umożliwiających działalność organizacjom pozarządowym i innym grupom społecznym w szeroko rozumianej ochronie środowiska
  - nakładanie kar finansowych na osoby, instytucje, zakłady które zanieczyszczają środowisko
  - rozszerzenie kompetencji władz lokalnych w zakresie ochrony środowiska
  - międzynarodowa współpraca w rozwiązywaniu problemów zanieczyszczeń
6. Co może mieć największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego? Spośród niżej wymienionych proszę wybrać **trzy najważniejsze czynniki**, a następnie uszeregować je według stopnia ważności przypisując im w tabeli liczby od 1 do 3, gdzie 1 oznacza czynnik najważniejszy, a 3 czynnik najmniej ważny.

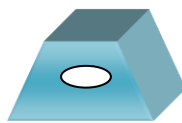
a.	zmiana świadomości ludzi	
b.	działania ekologiczne państwa np. oczyszczanie rzek i jezior, pozyskiwanie surowców wtórnych	
c.	egzekwowanie przez państwo prawa ochrony środowiska	
d.	zaostrenie przepisów dotyczących ochrony środowiska	
e.	poprawa sytuacji finansowej ludności	
f.	aktywność władz lokalnych	

7. Proszę zaznaczyć, które z wymienionych poniżej form krajobrazowych objęte są ochroną przyrody?
- parki narodowe
  - rezerваты przyrody
  - parki krajobrazowe
  - Obszary Natura 2000
  - pomniki przyrody
  - użytki ekologiczne
  - zespoły przyrodniczo – krajobrazowe

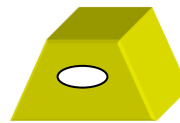
8. Proszę przyporządkować strzałkami rodzaje odpadów odpowiadające kolorom koszy, do których należy je wrzucać.

a. papier

b. plastik, metal

c. szkło

9. Proszę wymienić znane Pani/ Panu organizacje ekologiczne

.....
 .....

10. Jakie są dla Pani/Pana główne źródła informacji o stanie środowiska naturalnego? Można zaznaczyć kilka odpowiedzi.

- a. programy TV
- b. artykuły prasowe
- c. audycje radiowe
- d. filmy edukacyjne
- e. ulotki
- f. broszury informacyjne
- g. plakaty
- h. internet
- i. konferencje, szkolenia
- j. happeningi

11. W jaki sposób najlepiej promować ochronę środowiska? Spośród niżej wymienionych proszę wybrać **pięć najważniejszych form promocji**, a następnie uszeregować je według stopnia ważności przypisując im w tabeli liczby od 1 do 5, gdzie 1 oznacza **najważniejszą formę promocji**, a 5 **formę najmniej ważną**.

a.	programy TV	
b.	artykuły prasowe	
c.	audycje radiowe	
d.	filmy edukacyjne	
e.	ulotki	
f.	broszury informacyjne	
g.	plakaty	
h.	internet	
i.	konferencje, szkolenia	
j.	happeningi	

12. Jak ocenia Pani/Pan działalność organizacji ekologicznych?

- a. dbają o interesy środowiska
- b. hamują rozwój gospodarczy kraju
- c. nie mają wpływu na rozwój gospodarczy kraju
- d. ich działalność skupia się bardziej na robieniu szumu w mediach niż na konkretnych działaniach

13. Jak ocenia Pani/Pan poziom swojej wiedzy na temat stanu środowiska naturalnego?
- bardzo dobrze
  - dobrze
  - mam niewielką wiedzę na ten temat
  - nie mam żadnej wiedzy na ten temat
14. Czy podejmuje Pani/Pan w swoim codziennym życiu świadome działania na rzecz ochrony środowiska naturalnego?
- tak
  - nie
  - nigdy się nad tym nie zastanawiałam/em

Jeżeli wybrał/a Pani/Pan odpowiedź „b” proszę przejść od razu do pytania numer 18.

15. Jakie motywy najmocniej skłaniają Panią/Pana do podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego? Proszę zaznaczyć **maksymalnie dwie odpowiedzi**.
- zdrowie własne i rodziny
  - troska o przyszłe pokolenia
  - moje przekonania i wartości
  - obawa o dostępność wody i żywności
  - oszczędność pieniędzy
16. Jakie działania podejmuje Pani/Pan na rzecz ochrony środowiska naturalnego? Proszę zaznaczyć wybrane odpowiedzi.
- oszczędzam wodę
  - oszczędzam energię (prąd, ciepło, gaz)
  - segreguję śmieci
  - kupuję energooszczędne produkty RTV-AGD
  - kupuję benzynę bezołowiową
  - nie niszczę zieleni
  - nie wycinam drzew
  - jeżdżę komunikacją miejską
  - jeżdżę rowerem
  - noszę własną torbę na zakupy
  - kupuję produkty w opakowaniach biodegradowalnych
  - inne, jakie?

.....
.....

17. Jak Pani/Pan sądzi, jak duży wpływ na stan środowiska naturalnego mają wymienione we wcześniejszym pytaniu zachowania?
- bardzo duży
  - duży
  - raczej niewielki
  - mały
  - nie mają wpływu

18. Jakie są wg Pani/Pana najczęstsze przyczyny niepodejmowania przez mieszkańców działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego? Proszę zaznaczyć **maksymalnie dwie odpowiedzi**.
- brak motywacji i zainteresowania problemem
  - niechęć zmiany osobistych nawyków
  - brak wiary w skuteczność indywidualnych działań
  - obawa przed kosztami finansowymi działań
  - brak zachęty ze strony władz lokalnych
  - brak możliwości podejmowania działań
  - trwanie w przekonaniu, że „*Inni też nic nie robią*”
19. Proszę podkreślić nazwy parków krajobrazowych znajdujących się na terenie regionu tarnowskiego:
- Biełańsko–Tyniecki Park Krajobrazowy
  - Tenczyński Park Krajobrazowy
  - Wiśnicko–Lipnicki Park Krajobrazowy
  - Park Krajobrazowy Dolinki Krakowskie
  - Dłubniański Park Krajobrazowy
  - Ciężkowicko–Rożnowski Park Krajobrazowy
  - Park Krajobrazowy Orlich Gniazd
  - Rudniański Park Krajobrazowy
  - Popradzki Park Krajobrazowy
  - Park Krajobrazowy Beskidu Małego
  - Park Krajobrazowy Pasma Brzanki
20. Czy w Pani/Pana okolicy znajdują się kolorowe pojemniki do segregacji odpadów takich jak papier, szkło, plastik, metal?
- tak
  - nie
- Jeżeli odpowiedź na powyższe pytanie brzmi „nie”, proszę przejść od razu do pytania numer 22.
21. Czy przestrzega Pani/Pan oznakowania pojemników do segregacji podczas usuwania odpadków ze swojego gospodarstwa domowego?
- tak, zawsze
  - tak, czasami
  - tak, ale rzadko
  - nie
22. Jak ocenia Pani/Pan działania władz lokalnych w miejscu Pani/Pana zamieszkania w zakresie ochrony środowiska?
- zdecydowanie skuteczne
  - raczej skuteczne
  - raczej nieskuteczne
  - zdecydowanie nieskuteczne
  - nie mam opinii

23. Kto wg Pani/Pana ponosi największą odpowiedzialność za ochronę środowiska naturalnego? Proszę uszeregować wymienione poniżej podmioty wg stopnia ważności, przypisując im w tabeli liczby od 1 do 6 przyjmując, że 1 oznacza największą odpowiedzialność.

a.	Rząd RP	
b.	Ministerstwo Środowiska	
c.	władze samorządowe	
d.	organizacje ekologiczne	
e.	każdy człowiek	
f.	firmy przemysłowe	

24. Jak ocenia Pani/Pan zmiany, jakie zaszły w stanie środowiska naturalnego od momentu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej? Stan środowiska naturalnego:

- raczej się poprawił
- raczej się pogorszył
- nie zmienił się

25. Czy należy Pani/Pan do jakiejś organizacji ekologicznej?

- tak
- nie

Jeżeli tak, proszę wskazać do jakiej?

.....

26. Czy brał/a Pani/Pan udział w lokalnych akcjach na rzecz ochrony środowiska?

- tak
- nie

27. W jakich lokalnych akcjach na rzecz ochrony środowiska naturalnego brał/a Pani/Pan udział w ciągu ostatnich dwóch lat?

- happeningi
- zbiórka odpadów wielkogabarytowych
- zbiórka leków
- zbiórka elektrośmieci
- inne, jakie?

.....

.....

.....

28. Czy uważa Pani/Pan, że informacje o kampaniach ekologicznych przekazywane są przez ich organizatorów w sposób ogólnie dostępny?

- tak
- nie
- nie mam zdania

29. Jakie są według Pani/Pana najskuteczniejsze formy promocji informacji o kampaniach ekologicznych? Proszę przypisać do wymienionych w tabeli form liczby od 1 do 6 przyjmując, że 1 oznacza najskuteczniejszą formę promocji, a 6 najmniej skuteczną formę.

a.	telewizja	
b.	prasa	
c.	radio	
d.	internet	
e.	plakaty, afisze informacyjne	
f.	ulotki	

II. METRYCZKA

Płeć: kobieta   mężczyzna

Wiek   .....

Wykształcenie   .....

Spis tabel

Tabela 1	Zmienne i ich wskaźniki.....	56
Tabela 2	Sposób pomiaru wskaźników zmiennych	58
Tabela 3	Charakterystyka badanej grupy	61
Tabela 4	Ocena stanu środowiska naturalnego z uwzględnieniem płci badanych.....	63
Tabela 5	Skala problemu związanego ze stanem środowiska naturalnego w opinii badanych.....	63
Tabela 6	Najważniejsze priorytety polityki ekologicznej państwa według badanych	67
Tabela 7	Poprawne przyporządkowanie surowców do kolorów pojemników w odniesieniu do całej grupy badanych.....	70
Tabela 8	Podjęcie świadomych czynności na rzecz środowiska naturalnego	78
Tabela 9	Segregacja odpadów przez osoby, które zadeklarowały, iż segregują odpady i w okolicy których miejsca zamieszkania znajdują się pojemniki do segregacji.....	80
Tabela 10	Motywy niepodejmowania działań na rzecz ochrony środowiska wg badanych z uwzględnieniem wieku	82

Spis wykresów

Wykres 1	Ocena stanu środowiska naturalnego przez respondentów	62
Wykres 2	Ocena poziomu własnej wiedzy na temat stanu środowiska naturalnego	64
Wykres 3	Zjawiska zagrażające środowisku naturalnemu, z którymi respondenci wiążą największe obawy	65
Wykres 4	Ranking największych obecnie zagrożeń dla środowiska naturalnego według opinii badanych.....	66
Wykres 5	Znaczenie zasad polityki ekologicznej państwa w zakresie ochrony środowiska w opiniach respondentów z uwzględnieniem wieku	68
Wykres 6	Ranking czynników mających największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego według badanych.....	69
Wykres 7	Deklarowane przez badanych przestrzeganie oznakowania pojemników do segregacji podczas usuwania odpadków z gospodarstwa domowego z uwzględnieniem wieku	71
Wykres 8	Formy krajobrazowe objęte wg respondentów ochroną przyrody	72
Wykres 9	Ocena działalności organizacji ekologicznych.....	74
Wykres 10	Główne źródła informacji mężczyzn i kobiet o stanie środowiska naturalnego	75
Wykres 11	Ranking pięciu najważniejszych form promocji ochrony środowiska wg badanych z poszczególnych grup wiekowych.....	76
Wykres 12	Działania podejmowane przez respondentów na rzecz ochrony środowiska naturalnego	78
Wykres 13	Działania na rzecz ochrony środowiska podejmowane przez respondentów z poszczególnych grup wiekowych	80
Wykres 14	Przyczyny niepodejmowania działań na rzecz ochrony środowiska.....	81
Wykres 15	Motywy podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego	84
Wykres 16	Motywy podejmowania działań na rzecz środowiska naturalnego przez poszczególne grupy badanych	85
Wykres 17	Ocena działalności samorządu lokalnego w zakresie ochrony środowiska ze względu na wiek.....	87
Wykres 18	Ranking podmiotów odpowiedzialnych za ochronę środowiska w opinii badanych.....	88
Wykres 19	Udział respondentów z poszczególnych grup wiekowych w lokalnych akcjach na rzecz środowiska naturalnego	90
Wykres 20	Najskuteczniejsze formy informowania o kampaniach ekologicznych wg wieku respondentów	92